

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE
SİYASET

Emin GÖKALP

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mahmut ATAY

Konya-2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı:
Emin GÖKALP

Numarası:
124205002004

Ana Bilim / Bilim Dalı Sosyoloji/Sosyoloji

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tezin Adı

Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emin GÖKALP		
	Numarası	124205002004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut ATAY		
Tezin Adı		Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset” başlıklı bu çalışma 06/06/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman Üyeler	İmza
Prof. Dr. Mahmut ATAY	Danışman	
Doç. Dr. Susran Erkan EROĞLU	Üye	
Doç. Dr. Ahmet KOYUNCU	Üye	

ÖNSÖZ

İran bölgesel olduğu kadar dünya tarihi açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. İran'ın jeopolitik konumu, siyasi ve politik olarak büyük bir önem arz etmektedir. İran'ın Türkiye'nin en yakın sınır komşularından biri olması tarihsel, kültürel ve dinsel birçok alanda benzerliklerinin bulunması bu çalışmayı zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca bu çalışmada, İran medeniyetinin ve halkının tarihi süreç içerisinde yaşadığı değişim-dönüşümlerin neler olduğuna, bu dönüşüm esnasında tarihin akışını değiştiren din ve monarşinin İran siyasetine ne şekilde ve nasıl etki ettiğine dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler kapsamında İran tarihini ve halkının yaşadığı siyasi, sosyal ve dini yapısı incelenmiş, bütün bu faktörlerin toplumsal hayata nasıl etki ettiği araştırılmıştır.

Bu tez konusunun belirlendiği günden itibaren yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mahmut ATAY' a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bu tezin yazılma sürecinde her daim yanımda olan değerli meslektaşım ve arkadaşım Betül AYDIN'a ve ayrıca hiçbir zaman haklarını ödeyemeyeceğim Annem Fatma GÖKALP'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Emin GÖKALP

ÖZET

Bugün İran diye bildiğimiz coğrafya birçok kavmin, milletin yaşadığı; çeşitli devletlerin, imparatorlukların kurulduğu geniş bir alanı temsil etmektedir. Bu coğrafya üzerinde yaşanan tarihsel ve siyasi olayları sosyolojik bakış açısıyla incelemek ve İran İslam Devrimi'ne giden süreçte toplumun geçirmiş olduğu evreleri tüm yönleriyle araştırmak çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır.

İran İslam Devrimi sürecinde ve İslam Devrimi'nden sonra İran'da toplumsal, siyasi ve dini alanlarda yaşanan gelişmelerin neler olduğunu anlamak ve bu sürecin nasıl geliştiğini, devrimden sonra ortaya çıkan yeni yapıyı açıklamak, sonrasında da devam eden bu süreci bilimsel yollarla temellendirmek bu araştırmadaki temel amaçtır. İran toplumunu, devlet yapısını ve dış politikasını anlamaya yönelik bu çalışma, monarşi geleneğinden Cumhuriyet kurumları ile Şii mezhebinin harmanlandığı bir siyasi sistemi anlamak üzere ele alınmıştır.

Bu açıklamalarda çeşitli kitap, makale, dergi ve internet kaynaklarından faydalanıldığı gibi bireysel olarak gözlemlenen siyasi gelişmeler dikkate alınmıştır. Ayrıca ülke içerisindeki genel durum ve kanaatler araştırılıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, İran Tarihi, İran Devrimi, Din, Siyaset, Siyasal İslam

ABSTRACT

The geography that we know as Iran stands for a wide region in which various empires and states have been built. The principles of our study consist of examining historical and political scenes which lived in this area with the sociological perspective and searching all phases that the people lived through in the process leading to Islamic revolution of Iran.

The essential factors within this searching are understanding what and how the cases made progress in the religious, political and communal realms and during the Islamic Revolution of Iran and later, explaining the new structure came out following this revolution, and subsequently justifying this process with the historic and scientific methods. The studying intended for understanding Persian community, state structure and its foreign policies prepared in order to clarify a political system that blended with the republican institutions remains from monarchic tradition and the sect of Shia.

In this statements, political improvements observed personally have been considered as well as it exploited various books, magazines, papers and web sources. Besides general perspectives and opinions in the country has been explored and examined.

Key words: Revolution, History of Iran, Revolution of Iran, Religion, Politics, Politic Islam.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. DEVRİM ÖNCESİ İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1. Devrim Öncesi İran' da Tarihsel Modernizasyon ve Değişim.....	4
1.1.1.İslamiyet Öncesi İran	4
1.1.2. İslamiyet Sonrası İran	6
1.1.3.Meşrutiyet Devrimi (1906-1911)	14
1.1.4. Ak Devrime Doğru.....	17
1.1.5. Ak Devrim (1962).....	23
1.2. Devrim Öncesi İran' da Yerleşik Toplum Geleneği ve Devlet Yapısı.....	27
1.2.1. İran' da İslamiyet Öncesi Toplumsal Gelişim ve Devlet Yapısı	27
1.2.2. İran'da İslamiyet Sonrası Toplumsal Gelişim ve Devlet Yapısı.....	32
1.3. Devrim Öncesi İran'da Kültürel-Toplumsal Arka Plan	36
2. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ.....	43
2.1. Devrim Kavramı ve Oluşumu	43
2.2. İran' da Devrimin Başlama Süreci	55
2.2.1.Devrimin İdeolojik Faktörleri	81
2.2.2.Devrimin Dini Faktörleri.....	83
2.2.3.Devrimin Ekonomik Faktörleri	87
2.3. 1979 İran İslam Devrimi	90
2.3.1. Humeyni'nin Devlet Anlayışı (Velayet-i Fakih Düşüncesi)	111

2.3.2. Humeyni'nin Toplum Görüşü	123
3. DEVRİM SONRASI İRAN İSLAM CUMHURİYETİ.....	126
3.1. Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti	126
3.2. Devrim Sonrası İran' da Devlet Yönetimi ve Siyasi Yapı	132
3.2.1. Anayasa	133
3.2.2. Velayet-i Fakih (Dini Lider)	135
3.2.3. Cumhurbaşkanlığı	136
3.2.4. İslam Şurası Meclisi	138
3.2.5. Anayasa Koruyucular Konseyi.....	140
3.2.6. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti.....	141
3.2.7. Uzmanlar Meclisi (Melis-i Hobregan)	142
3.2.8. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi	143
3.3. Devrim Sonrası Siyasi Gelişmeler	144
3.3.1. İmam Ayetullah Humeyni Dönemi	156
3.3.2. Ali Ekber Haşimi Rafsancani Dönemi	161
3.3.3. Muhammed Hatemi Dönemi	166
3.3.4. Mahmud Ahmedinejad Dönemi	171
3.3.5. Hasan Ruhani Dönemi	175
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	183

KISALTMALAR

IMF	: Dünya Bankası
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
P5+1	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Üyeleri ve Almanya
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FIS	: İslami Selamet Cephesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
SAVAK	: İran Haber Alma ve Güvenlik Örgütü
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
İ.Ö.	: İslamiyet'ten Önce
İ.S.	: İslamiyet'ten Sonra
IAEA	: Uluslararası Atom Enerji Kurumu
HZ.	: Hazreti
SAV	: Peygamber'e Salavat Getirmek İçin Kullanıla Kısaltma
V.B	: Ve Benzeri
YY.	: Yüzyıl
ŞİA	: Hz. Ali Taraftarlarına Verilen Ad
NIOC	: İran Ulusal Petrol Şirketi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü

GİRİŞ

Doğu'da yaşayan farklı uluslar ve milletler, inanış ve yaşayışlarındaki farklılığa rağmen birinin diğerine üstünlüğü ya da öncülüğüne bakmaksızın bir arada yaşamayı yüzlerce-binlerce yıldır başarmıştır. Bugün İran diye bildiğimiz coğrafya birçok kavmin, milletin yaşadığı; çeşitli devletlerin, imparatorlukların kurulduğu geniş bir coğrafyayı temsil eder. İran topraklarından bahsederken üzerinde binlerce yıllık bir yerleşik toplum alt yapısı ve devlet geleneğinden söz edebiliriz. Tarihsel sürece baktığımızda bu coğrafyayı günümüz İran toprakları ile sınırlamak doğru değildir. Çünkü bugün İran diye bildiğimiz coğrafyanın sınırları yakın zamana dayanır. İran, İslamiyet öncesi kadim imparatorlukların vücut bulduğu, kendine has devlet ve bürokrasi sınıfının oluştuğu, köklü ve büyük bir medeniyeti temsil eder. İslam dini ortaya çıktıktan sonra birçok coğrafyada olduğu gibi bu topraklara da ulaşmış ve bu durum İran'da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Daha sonraki süreçte İslam ümmeti içerisinde ortaya çıkan ayrılıklarla İran toprakları Şia mezhebinin benimsendiği ve sahip çıkıldığı alan olmuştur. İran Safavilere kadar İslam ya da Türk-İslam devletleri tarafından yönetilmiştir.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde İran halkı, Kaçar Şahı'nın baskıları ve ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle, ayrıca Batılı devletlerin yayılmacı ve emperyalist politikalarına karşı çıkmak amacı ile başlattığı Meşrutiyet Devrimi'ni kısmen başarıya ulaştırmış ama monarşik sisteme son verememiştir. Bilindiği üzere İran topraklarında ilk anayasal tartışmalar Kaçar Hanedanlığı döneminde Meşrutiyet Devrimi ile başlamıştır. Lakin yabancı güçlerden ve diktatörlükten kurtulmanın tek çaresi olarak görülen meşrutiyete dayalı yönetim şekli, İran halkının tüm çabalarına rağmen gerçekleşmemiştir. Yaşanan bu hayal kırıklığından sonra İran halkının meşrutiyet yönetimine olan inancı sarsılmıştır. Yıl 1925'e gelindiğinde Rıza Şah tarafından ülkenin son monarşisi kurulmuştur. Bu yeni kurulan monarşik sistem 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar İran'da yönetimi elinde tutmuştur. Rıza Şah'ın kurduğu bu yeni monarşik sistem ilk yıllarında halk tarafından desteklenmiştir. Rıza Şah yönetimi ele geçirdiği ilk günden itibaren Batı tarzı bir modernleşme ve reform politikası içerisinde olmuştur. Ama daha sonraki dönemlerde daha katı bir politika

izlenerek merkezi otorite güçlendirilmiş, güçlü bir ordu oluşturularak diktatörleşen bir yapı haline dönüşmüştür. Yıl 1941'e gelindiğinde İran, İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmişti. Bunun üzerine Rıza Şah istifa edip ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Rıza Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra yerine oğlu Muhammed Rıza Şah 1942'de göreve başlamıştır. Muhammed Rıza Şah'ın saltanatı 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar otuz yedi yıl devam etmiştir. Muhammed Rıza Şah da yönetime geldikten sonra babasından pek farklı bir yol izlememiştir. Yeni şahta orduyu güçlendirip meclisi kendisinin kuklası haline getirmiştir. Merkezi otoriteyi güçlendirerek egemenliğinin kaynağını ve meşruiyetini Tanrı'ya değil dünyevi araçlara bağlamıştır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere Şah kendi rejimini korumak amacı ile despot bir yönetim oluşturmuş ve istibdat politikasının devamını sağlayacak kurumlar meydana getirmiştir. Pehlevi rejimi, orduyu halka karşı kullanarak, halkı rencide edecek uygulamalar yapmıştır. Ayrıca ülkede izlenilen yanlış ekonomik politikalar, çiftçi, köylü ve yoksul kesimin Şah rejimine karşı olan nefretini arttırmıştır. Şah yönetiminin takip ettiği baskıcı yönetim ve kötü ekonomi yüzünden ülkedeki bütün muhalif gruplar Şah rejimine karşı bir araya gelmişlerdir. Devrimin başlama aşamasında ve devrim sürecinde bütün muhalif gruplar Ayetullah Humeyni'nin liderliğini kabul etmişlerdir. Aslında her grubun kendi çıkarları doğrultusunda farklı amaçları vardı. Ama bu süreçte tek ortak hedef Şah rejiminin yıkılması ve bütün muhaliflerin Şah'a karşı birleşmesiydi. Elde edilen bu güç birliği sayesinde 1979'da Şah rejimi devrilmiş ve Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

İran İslam Devrimi sürecinde ve İslam Devrimi'nden sonra İran'da siyasi alanda yaşanan gelişmelerin neler olduğunu anlamak ve bu sürecin nasıl geliştiğini, devrimden sonra ortaya çıkan yeni yapıyı açıklamak, sonrasında da devam eden bu süreci bilimsel yollarla temellendirmek bu araştırmayı yapmamızdaki temel nedeni oluşturmaktadır. Biz bu çalışmada, İran'ı anlatırken Doğu gerçekleriyle Batı bilimini sentezlemeye çalıştık. Bu sayede Batı'da oturup Doğu'yu yazmak değil, Doğu'da oturup Batı yöntemleriyle Doğu'yu anlatmak öncelikli hedefimiz olacaktır.

Bu konuda ileri süreceğimiz görüşlerin daha anlaşılır olabilmesi için ele aldığımız konunun ilk bölümünde, İran coğrafyasının 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar geçirmiş olduğu tarihsel süreç, kültürel ve sosyal arka plan ve toplumsal modernizasyon ele alınmıştır.

İkinci bölümde devrim tanımı ve inkılap olgusunun tarihsel seyri teorik ve tarihsel bakış açısıyla ikili bir yapı halinde oluşturulmuştur. Çünkü bu çalışma bir yandan İran toplumunda bulunan toplumsal algı ve anlayış üzerine devam ederken, bir yandan da İran İslam Devrimi'nin İran toplumu üzerine yansımaları ve İran toplumu üzerinde meydana getirdiği değişim ve dönüşümün neler olduğu üzerine olacaktır. Bu görüş, bu yüzdendir ki İran İslam Devrimi'nin siyasi etkileri konusunda ortaya çıkan soruları cevaplayabilmek için, önce İran toplumunun taşıdığı belirli özelliklerini anlamak ve açıklamak gerekir. Bu amaç doğrultusunda, önce İran toplumunun taşıdığı gerçekleri anlatabilen teorik yaklaşımları ve yaşanan tarihsel süreç ele alıp incelenecektir. Bundan sonra bu açıklamadan oluşan zemin üzerinden farklı boyutlarda devrimin İran, siyasetine olan etkisini anlamaya çalışacağız ki bu da olumlu bir teorik açıklama üzerine geliştirilecektir. Bu sayede İran İslam Devrimi teorik açıdan incelenmiş ve açıklanmış olacaktır.

Üçüncü bölümde ise İran İslam Devrimi'nden sonraki süreçte İran siyasetine yer verilecektir. Siyasi alan içerisinde, devrim sonrası oluşturulan siyasi yapı, yeni rejim ve bununla birlikte meydana getirilen yeni anayasa, devlet yönetimi için teşkil edilen kurumlar, ayrıca devrimden sonraki süreçte gelişen siyasi olaylar, ülke içi muhalefet, dış politika hedefleri ve dönemin cumhurbaşkanlarının siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Bu açıklamalarda bireysel olarak gözlemlenen siyasi gelişmeler dikkate alınmış, ayrıca ülke içerisindeki genel bakış açısı ve kanaatler araştırılıp incelenmiş, bu bağlam doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu konularla alakalı İranlı aydınların fikirlerine yer verilmiş ve bu fikirler karşılaştırmalı olarak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVRİM ÖNCESİ İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Devrim Öncesi İran' da Tarihsel Modernizasyon ve Değişim

1.1.1. İslamiyet Öncesi İran

Bu gün İran diye bildiğimiz coğrafyanın tarihi çok eski yıllara dayanır. İran M.Ö. 3000'lere kadar uzanan kadim bir medeniyettir. Kendi iç dinamikleri ile bu eski ve büyük medeniyet yayılma alanı içerisindeki tüm coğrafyalarda etkili olmuş, büyümüş ve bu alanlara nüfus etmiştir. Tarihin çeşitli safhalarında istilalara maruz kalmış, bazen yok olma tehlikesi bile yaşamıştır. Yaşadığı bunca tehlike ve olaylara rağmen, bu tehlikeleri büyük bir dönüşüm ile atlatma başarısı göstermiş, kendi içerisinde bunları sindirmiştir. Bünyesinde bulundurduğu kadim devlet yapısı, dini çeşitliği ve çok uluslu millet yapısıyla güçlenmiş hayatta kalmayı başarmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

En eski medeniyetlerden birisi olan İran, Asya'dan Batı'ya ve Batı'dan Hindistan'a gidiş geliş yolları üzerinde bulunduğu zaman zaman istilaların, saldırıların güzergâhı olmuştur. Doğuştan (Milattan) 559 yıl önce Büyük "Kuruş" "Cyrus" tarafından ilk İran devleti kurulmuştur. İran, o günden bu güne çok sayıda savaşın, istilaların, büyük saldırıların ve bunalımların yaşandığı bir alan haline gelmiştir. İran toprakları bu sebepten dolayı birçok halkın ve hanedanın yaşam alanı olmuştur. İran topraklarında günümüze kadar ondan fazla devlet kurulmuş ve hüküm sürmüştür. (Esengin, ...: 12) Bu durumun en büyük nedeni İran'ın binlerce yıldan beri jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahip olması, Arap ülkeleri, Kafkaslar, Orta ve Güney Asya ile Türkiye arasında önemli bir kavşak konumunda olmasından

kaynaklanmaktadır. İran topraklarının yüzölçümü 1.645.000 kilometrekare olup Alaska'dan çok az bir farkla büyüktür. Genelde sarp dağlarla çevrili, yüksek ovalara, çöller ve akarsularla kaplı bir arazi yapısına sahiptir. Yüksek ovalar, büyük çöller sayesinde kimliğini binlerce yıl koruyabilmiştir. Kuzeyinde Hazar Denizi ve Elburz Dağları, doğusunda yüksek dağlar ile Kevir Çölü' nün de yer aldığı tuz çölleri, güneybatısında Basra Körfezi, güneydeki sınırında da Arap Denizi bulunmaktadır. (Wright, 2001: 29) Jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan İran, ayrıca coğrafi yapısı itibariyle de oldukça kompleks ve ilginç bir yapıya sahiptir.

Bu coğrafya üzerinde çok farklı devletler hüküm sürmüştür. İran topraklarında kurulan bu devletlerin isimlerini kısaca belirtecek olursak: Hehamenişler, Eşkaniler, Sasaniler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Ziyariler, Buyaniler, Gazneviler, Selçukiler, Harzemiler, İlhaniler, Timuriler, Safeviler, Afşarlar, Zendiler, Kaçarlar, Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti gibi. Bu devletlerden bazıları geniş coğrafyalara hâkim olmuşlar. Batı'da Yunanistan'a, Doğu'da Hindistan'a Kuzey'de Kafkaslara kadar yayılmış bazen büyümüş bazen küçülmüştür. (Esengin, ...: 12-13)

İslamiyet'ten önce IX. yy'a dek Mezopotamya bölgesinin uygarlıkları sınırlıydı. Bu dönemden sonra Anadolu, Hitit ve İran gibi başka uygarlıklar ortaya çıktı. Bu uygarlıklar daha sonra İran, Irak ve Mısır'ın bazı bölgelerini kapsayan Aşur İmparatorluğu'na dönüştü. Daha sonra Medler bu uygarlığı ele geçirerek Ortadoğu'nun en büyük uygarlığı olan Akamenişleri kurdular. (Fekri, 2011: 40) Akamenişler, diğer bir ismiyle Büyük Pers İmparatorluğu, öyle ki dünyada kurulan ilk büyük imparatorluğu Perslerin kurduğu iddia edilmektedir. Pers İmparatorluğu gücünü iki önemli temele dayandırmaktaydı. Bunlardan birincisi, dindi ve Persler din ile iktidar olgusunu birbiriyle harmanlamışlardır. Pers İmparatorluğunun diğer ikinci özellik ise çok güçlü bir merkezi otoriteye sahip olmalarıydı. (Lorentez, 2007: 4-5) Öyle ki Akameniş uygarlığı, bölgede yaşayan tüm yerleşik kavimleri bünyesinde barındırıyordu. Nitekim bu uygarlık, Mekodonyalı İskender tarafından, Akamenişliler'in son Şah'ı olan III. Daryuş döneminde ele geçirildi. Böylece Ortadoğu, İran ve Irak olmak üzere ikiye bölündü. İran İmparatorluğu, Part/Aşkanilere miras kalarak, İ.S. 224 yılına dek sürdü. Sasaniler İmparatorluğu M.S. 226-639 yılları arasında, Partlılar İmparatorluğu'nun doğusunda hüküm

sürmüştür. Daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasıyla bu imparatorluk Sasaniler'in ana rakibi haline gelmiştir. Bizans İmparatorluğu, Avrupa'nın güneyi, Balkanlar, Anadolu, Suriye'nin kuzeyi, Mezopotamya'nın büyük bir bölümü, Mısır ve kuzey Afrika gibi geniş bir bölgeye yayılmış halde hüküm sürmekteydi. Bu topraklar dinsel yapıları açısından birbirlerinden oldukça farklıydılar. Ortadoğu'da yerleşik kavimlerin ailesel, kabilesel, köysel ve kentsel tanrıları vardı. Bunlar daha sonra evrensel Tanrılara dönüşerek imparatorlukların Tanrılarını oluşturdu. Bu gelişme, Tek Tanrıcılık fenomeninin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tek Tanrı dinlerinin Tanrısı, tüm insanlığın Tanrısı kabul edilerek evrensel boyuta ulaştı. Bunun ilk uygulayıcıları Beni İsrail Kavmi olarak Yahudilik dininin temellerini atmışlardır. Yahudilerin ardından İranlılar Zerdüşt'ün zuhuruyla Tek Tanrıcılığa inandılar. Zerdüşt'ten sonra Hristiyanlık ve İslam ortaya çıkarak birçok kavim tarafından benimsenip evrensellik seviyesine ulaştı. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte değişik bölgelere zora dayalı yayılma ve istila politikası nedeniyle, puta tapan dinlerin tümü yok olma aşamasına geldi. Aynı şekilde İslam İran'ı da ele geçirerek Zerdüştlük dininin yerini aldı. (Fekri, 2011: 40-41) İslam'ın İran topraklarında yayılması İslam'daki fetih politikasının bir sonucuydu. İslam devleti bünyesindeki askeri kuvvetlerin Sasani kuvvetlerini yenmiş olması, böylece İslam devletinin İran topraklarını ele geçirmesiyle birlikte İslam dini İran coğrafyasında yayılmaya başladı.

1.1.2. İslamiyet Sonrası İran

M.S. 7. asrın ilk çeyreğinde Sasani Şahlık devleti, uzun yıllar boyunca devam eden savaşlar ve iç mücadeleler yüzünden oldukça güçsüz bir duruma gelmişti. Bu yüzden kendine olan inancı zayıflamış, İslam devletinin askeri güçleri karşısında direnecek gücü kalmamıştı. İslam'la beraber İran topraklarında yeni bir dönem başlamıştır. İslam'la birlikte bu topraklardaki siyasi sistemde de büyük değişikliklerin meydana gelmesi kaçınılmazdı. Yani bu durum aslında İslam'ın doğası ile ilgiliydi. Müslümanların bu coğrafyaya gelmesiyle siyasi sistemde olduğu gibi dini yapı ve inanışta da büyük bir değişim gerçekleşmeye başlamıştır. Bazı tarihçilere göre, Müslümanların bu toprakları ele geçirmesi kendi egemenliğini

yayma ve büyüme arzusu ile olmuştur. Bazı tarihçilere göre ise bu durum, sadece İslam dinini yaymak ve bu coğrafyadaki insanlara İslam dinini anlatmak amacı taşıyordu. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 17) Bu konuyu biraz genişletecek olursak; İslam ilk ortaya çıktığı günden beri bir müminler birlikteliği ve cemaat ruhu ile oluşmuştu. Siyasi yapısı da bu doğrultuda gelişme göstermiştir. Yani İslami hukuk teorisi böyledir. Ama yüzyıllar boyunca pratikteki şekli biraz farklı olmuştur. Bu durum hukukta ve teolojide de kabul edilmiştir.

İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Emeviler ve Abbasiler döneminde de İran halkı artarak Müslüman olmaya devam etmişlerdir. I. Muaviye döneminde şartlar iyileşirken Ömer b. Abdülaziz' in döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. Ömer b. Abdülaziz izlemiş olduğu başarılı, adaletli devlet siyaseti sonucunda İran'da huzur temin edilmiştir. (Akt. Elmas, 2011: 21)

Bize göre burada üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan bir tanesi Şiilik mezhebinin İran topraklarında nasıl geldiği ve yayıldığı mevzudur. Çünkü İslam'ın ilk yıllarında fethedilen İran coğrafyasında Şiilik nasıl yayıldı ve devlet dini haline geldi sorusuna cevap bulmak gerekir. Bu konuda ileri sürülen görüşler şu şekildedir.

Birincisi; İran'a İslam'ın gelmesiyle birlikte, Şii tarihçilere göre sahabeler arasında Şiilik'in var olduğunu ve sahabeler aracılığı ile önce Irak'a sonra Yemen, Mısır ve İran'a geldiğini düşünmektedirler. İslam İran üzerinden Asya ve Kafkasya'ya yayılmıştı. Bundan dolayıdır ki çok sayıda Arap kabilesi İran'a yerleşmişti. Bu aynı zamanda İslam'ın fetih politikasının bir sonucuydu. Bugün İran sınırları içinde bulunan Kum şehrine de Arap kabileleri gelip yerleşmişti. Bu savla, Şii tarihçiler ve düşünürleri Şiiliğin İranlılar tarafından değil imamet anlayışına sahip ilk Müslümanlar tarafından İran'a getirildiğini ileri sürmektedirler. İlerleyen dönemlerde Arap kabileler İranlı olmuş, doğdukları şehirlerden isim almış ve o isimlerle anılmaya başlanmışlardır. (Akt. Taflıoğlu, 2009: 33) Bu konuda ileri sürülen ikinci görüşse şu şekildedir.

Hız. Ömer döneminde İslamiyet'le Zerdüştlüğün ilk karşılaştığı zamanlarda Şiilik, Zerdüştlüğün İslam'a karşı bir karşı duruşu olmuştu. O vakitten itibaren

Zerdüş' ün "Hukuku İlahiye" görüşüyle Hz. Muhammed' in (SAV) "İcmağı Ümmet" görüşü ve İran peygamberinin "Beşeri iradenin serbestisi" hakkındaki görüşü Hz. Muhammed'in (SAV) "Kader ve Kısmet" hakkındaki düşünceleri ve Zerdüş' ün beşeri uluhiyet iştirak ettirilmesine karşılık Hz. Muhammed' in (SAV) ulûhiyetle beşer arasına sert ayrılıklar koyması birbirine tamamen zıt olan görüşler arasında derin farklılıklar meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak Şiiliğin teolojik alt yapısı kurulmuştu. Bu durumun siyasi tarafına bakınca son İran Şahı Yeşdgurdın kızı Şehrbanu ile Ali' nin Oğlu Hüseyin' in evlenmesinden doğmuş olan Zeynel Abidin dinci İranlıların nazarında bir taraftan Sasani sülalesinin ve diğer yandan Muhammed ve Ali' nin doğrudan doğruya varisi, yani halifesi olması gerekliliğini öne çıkarılmıştı. Bu durum eski İran devlet anlayışına çok uygun düşmekteydi. (Ağaoğlu, 1941: 18-19) Görüldüğü üzere Şii mezhebinin İran topraklarına yerleşmesi hakkında ileri sürülen bu görüşleri destekleyen ve Şiiliğin İran'da yayılmasını tetikleyen tarihte acı olaylar yaşandı.

Nitekim halifeliğin Emevilere geçmesi sonrasında Ali'nin oğlu Hüseyin'in Emevi askerleri tarafından öldürülmüş olması Şii-Sünni ayrımını gün yüzüne çıkartmış ve Şii doktrinin çekirdeğinin oluşmasına neden olmuştur. Bundan sonra İslam toplumundaki siyasal liderliğin kim tarafından yürütüleceği ve bu liderliğin dini boyutunun ne olacağı hakkında başlayan görüş ayrılığı, Hüseyin'in ölümü sonrasında Hz. Muhammed'in ailesine yapılan zulüm ve o ailenin hükümdarlık hakkının gaspı şeklinde ele alınarak çok farklı bir şekle bürünmüştür. Şii görüşünde "imamet" olarak isimlendirilen bu görüşe göre, imamların kişiliği peygamberin idari, siyasi ve askeri temsilcisi olmasının yanında bazı özellikleri bakımından peygamberin misyonunun manevi yönünü de içinde taşımaktadır. Bunun en büyük nedeni ise peygamberin sıradan bir lider olmadığı, dolayısıyla onun yerine geçecek vekillerinin de sıradan kimseler olamayacağı inancıdır. Yani aslında İmam'ın görevi Kuran'ı anlamak ve anlatmak, fıkhıta içtihat, kişilerin manevi hayatında rehber olmak ve İslam ümmetine liderlik gibi yetkileri bünyesinde taşımaktadır. Bir diğer önemli nokta ise imamların nasıl seçileceği meselesidir. İmamet doktrini, Kuran'ın gizli manalarının olduğu ve bunların Allah tarafından Peygamber'e, Peygamber'den de Ali'ye ve Ali'nin soyundan olanlara, yani imamlara bildirildiği görüşünden

hareketle, İmamet'in Allah'ın vahyi ve bir önceki imamın bildirmesi görüşünden belirleneceği anlayışını ifade eder. Bu da şu anlama gelmektedir: Şii anlayışına göre imamlar masum ve yanılmaz kabul edilmektedir. Şia nazariyesindeki diğer önemli bir olay ise On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin gizlendiğine inanılması ve bu inanışa göre bu dönem "gaybet dönemi" olarak bilinir. Bu görüşe göre On Birinci İmam Hasan el- Askeri kendisinden sonra oğlunun imam olacağını bildirdikten sonra ölmüş ve bunun ardından oğlu Muhammed kaybolmuş ya da gizlenmiştir. (Akt. Gürakar, 2011: 29) Şia'nın bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkması Safeviler'in yönetime gelmesinden sonra olmuştur. Safevilerle birlikte Şii mezhebinin Caferi kolu resmi olarak ülkede kabul edilmiştir. Şiiilikte var olan inanca göre, saklı olan On İkinci İmam gelene kadar her türlü yönetim gayrimeşru olarak kabul edilmiştir. Ancak Safeviler döneminde devletin merkezi güç kazanması ve Şiiiliğin Caferi kolu (on iki imam) resmi olarak benimsenmesi üzerine, ulema arasında düzen, güvenlik ve adalet sağlandığı sürece Şah'ın gücünün artmasına tepki göstermeme durumu oluşmuştur. Yani kısaca kayıp imam gelene kadar tüm yönetim gayrimeşru kabul edilmiştir. Ama ülke adaletle yönetildiği sürece de yönetime karşı bir tehdit olmamıştır. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 84)

Yaşanan bu dini gelişmelerin yansıra İslamiyet sonrası İran siyasi tarihini net olarak anlaşılabilmesi için İran'ın 2500 yıllık geçmişinin en az 1000 yılında Türk hâkimiyetinin olduğu bütün tarihçiler tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bugün İran tarihine bakınca, bu coğrafyada kurulmuş Türk devletlerinin 1000 yıl kesintisiz olarak Türk boyları tarafından yönetildiğini görebiliriz. Bu durumun 20. yüzyılın ikinci çeyreğine, 1925 yılına kadar devam ettiği görülür. Bugün Tahran şehrinin yakınlarındaki Rey şehrinde bulunan Tuğrul Burcu (Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in anıt mezarı) vardır. Bunun gibi neredeyse her İran şehrinde Türk devletlerine yani Büyük Selçuklulara, Safevi, Kaçarlara ait eserler bulunur. (Öztürk ve Sarıkaya, 2006: 60-61)

Gazneliler ve Selçuklu döneminde İran coğrafyası genel olarak sessiz ve sakin bir dönem geçirmiştir. Tek sorun İran'ın batı kesimlerinde görülen Hasan Sabbah önderliğindeki İsmailiye olmuştur. Kazvin şehri sınırları içerisindeki Alamut kalesini kendine üst yapan Hasan Sabbah ve müritleri, buradan aykırı ve sapkın

fikirlerini yaymaya çalışmış ve Selçuklu yönetimine karşı suikastlar yapmışlardır. Bu oluşuma İran'ın tamamını istila eden Moğollar son vermiştir. (Lewis, 2009: 115) Gazneliler ve Selçuklulardan sonra İran'da güçlü bir şekilde yönetimi ele geçiren Safeviler olmuştur.

17 Temmuz 1487 tarihinde dünyaya gelen Şah İsmail, abisinin halefi olarak tahta çıktığında hala çocuk sayılacak yaşıydı. Zamanla Safevi Devleti'ni güçlendiren Şah İsmail, devletin dinini, On İki İmam Şii doktrini temelli olarak oluşturdu. Böylece Safevi İran'ı, Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü komşular için bir tehdit oluşturmaktaydı. Safevi Devleti sadece Osmanlı Sünniliğiyle çelişen Şiiliği benimsemekle kalmamış, ayrıca kendinden uzak mesafede olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmen kabilelerini kendi çıkarları amacıyla kullanmış, Osmanlı topraklarında karışıklıklar çıkartarak Osmanlı için bir tehdit oluşturmıştı. Bu yüzden uzun müddet Osmanlı-Safevi mücadelesi yaşanmıştır. (Allouche, 2001: 68-72) Bu günkü İran sınırları ise genel olarak Safeviler zamanında belirlenmiştir. (Esengin, ...: 13)

Şah İsmail devlete dini bir mahiyet vermekle beraber Safevi devletinin geleceğini de dine bağlamıştı. Bu yüzden bugün bile İran'da Safevi ailesinin hatıraları hala canlılığını ve saygınlığını korur. Ama öte yandan Şah İsmail'in kurmuş olduğu devletin zayıf bir yönü bulunur ki devlet tam da işte bu noktadan yıkılmıştır. Yani devletin bünyesi altında bulunan kabileler hiç değiştirilmeden aynen bırakıldı, hatta kabile reisleri devletin yüksek makamlarına getirildi. Bu sayede, bu kabile reisleri daha fazla güç ve saygınlık kazandı. Öyle ki devletin askeri ve idari gücü bunların ellerinde bulunuyordu. Eğer bu kabile reisleri kendi aralarında anlaşabiliyorsa devlet güçlü ve dinç kalabiliyordu. Devletin başında güçlü ve irade sahibi şahlar bulunursa bu adamlar şaha itaat ediyor ve ona bağlı kalıyorlardı; ama eğer devletin başında bulunan şahlar siyasi ve irade yönünden güçlü değillerse kendi kafalarına göre işler yapıyor, düzeni bozuyorlardı. Anlaşılacağı gibi, Safevi devleti kabileleri bir millet mefkûresi altında birleştiremediği için yıkılması kaçınılmaz olmuştur. Bu yüzden ki onun yerini daha güçlü bir kabile almış ve yeni bir devlet olarak İran coğrafyasını yönetmeye başlamıştır. Safevi devletinden sonra yerini Kaçar hanedanlığı almıştır. Safeviler zamanında Kaçarlar devlet hayatında önemli

görevler üstlendiler ve devletin yönetilmesinde etkin bir rol oynadılar. O zamanlar genellikle Gence, Karabağ, Horasan, Merv, Astarabat vilayetleri bu kabile tarafından yönetilmiştir. (Ağaoğlu, 1941: 27-28, 53)

1796-1925 tarihleri arasında Kaçar hanedanı İran'da devletin başında bulunmuştur. Kaçarlar da Safeviler gibi siyasi meşruiyet kazanma çabasıyla birlikte hem kendine bir konum sağlamak hem de ihtikârı ulemanın etki alanından kurtarmak niyetiyle geçmiş rejimlere benzer mutlak monarşiye dayalı bir yönetim elde etmek amacındaydılar. Yani kaçarlar din adamlarının yönetimde güçlü ve iktidara hükmeden bir yapıda olmalarına karşı çıkmışlardır. Kaçar hanedanının yönetim şekli Safeviler'den farklılık göstermiştir. Safevi devletinde yönetim makamı ile dini ulema arasında etkileşim karşılıklıydı ve bu yüzden bu iki grup arasında karşılıklı bir denge ve güç paylaşımı söz konusuydu. Ama Kaçarlarda ise bu durum oldukça farklıydı. Yani siyasi güç sadece saltanat makamının elinde olurken, din adamları ve ulemanın etki alanı kısıtlanmış, ikinci derecede kalmışlardı. Kaçarlar din ve ulemayı kendi amaçları için, yani ordu kurmak ve yönetimlerini güvence altında tutmak için kullanmışlardır. Bu durum bazı tarihçilere göre Kaçarların İran'ın ilk meşruti devleti olduğu iddialarını ileri sürmesine neden olmuştur. Ama Kaçarların Rusya, Avrupa ve Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmuş olması ve dolayısıyla bu devletlerden etkilenmiş olması da kaçınılmazdır. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 23-24)

D. Shayegan'ın ifadesine göre ise “Ulema İran'da her zaman muazzam bir etkiye sahip olmuştur. Ruhban sınıfının gücü halkla aynı dalga boyunda olmalarından gelmektedir. Molla, halkın iç dünyasının dışı vurumudur. Birinin düşündüğünü öbürü ifade eder; birinin dilediğini öbürü harekete geçirir.” Bu durum, bir yandan yarı ilahi (karizmatik) krallarla yönetilen Sasanilere ve Sasani medeniyetine kadar uzanırken; bir yandan da İranlı'nın Farslı ruhuyla örtüşmüş olan Şiilikle de irtibatlı olmaktadır. İmamların rolünü üstlenen fukaha, Şiiliğin gereği olarak halkın desteğini her zaman yanında bulmuştur; çünkü konu imanla alakalıdır. Ulema daha çok Kaçar Hanedanlığı döneminde her yönden güçlenerek neredeyse devletten bağımsız hale gelmiştir. Bu dönemde dinin örgütlenmesi tamamen ulemaya bırakılarak, ulema esnafla ittifak sağlamayı bilmiştir. (Akt. Onat, 1996: 37) Anlaşılacağı üzere Kaçar hanedanının yöneticileri ulemayı devlet yönetiminden uzak

tutmaya çalışmış ama ulama kendine güçlenip yayılacağı daha farklı bir alan bulmuştur buda halkla bir bütün olarak halkın desteğini arkasına alması olmuştur.

Ayrıca Kaçarlar sülalesi İran'da 130 yıllık hâkimiyeti boyunca, Batı'nın saldırgan sömürgeci müdahalesi ile karşılaşmış ve onunla mücadele etmiştir. 19.yy'ın ortalarında Batı ile ilişkiler kuran İran toplumu İranlı reformcuların, özellikle saray ve yönetici tabakaya yakın olanların yardımıyla yeni-modern bir yönetim teşkilatlanma anlayışına ve tekniklerine yönelmiştir. (Fekri, 2007: 67-68) Bununla beraber ülke içerisinde büyük bir huzursuzluk baş göstermiştir. Özellikle Nasıreddin Şah zamanından sonra devlet yönetiminde yolsuzluk, israfın ve bununla beraber yoksulluğun artmış olması. Yabancıardan alınan krediler ve yabancılara verilen imtiyazlar yüzünden, ülke üzerinde Batılı devletlerin, özellikle Rus ve İngiliz devletlerinin nüfusu artmış, bu da toplumda ciddi bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Bunun yanı sıra ülke üzerinde yabancıların müdahalesi ve devletin adaletsiz ve baskı ile yönetilmesi, mal ve can güvenliğinin eksikliği gibi pek çok etken de etkili olmuştur. (Akkoyunlu, 2009: 38) Kaçar sülalesinden Nasıreddin Şah, yönetimde bulunduğu süre içerisinde birçok eleştiriye tabii tutulmuş olsa da, ilk defa bir İran Şah'ı Avrupa'ya gitmiştir. İran Şah'ı, büyük borçlar edinse de ilk defa İran'a telgraf, gazetecilik gibi batılı müesseseleri de o ülkeye getirmiştir. (Baban, 1971: 56)

Ayrıca Kaçarlar döneminde siyasi olarakta ülkenin Batı ile buluşması gerçekleşmiş, Batı benzeri siyasi rejim ve yönetim sistemi gündeme gelmiş, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması amacı ile ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda ıslahatlar ve yenilikler yapılmaya başlandığı bir dönem başlamıştı. Ancak tüm ıslahat ve yeniliklere rağmen başarının istenilen seviyede olmadığı görülmüştür. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, Kaçar Şahlarının ülkenin ihtiyaçlarını dikkate almaması, ülkenin işlerini yeterince ciddiye almamış olması ve bir diğeri ise âdemi merkezîyetçiliği savunan geleneksel güçlerin ülke şartlarını etkilemiş olmasıydı. Bu iki neden yabancı ülkelerin, özellikle Batılı sömürgeci güçlerin ülkenin iç işlerine müdahalesini kolaylaştırmıştı ve güçlü, geniş bir merkezi otoritenin oluşmasını engellemişti. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 26)

Bu dönemde meydana gelen en önemli olaylardan bir tanesi 1890'lardaki 'Tütün İsyanı'ydı. Bu isyan, büyük bir sömürgecilik karşıtı direnişiydi. Bu isyan, Batılı aristokrasiyi derinden sarsarak ahlak yoksunu sömürgeci davranışlarının zedelenebileceğini ortaya koymuştur. (Dabashi, 2007: 87) Tütün isyanı, Nadir Şah'ın, İran'daki tütün üretiminin satışını elli yıllığına İngilizlere vermesi üzerine başlamıştır. Ayetullah Şirazi, yayınladığı bir fetvayla tütün içmenin dinen haram kılındığını bütün ülkeye ilan etmiştir. 'Tütün Protestosu' olarak da bilinen bu ayaklanma geleneksel bazar esnafıyla aydın ve ulema ittifakının ilk belirgin ve çarpıcı örneği olmuştur. Bu protesto, son yüzyıl İran tarihinde önemli siyasal olguların başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Bu süreç içinde demokrasi ve ulusal çıkarların savunulmasını isteyen aydınlarla, geleneksel ticari çıkarları Batı tehdidi karşısında savunmasız kalan ve dahası devletten koruma yerine baskı gören bazar esnafı ve tüccarı arasında oluşan ittifak döneme damgasını vuran olaylardan olmuştur. Bu ittifak içinde bazar esnafı yanında aktif bir şekilde politikaya giren din adamları, Şii ideolojinin sağladığı destekle bu ittifakı 1979 devrimine götürecek birleştiricilik işlevinden yararlanmayı bilmiştir. (Akt. Onat, 1996: 37-38)

Bu olayın gelişimi şu şekilde cereyan etmişti: Nasıreddin Şah, 1890 yılında İngiltere'ye yapmış olduğu ziyaret sırasında ülkenin tütün imtiyazını bir İngiliz şirketine vermiş olmasından dolayı ülkede beklenmedik bir şekilde protestolar düzenlenmişti. Çünkü 1891 yılında İran tütün sanayisi 15.000 pound karşılığında İngilizlere satılmasıyla birlikte tütün yetiştiren her çiftçi ürettiği tütünü İngiliz şirketine satmak zorunda ve sigara içen her insan da sigarasını bu şirketten almak zorundaydı. (Kınzer, 2004: 49) Bu durumdan özellikle ticaretle uğraşan çarşı esnafı ve tüccarlar, verilen bu imtiyazdan ötürü büyük zarar göreceklərini düşünmüşlerdi ve imtiyazlara itiraz eden ilk toplumsal grubun öncüsü olmuşlardı. Nasreddin Şah'ın İngiliz Major Talbot'a şirketine elli yıllık üretim, dağıtım ve satış haklarını vermesi üzerine bu ayaklanma başlamıştır. Ulema da bu durumda esnaf ve tüccarlara destek vererek onların yanında yer almıştır. Bu itirazlar sonucunda geri adım atmak zorunda kalan Nasıreddin Şah, 1892 yılında İngiliz şirketi ile yapılan anlaşmayı feshetmek zorunda kalmıştır. (Mokhtarpour, 2012: 25-26) Tütün isyanı aslında İran'da ulemanın halk desteğini arkasına alarak gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca

ulemanın yanı sıra yönetimden rahatsız olan orta kesim ve aydınlar da yönetime karşı hoşnutsuzluklarını bu sayede dile getirmişlerdi.

1.1.3. Meşrutiyet Devrimi (1906-1911)

İran'daki bu siyasi ve anayasal hareket bazı tarihçiler tarafından gerçek bir devrim olarak değerlendirilmezken, bazı tarihçiler tarafından ise gerçek bir inkılâp olarak değerlendirilmektedir. Ervand Abrahamian'a göre, İran'daki bu anayasal devrim, eski baskıcı rejimi ortadan kaldırmak ve mutlak monarşik sistemden parlamenter monarşiye doğru keskin bir geçişi başarması bakımından devrim niteliği taşır. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 37)

Meşrutiyet Devrimi'ne zemin hazırlayan başlıca nedenlerden birincisi Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin İran'a döndükten sonra meşrutiyet fikrini ortaya atmış olmalarıdır. Bu genç düşünürler Avrupalı kültürlerle tanışmış ve Avrupa'daki siyasi sistemi görme ve tanıma fırsatı yakalamışlardı. Bu yüzden Batı benzeri bir meşrutiyet sistemini kendi ülkelerinde tatbik etmek istiyorlardı. Aslında amaç yönetimdeki kokuşmuşluğu ortadan kaldırma arzusudur. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 39) Diğer bir neden ise Profesör Brown'a göre yabancılara verilen imtiyazlar yüzünden olmuştu. Bu imtiyazlardan belki de en önemlisi İngilizlere verilen bütün imtiyazıydı. Bu durum, toplum nazarında Şah'ın otoritesini ve saygınlığını oldukça sarsmıştı. Buna rağmen Şah Batılı devletlere imtiyazlar vermekten vazgeçmedi, hatta durum o kadar ileri gitmişti ki bir Avrupalı devletin aldığı imtiyazın daha fazlasını diğeri almadıkça rahat edemez olmuştu. (Ağaoğlu, 1941: 100-101)

Hamid Dabashi'ye göre (2007: 89-90) ise, bu durum Muzaffereddin Şah'ın Avrupa'ya yapmış olduğu iki geziden kaynaklanıyordu: Paris Fuarı gezisi ve Avrupa'daki kaplıcalar gezisi idi. Bu gezileri gerçekleştirmek için Ruslardan büyük miktarlarda borç alınmıştı. Bu borçların karşılığında Kuzey İran gümrüklerinin tüm gelirleri Ruslara bırakılmıştı. Bu yüzden Ruslar, Kuzey İran'daki bütün işleri fiilen denetim altına almış oldu. Bu arada İngiltere de Güney İran üzerinde ekonomik haklar kazandı. 1900 yılında Şah'ın bir diğer Avrupa gezisine para bulmak amacı ile İngilizlerden büyük miktarlarda borç para alındı. Bu borcun karşılığında ise Hazar

denizindeki balıkçılık gelirleri, sarayın posta ve telgraf işlerinin yönetimi, Fars vilayetinin ve Basra Körfezi'nin gelirleri İngiltere'ye verildi. Verilen bu ayrıcalıklar küçük ticaret erbabını ve onların ruhban sınıfına ait olan destekçilerinin kendilerine ait olan haklarını kaybetmesine neden oldu.

Bu sebeplerden dolayı gereğinden fazla paralar harcanması ve bu giderler için halktan daha fazla vergiler alınmaya başlanması halkta büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Nihayet ülkenin farklı bölgelerinde protestolar yapılmaya başlanmıştı. 1904 yılında Tahran'da büyük bir kalabalık Mescidi Şah denilen camide toplanmıştı. Şah bu ayaklanmaların önüne geçmek üzere, önce nasihat için imam göndermiş; ama bu tedbir işe yaramayınca askeri kuvvetler sevk edilmişti. Şah bir müddet bu ayaklanmaları kabul etmemiş; ama daha sonra halkın isteklerini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Daha sonra Şah sadrazamı görevinden almış ve onun yerine halkın hürmetini kazanmış olan Müşiri Devleti getirmiştir. Şah'ın ilan ettiği ferman gereğince 150 milletvekili seçilecekti ve bunların 60 'ı Tahran'dan olacaktı. Bu 60 tane Tahran mebusu seçilince meclis açılacaktı. Bu ferdandan birkaç ay sonra 7 Teşrinievvel 1907'de meclis açılmıştı. Meclisin ilk işi İnkılap kanunu ve Kanunu Esasiyi hazırlamak olmuştu. (Ağaoğlu, 1941: 104-106) Meşrutiyet Devrimi'ne tüm sınıflarla ulema ortak bir eylemle başlamıştır. Ortak istek ve amaç, meclisin kurulması ve anayasadır. Anayasaya İslamiyet'e aykırı yasa çıkartılamayacağı maddesi konulur. Ancak ulema sınıfının ülke yönetiminin laikleşmesi, ülkenin Batılılaşması, Batılı eğitimin yaygınlaşması, yabancı egemenliğinin artması, ithal mallarının kullanımının artması, adil olmayan Şahlar, geniş halk kitlelerinin ezilmesi ve Batılı hukuk sistemi ilkelerine karşı "Hayır" diyerek aydın ve diğer bütün sınıflarla devrim için yapmış olduğu ittifakı çatlatmıştı. (Çizgen, 1994: 147) Ayrıca hazırlanan bu Anayasa'ya İmamet Şiiliğinin devlet dini olduğu; İslamiyet'e aykırı kanun çıkartılamayacağı; meclise sevk edilen tasarılarının beş kişilik bir müctehidler grubu tarafından kontrol edileceği gibi maddeler girmişti. (Akt. Onat, 1996: 38) Bu gelişmeler, Şii ulemanın kendi gücünün farkına varması gibi bir sonucu da doğurmuştu. Nitekim o tarihlerden itibaren, gün geçtikçe siyasi etkinliği artan bir ulema sınıfı görmekteyiz. Ki Humeyni'nin Velayet-i Fakih kavramının oluşmasında

da bu süreç etkili olmuştur. (Onat, 1996: 38) Böylece binlerce yıllık bir tarihe sahip olan İran halkı ilk kez bir parlamentoya ve anayasaya kavuşmuş oldu.

Muzaffereddin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen Muhammed Ali Mirza, meşrutiyet yönetimi ve hükümeti aleyhine askeri darbe kararı alarak, Meşrutiyet'in ilanından iki yıl sonra meclisi top ateşine tutturmuştu. Şah'ın bu girişimi İngilizler ve Ruslar tarafından desteklendi. Parlamento çatışmalar sebebiyle çalışamaz hale gelmişti. 23 Haziran 1907 günü Şah'a bağlı Kazaklar parlamentoya saldırdılar ve parlamentoyu yağmaladılar. Birçok milletvekili İngiliz Büyükelçiliğine sığındı. Daha sonra meşrutiyet yanlıları ya idam edilmiş ya hapse atılmıştı. Şah ülkeyi kararnamelerle yönetmeye başladı. Ülkede baskı yönetimi başlamış, meclis kapatılmış ve ülkede olağanüstü hal ilan edilmişti. (Luizard, 2013: 29) Ancak bu şartlarda bile ülkede Şah'a karşı direniş gösteren Tebriz halkı kalmış, daha sonra bu direnişe Mazandaran, İsfahan, Bahtiyariler de katılmıştı. Yıl 1909'a gelindiğinde meşrutiyet taraftarları yaptıkları savaşımlardan başarıyla çıkmış ve Tahran'ı ele geçirmişlerdi. Bunun sonucunda Şah Rusya'ya kaçmıştı. Meşrutiyet taraftarları 1909 yılında yeniden ikinci kez meclisi açmış ve ülke parlamento çalışmalarına devam etmiştir. Kısa bir zaman sonra İngiliz ve Rus askerlerinin ülkeye girmesi ile meclis tekrardan kapatılmış ve kısa bir zaman süren meşrutiyet yönetimi son bulmuştur. (Mokhtarpour, 2012: 42-43) Tarih 1911 yılının sonlarına geldiğinde kimse anayasadan söz etmiyordu. Ulema, İranlı milliyetçiler ve laik entelektüeller arasındaki bu birliktelik istenilen hedefe ulaşmadan sonuçlanmıştı. (Luizard, 2013: 32)

1906-1911 Meşrutiyet Devrim'i, İran'ın sömürgeci modernlikle karşılaşma sürecinde meydana gelen en önemli olaydı. Bu devrim zorunlu olarak ulusçu bir anlam kazanmış, yerel zorbalığa olduğu gibi yabancıların sömürgeci ve yayılmacı saldırılarına karşıda bir karşı çıkış olmuştu. Meşrutiyet Devrimi'nin önderleri sadece sömürgeciliğe karşı olan ulusalcılar değildi. Aynı zamanda militan bir İslamcılıktan da faydalanmışlardı. Bunun yanı sıra Rusya ve Azerbaycan'da ortaya çıkan sosyal demokratik fikirlerden de etkilenmişlerdi. (Dabashi, 2007: 101) Bu üç ideoloji Ulusçuluk, İslamcılık ve Sosyalizm birbirini besleyip destekleyerek İran tarihini günümüze kadar etkileyen ve olayları tayin eden en etkili güçler olmuştur.

1.1.4. Ak Devrime Doğru

Meşrutiyet Devrimi ile birlikte İran'ın devlet yönetim şeklinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Meşrutiyetle birlikte şahın yetkileri önemli miktarda kısıtlanmış ve milli bir meclis oluşturulmuş ve hatta bir anayasa oluşturulmuş ama bu anayasaya fiiliyatta Şah riayet etmemiştir. İlk olarak Meşrutiyet 1906 yılında ilan edilmiş olmasına rağmen geçerliliğini koruyamamıştır. Bu yüzden diktatörlük sistemine bir son verecek siyasi sistem olarak görülen meşrutiyete olan inanç kaybolmuştur. Ayrıca bu dönemde ülkenin birçok yerinde yabancı ülkelere ait askerlerin varlığı ve ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girmesi, milli birlik ve beraberliğin kaybolması, farklı siyasi görüşlerin meydana çıkması, ekonomik alanda yoksulluğun oldukça fazlaca hissedilmesi gibi nedenler yeniden toplumda bir diktatörlük sisteminin yerleşmesinde etkili olmuştur. (Mokhtarpour, 2012: 44)

Birinci Cihan Harbi'nden sonra İran perişan bir haldeydi. Ülke savaşa girmemişti. Ama kuzeyden Rus İhtilali'nin etkileri ülkeyi sarsıntıya sokmaktaydı. Bir yandan da İngilizler İran'daki sömürü faaliyetlerini devam ettirmek istiyorlardı. Ülkede ise asayiş ve devlet otoritesi yok denecek kadar azalmış, bu yüzden halk huzursuzluk ve sefalet içinde yaşıyordu. Meşrutiyetçi ve demokratik fikirli olan Ahmet Şah siyasi olarak zayıf bir yönetim sergiliyordu. Bu durum İngilizlerin işine geliyor ve Şah'ı kendi emelleri için kullanmaya çalışıyorlardı. Kısaca ülke tam bir kaos ve çöküş içerisinde bulunuyordu. (Esengin, ...: 15) O dönem genç bir subay olan Rıza bu durumdan oldukça rahatsızdı; çünkü hem konumu hem de ülke içinde yaptığı seyahatler sayesinde ülkenin perişanlığını görmüştü. Bu umutsuz ve kaos ortamında İran için yeni bir ışık olmuştu.

"Rıza asker olarak geçirdiği yıllarda İran'da yaptığı gezilerde halkın çoğunluğunun ızdırap içinde yaşadığını gördü. Kırsal kesimin büyük kısmını kontrolleri altında tutan aşiretler, çeteler ve haydutlara karşı yapılan birçok operasyona katıldı. Britanyalı bir diplomatın raporuna göre, 'ne zaman ülkenin herhangi bir yerinde eşkıyaları toplamak veya bir karışıklığı bastırmak için sefer düzenlense o içinde yer alırdı.'" (Kınzer, 2004: 59)

Pehlevi hanedanı 22 Şubat 1921'de başlatılarak 25 Nisan 1926'da ordu destekli bir darbe hareketi ile Rıza Şah'ın kendini şah ilan etmesiyle fiilen başlamış oldu. Rıza Şah kendini Şah ilan ettikten sonra oğlu Muhammed Rıza'yı da veliaht gösterdi. Bu darbenin nedeni dönemin iki süper gücü olan Rusya ve İngiltere'nin arasındaki siyasi çatışmaydı. (Dabashi, 2007: 129) Ayrıca Rıza Şah, kendini Şah ilan ettiğinde ulemanın büyük bir çoğunluğunun desteğini almıştı. Böylece Pehlevi Hanedanlığını kuran Rıza Şah İran tarihinde ilk kez güçlü bir merkezi otoriteye sahip devlet oluşturuldu ve Rıza Şah döneminde, İran tarihinde görülmemiş boyutlarda modernleşme ve reform politikaları uygulamaya konuldu. (Akt. Onat, 1996: 38) Rıza Şah, İran tarihinde bir dönüm noktasını başlatmıştır. Bu sayede İran'ı, Ortaçağ fikirlerinden sıyrıp sosyal ve ekonomik yönden kalkındırmak gerektiğini ilk sezen ve bu politikayı uygulayan hükümdar olmuştur. (Baban, 1971: 57) Rıza Şah iktidarı döneminde güçlü bir merkezi otorite oluşturduktan sonra ülkede bulunan diğer güçleri merkezi yönetime bağladı. Dağlık bir şekilde göçebe olarak yaşayan kabilelerin yerleşik hayata geçmesi için düzenlemeler yaptı. Ülkede yeni güçlü bir bürokrasi grubu oluşturdu. İktisadi millileştirip bir araya getirdi. Ve Rıza Şah döneminde güçlü bir ordu oluşturuldu. (Azgandi, 2015: 36) Rıza Şah'ın İran modernleşmesi adına yaptığı en dikkat çekici uygulamalardan bir tanesi, İslam öncesi dönemde kullanılan Pehlevi adını hanedan adı olarak seçmesiydi. (Erkilet, 2015: 314)

Rıza Şah'ın saltanatı boyunca (1921-1941) yapılan birçok alt yapı çalışması ve reformu bulunur. Devletin kurumsal kaynağını yavaş yavaş ortaçağ monarşi yönteminden çıkararak, büyük demografik değişimler, doğal ham madde kaynaklarının keşfi ve kullanımı, hızlı şehirleşme ve milli petrol sanayisinin gelişmesiyle birlikte İran modern bir ulus devleti haline geldi. (Dabashi, 2007: 132) Rıza Şah döneminde başlatılan belli başlı laikleşme faaliyetleri 1922 yılında eğitim sistemin birleştirilmesi konusunda bir programın başlatılması, dini mahkemelerin yavaş yavaş yetkilerinin azaltılması, yine 1922'de 21 yaşına gelmiş tüm erkeklerin zorunlu askerlik uygulamasına tabii tutulması, din adamlarının din adamı sayılabilmesi için zorunlu bir imtihana girme zorunluluğunun getirilmesi, 1927 yılından itibaren bütün İranlıların soyadı kullanma zorunluluğunun getirilmesi,

Adalet Bakanlığı'nın kurulması ve hukuk reformunun başlatılması olmuştur. Bu yüzden din adamlarının % 90'ı adli görevlerini kaybetti ve yine 1927 yılında Avrupa hukukundan faydalanılarak yeni bir ceza kanunu uygulamaya sokuldu. 1928 yılında bir Medeni Kanun kabul edildi. Milliyetçiliğe dayalı olarak yabancı ülkelere verilen ayrıcalıklar kaldırıldı. Bundan böyle Müslüman ve Gayrimüslimler de aynı haklara sahip olacaktı. 1928 yılında kılık kıyafetin birleştirilmesi hakkında bir kanun çıkartıldı ve kıyafetler tek tip olarak düzenlendi. 1934'de kadınların özgürleştirilmesi kampanyası başlatıldı ve şapka kanunu çıkartıldı. 1935'de Medeni Kanun tamamlandı ve oybirliği ile kabul edildi. 1936 yılında kadınların sokakta başörtüsü ile gezmeleri yasaklandı ve bu kurala uymayan kadınların başlarından örtü polis tarafından çekilip alınacaktı. Eğer ulema sınıfı mahkemelerde yargıç olmak isterse uzun yıllar hukuk fakültelerinde okumaları gerekli kılındı. (Luizard, 2013: 64-65) Bu dönemde yıkılan her şeyin altında imam karizması ve fetvası bulan Rıza Şah, ruhban sınıf (mollalar) egemenliğinden ürkererek mollalara adeta kimin Şah olduğunu göstermek istercesine reformlara devam etmiştir. En büyük amacı mollaların politik sistem içindeki etkinliğini azaltmak ve bu yolda modern devlet mantığına tutunmak olmuştur. Eğitim, ekonomi gibi alanlarda reformlara giden Şah, cami içinde yer alan okulları ve dini eğitim veren medreseleri kapatmış, Amerikalı misyonerlerle çalışmaya başlamıştır. İslami kurumları denetlemek için birtakım yasal düzenlemeler yaparak hukuk sistemindeki salt İslami olma halini yarı İslami olma haline bağladı. Çünkü ruhban sınıfını tekelinde olan hukuk, çıkarlarına uygun değildi ve böylece İslami mahkemeleri kaldırdı. Vakıf arazileri ve gelirleri de yasalara bağlayarak ruhban sınıfının büyük arazileri ve köylerini bir nevi ellerinden almış oldu. (Çizgen, 1994: 40-41) Rıza Şah'ın döneminde, ulemanın ciddi bir başkaldırı hareketine giriştiğini söyleyebilmek biraz zordur; çünkü ulemanın örgütlü olmayışı ve merkezi otoriteyle müçtehitler arasında gerilim üzerine kurulu olan dengenin pek bozulmayışı bu duruma sebebiyet vermemiştir. (Akt. Onat, 1996: 39)

Rıza Şah benimsemiş olduğu modernleşme politikalarında doğrudan doğruya Türkiye'deki Jön Türklerden etkilenmişti. Bilhassa Rıza Şah 1934 yılında yaptığı Türkiye gezisi sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ü kendisine örnek almıştı. (Dabashi, 2007: 132) Birçok konuda genç Türkiye Cumhuriyeti'ni taklit etmeye

çalışmıştır. Misafir olarak geldiği Türkiye Cumhuriyeti, Rıza Şah için adeta Avrupa'dır ve Atatürk ise onun ulaşamayacağı bir bilgi, görgü halesidir. (Çizgen, 1994: 40-41) Bütün bunların yanı sıra Rıza Şah, Mustafa Kemal'in aksine Arapça'ya karşı yapılacak reformları muhafaza etti. Arapça öğrenilmesi, Arap Alfabesinin kullanılması ve din adamları sınıfı muhafaza edildi. On iki İmam anlayışına dayanan Şiiilik, devletin dini olmaya devam etti. (Luizard, 2013: 65)

Yönetim ele geçirirken ulemanın desteğini alan Rıza Şah, bu yüzden modernleşme politikalarını yavaş yavaş hayata geçirmiştir. Yani desteğini aldığı ulemanın gönlünü hoş tutmaya çalışmış ve onların tepkilerinden çekinmiştir. Rıza Şah yönetimi terk etmek zorunda kaldığı 1941 yılına kadar ülkede güçlenen kesimlerin yetkilerini kısıtlamaya ve bastırmaya çalışmıştır. Bürokrasi, eğitim, hukuk alanlarında gücü elinde toplayan Şah 1940'lı yıllara kadar bunu başarmıştır. (Akkoyunlu, 2009: 45)

Rıza Şah dönemini kısaca özetleyecek olursak, Şah meşrutiyet anayasasının verdiği hakla Anayasa'yı yasal konuma getiren, yasaların şeriata uygunluğunu denetleyen ve ülkenin manevi yöneticisidir. Ayrıca ülkedeki tüm kesimlerin uzlaştırıcısı ve lideridir. Şah tek yetkili ve karar verme mercii olarak görünmekle birlikte yasama erki olan meclis de sadece Şah'ın istekleri doğrultusunda yasa çıkartmıştır. İlk yıllarında toplumun büyük bir kısmının desteğini alan Şah, zamanla diktatörlüğe doğru hızla yol almış ve toplumsal desteğini yavaş yavaş yitirmiştir.

İkinci dünya savaşının başlaması ile birlikte tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen müttefik kuvvetleri, İran topraklarını işgale başladı. Sovyet Askerleri 25 Ağustos 1941 yılında İran'a girdiler ve Rusları İngilizler takip etti. Bu iki ülke kendilerini İran'ın dostu olarak ileri sürmüşlerdi. İranlılar bu ironiyi görseler de ellerinden bir şey gelmiyordu. Çünkü İran ordusu birkaç gün içerisinde yenilmişti. Müttefik askerleri ülkenin önemli stratejik bölgelerini ele geçirmiş ve bu bölgelerin müttefik kuvvetler tarafından kullanılmasına izin verilmesini talep etmişlerdi. Rıza Şah müttefikler için çalışmak istemiyordu, aslında müttefik kuvvetlerinin de Rıza Şah'a ihtiyacı yoktu. 16 Eylül 1941 yılında Şah görevinden ayrıldı, yerine oğlu yirmi yaşındaki Muhammed Rıza ant içip yerine geçti. Rıza Şah'tan bir daha haber

alınamadı. Üç yıl sonra öldü. (Kınzer, 2004; 64) Rıza Şah'tan sonra iktidara gelen Muhammed Rıza Şah 37 yıl saltanatta kaldı ve 1979 İran İslam devrimine kadar yönetimi elinde tuttu.

Muhammed Rıza Şah'ın ilk yılları aynı zamanda bir serbestlik ve özgürlük dönemi olmuştur. Bu dönemde kurulan çok sayıda siyasi parti ve basın özgürlüğü ayrıca ifade özgürlüğü bakımından Şah'ın en serbest ve toplumun farklı kesimleri ile uzlaşa içinde olduğu bir dönem olmuştur. Ancak zamanla artan milliyetçi fikri, gün geçtikçe yabancıların ekonomik baskılarına bir meydan okuma haline dönüşmüştür. Bu yüzden dönemin başbakanı bir darbe ile indirilmişti. Bu gelişmeler karşısında Şah kendi iktidarını koruma altına almak amacı ile bir kısım tedbirler almış ve böylece içinde bulunulan bu serbest dönem yerini baskıcı bir döneme bırakmıştı.

İkinci ve son Pehlevi Şah'ı Muhammed Rıza'nın yönetime geçtiği dönem, ABD'nin büyük bir güç olduğu ve SSCB ile büyük bir mücadeleye girdiği, yayılcı politikalarını Vietnam'a kadar yaydığı, Sovyetlere karşı askeri üst ve müttefik olarak İran, İsrail, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi uydu devletler bulduğu bir zamana denk gelir. Şah'ın ilk yılları oldukça sarsıntılı bir döneme denk gelmişti. Hatta 1949 yılında uğradığı bir suikast sonucunda az kalsın hayatından oluyordu. Ama Şah müttefiklerin özellikle ABD'nin tam desteğini almış bulunuyordu. (Dabashi, 2007; 138-139)

Ayrıca bu dönem siyasi olayları içerisinde en dikkate değer olanı Şah'la Musaddık arasındaki yaşanan siyasi mücadele olmuştur. Musaddık zengin ve asil bir aileye mensuptu ve 1900 yılların başından itibaren İran'ın siyasi hayatında görünmeye başlamıştı. Abrahamian'a göre (2002: 102-103) Musaddık 1941-1953 yılları arası Şah Muhammed Rıza'nın anayasal olmayan yetkilerine büyük eleştirilerde bulundu. 1953 darbesi ile yıkılan Musaddık hapsedildi. Serbest bırakıldı ev hapsine tabi tutuldu ve kısa bir zaman sonra öldü. Musaddık milliyetçi ve kusursuz bir antiemperyalistti. 1919 yılında yapılan İngiliz-İran anlaşmasını ve 1921 yılındaki darbeyi kınamıştı. Her ne amaçla olursa olsun ekonomik imtiyazlara ve büyük askeri ittifaklara karşı çıkmıştı. 1944-1945'deki Sovyetlerle yapılan petrol anlaşmasına karşı oluşan muhalefetin başında yer almıştı. 1951 yılındaki İngiliz-İran

petrol şirketinin millileştirilmesi kampanyasını başlatan kişi olmuştu. O aslında dünyanın bağlantısızlar liderlerinin ilkiydi. Yani halk desteği ile İngilizlere ve Şah'a meydan okumuştı.

Bu amaç doğrultusunda kendine uluslararası alanda destek bulmak için Musaddık önce New York'a sonra Hollanda'ya ziyaretler düzenledi. Bu ziyaretlerinde İran'ın kendi doğal kaynakları üzerinde kendi denetimin olması gerektiğini hararetle savundu. Bu yüzden ABD ve İngiliz yanlısı Şah ile arasında iktidar mücadelesi başladı. (Akt. Dabashi, 2007: 141) Musaddık'ın iktidara geldiği 1950'li yılların başında İran'da bir Batı karşıtlığı vardı. Çünkü Batılı güçler ülkenin her yerine gelmiş ve imtiyazlarına yeni kazanımlar katmak istiyorlardı. Bu durum özellikle İngiltere'ye karşı halk nazarında yoğun bir şekilde karşı çıkış olarak meydana geliyordu. Bu yabancı düşmanlığının yüksek seviyelerde olduğu bir dönemde Musaddık bu akımdan faydalanarak güçlenmişti. (Özkaya, 2006: 76) 1951 yılında Musaddık'ın hazırlamış olduğu İran petrollerinin millileştirilmesi yasası mecliste kabul edilmiş ve Şah halkın desteğini de arkasına alan Musaddık'ı başbakan olarak atamak zorunda kalmıştı.

Petrollerin millileştirilmesi ülkede giderek artan ekonomik ve siyasi bir krize yol açmıştı. Musaddık'ın önderlik ettiği Ulusal Cephe Partisi halk arasında güçlenmiş olsa da, İran yönetiminde güçlü bir yapısı bulunan Batılı güçlerin Musaddık yönetimine tepkileri artmış ve Batılı güçlerin özellikle İngiltere'nin İran petrol pazarından çekilmesi ile birlikte yeni pazarlar bulmakta zorluk çeken Musaddık yönetimi ekonomik açıdan oldukça zor durumda kalmıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Şah 1953 yılında Musaddık'ı görevden alma girişiminde bulundu. Bu durum karşısında sokaklara dökülen Musaddık taraftarları büyük gösteriler yaptı. Bunun üzerine Şah ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Birkaç gün sonra ABD'nin de desteği ile Şah taraftarları bir darbe yaparak Musaddık'ı görevden aldı. Bunun üzerine Şah ülkeye geri döndü. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 53-54)

1953 darbesinden sonra Şah yönetimi yeniden ele geçirdi. Ayrıca artık ABD'in askeri desteğine de tamamen sahipti. Ve kendi halkına karşı rahatlıkla güç kullanabiliyordu. Şah çok geçmeden Tudeh Partisi'nin kapatılması emrini verdi.

Kendi otoriter rejimine yönelik her türlü tehdidin ortadan kaldırılması ve kendi iktidarına yönelik yapılacak her türlü faaliyetin denetlenebilmesi için ünlü gizli polis teşkilatı SAVAK'ın kurulmasını emretti. Böylece İran'da siyasi muhalefetin üstüne resmi baskının yeni bir boyutu başlamış oldu. Şah ulusçu, sosyalist ve İslamcı güçlere karşı yönetimin aleyhine gerçekleştirecekleri yıkıcı faaliyetlerin önüne geçmek için ABD'nin de baskısı ile 1963'te Ak Devrim adı verilen yeni bir hareketi başlattı. (Dabashi, 2007: 146)

1.1.5. Ak Devrim (1962)

Bu gelişmelerin dışında, İran'da 1960'lı yıllara gelindiğinde toplumsal birtakım sorunlar, karışıklıklar ve yer yer ayaklanmalar olmasına rağmen rejime yönelik tam bir tehdit meydana gelmemiştir. Hatta ulemanın bile devletle büyük ölçüde uyum içinde olduğu bir dönem olmuştur. Ancak Musaddık döneminden sonra İran İslam Devrimi'ne uzanan süreçte İran toplumu için büyük önem taşıyan olaylardan bir tanesi de Şah'ın 1962'de gündeme getirdiği ve adına "Ak Devrim" dediği birtakım düzenlemeler ve yenilikler getiren reform paketi olmuştur.

Ak Devrim, İran toplumuna çok çeşitli alanlarda yenilikler getirmiştir. Ayrıca toplum dinamiklerinde sarsıcı değişimlere yol açtığı için toplumda tepkilere neden olmuştur. Ak Devrim, Şah'ın bizzat kendisinin ilgilenecek sosyal, ekonomik, kültürel alanda yaptığı ve yaptırdığı bir devrimdi. Bu devrim mevcut düzeni yıkmadan var olanı alt üst etmeden demokratik usullere dayanan bir düzeni değiştirme hareketiydi. Bizzat Şah tarafından hazırlanan bu reform paketinin halkoyuna sunulmasına karar verildi. Bu amaç doğrultusunda 26 Ocak 1963 yılında yapılan halk oylaması ile halkın büyük bir çoğunluğunun oyunu alarak program kabul edildi. Bu şekilde demokratik bir halk oylaması ile yürürlüğe giren program, kabul ediliş biçimi bakımından demokratik olmasından dolayı ismine "Ak Devrim" denildi. (Esengin, ...: 33)

Ak Devrim'in İran toplumuna getirmiş olduğu yeniliklere kısaca bakacak olursak; 1) toprak reformunun yapılması, 2) orman ve otlakların iyileştirilmesi çalışması, 3) toprak reformunun finansa edilebilmesi için devletin sahip olduğu

fabrikaların satılması, 4) endüstride kar paylaşımının yapılması, 5) kadınları da içine alan bir seçim reformunun yapılması, 6) okur-yazarlık teşkilatının kurulması, 7) sağlık teşkilatının kurulması, 8) yeniden yapılanma ve kalkınma teşkilatının kurulması, 9) adalet yerel mahkemelerin kurulması, 10) suyuollarının millileştirilmesi, 11) ulusal bir yapılanmaya gidilmesi, 12) eğitime ve idareye yönelik kararlar alınması gibi başlıklar bulunur. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 54-55) Ak Devrim ile beraber sağlık yolunda atılan adımlar, bulaşıcı hastalıkları, özellikle sıtma hastalığını önlemek amacıyla sağlık merkezleri kuruldu. Hastanelerin sayısı arttırıldı. Bu hastanelerde fakir halka ücretsiz hizmet veriliyordu. Ayrıca bu hastaneler, laboratuvarlarla ve eczanelerle desteklendi. Öğretime büyük önem verildi. Zengin çocukların bursları, fakir çocuklarının lehine değiştirildi. Ayrıca toprak reformu çok önemliydi. Öyle ki Şah ilk olarak kendisine ait üç yüz köyün arazisini yaklaşık iki milyon hektar araziye köylülere dağıttı. Bu devrimi yerine getirmek kolay olmadı. Çünkü bu reforma karşı çıkanlar, topraklarını vermek istemeyenler, hükümete karşı gelenler, hatta çatışmalarda ölenler bile oldu. Lakin her ne pahasına olursa olsun, bu kanunun uygulanması için hükümet elinden geleni yaptı. İran'da o tarihte tarımla geçimini sağlayan yaklaşık on yedi milyon insan vardı ve sadece % 5'nin kendisine yetecek arazisi vardı. (Baban, 1971: 61) Aslında ulema ve din adamları bu kararlara neden karşı çıktığının en açık ifadesiydi; çünkü ellerindeki toprağı dolayısıyla da gücü kaybedeceklerdi.

Bunun üzerine Muhammed Rıza Şah, yaptığı yeniliklere karşı çıkmamaları için Şii ulema üzerinde, o dönemde ağır bir baskı uygulamaya başladı. Yabancı ülke kanunlarını İran'a adapte ettirerek ülkeyi her şeye ve herkese rağmen o kanunlarla idare etmeye başlaması din adamlarını da huzursuz etmiştir. Yeni alınan ve yürürlüğe giren bu kararla, din adamlarının yargı üzerindeki kontrollerine de son vermesi Şah ile mollaların arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Dahası yeni açılan orta ve yüksek dereceli okullarda din adamlarının etkisine son vererek din adamlarını sadece medrese eğitimciliğine mahkûm etmiştir. Ayrıca mahkemeler için tescil belgesi verme yetkilerini ellerinde bulunduran din adamlarının ellerinden bu yetkiyi de almıştı. Böylece bu kararla Şii ulema sınıfıyla Şah'ın arası iyice bozulmuştu. (Saray, 1990: 88) Bu reform paketi, iki açıdan ulemanın tepkisine yol açmıştır: Birincisi,

ulema sınıfının bir kısmı toprak sahibi zenginlerin parasal desteklerini yitirecek olması ve ulemanın denetimi ve yönetimindeki dini vakıf topraklarının geleceğinin tehlikeye girecek olması. İkincisi ulemanın siyasi ve adli tüm güçlerinin, nüfus alanının kısıtlanıyor olması ulemanın bu gelişmeler karşısında yeni arayışlara girmesine neden olmuştur.

Anayasa'ya göre monarşinin en üst merci olan Şah, toplumu yönetme yetkisine sahip tek yetkili kişi olmuştur. Ancak Şah bu yetkiyi halkın eliyle Tanrı'dan aldığı için Tanrı'nın yasalarına, yani şeriata aykırı yasalar yapma yetkisine sahip değildir. Bu yüzden büyük topraklara sahip olan ulema, kendilerini halkın manevi lideri ve halkın ta kendisi olarak görmüştü. Toprak reformu ile kendilerinin ekonomik yönden güçsüzleşeceklerini ve bu yüzden siyasi alandaki güçlerinin de kaybolacağını düşünerek şeriati bahane edip anayasayı ve egemenliği kendi lehlerine göre yorumlamışlardı. (Akt. Mokhtarpour, 2009: 56) 1963'ler ulemanın Şah'ın bu uygulamalarına karşı çıkarak sesini yükseltmeye başladığı yıllar olmuştur. Ulemayı harekete geçiren ana sebep ise, ulemanın otoritesinin zayıflamasına ve mali kaynaklarının kurumasına yol açacağı düşünülen Ak Devrim ve Toprak Reformu olmuştur. Bu yüzden Ak Devrim'in ulema ile devleti, ulemanın nüfuzu ve çıkarları büyük ölçüde tehlikeye girdiği için karşı karşıya getirmiştir, demek yanlış olmaz. Bu durum, ulemanın Şah'a karşı birleşmesinde etkili olduğu gibi, ciddi anlamda halka yönelmelerine, halkın desteğini aramalarına da yol açmıştır. (Akt. Onat, 1996: 39, 42) Böylece Şah'ın modernizm yolunda ortaya koyduğu program İran'ın toplumsal ve siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan küçük ve orta sınıf esnafın ve büyük topraklara sahip olan ulemanın hayatlarında büyük bir değişimi de beraberinde getiriyordu.

Bu doğrultuda ulemanın önderliğinde halk 1963'lerde Kum şehrinde ve İran'ın diğer tüm bölgelerinde yapılan gösterilerde Şah tarafından yukardan dayatılan Ak Devrim programını protesto etti. Bu reformlar, millileştirmeler, tarım reformu, kadınlara tanınan siyasal haklar normal şartlarda Şah'ı dönemin İslam devletleri arasında en ilerici lideri yapardı. Ancak yönetimin otoriter oluşu halkı yönetimden gelen her şeyi baştan nefretle karşılamaya yönlendirmişti. Şah, Kum şehrine gelerek din adamlarını lanetledi. 5 Haziran 1963'te Ayetullah Humeyni'nin tutuklanması

üzerine bütün ülkede huzursuzluk başladı. (Luizard, 2013: 82) Humeyni 1962'de Ayetullah Kaşani'nin ölümünden sonra İran Şiilerinin dini lideri olmuştur. Humeyni sadece Ak Devrim'e karşı çıkmakla kalmayıp Amerikan'ın İran'daki askeri ve sivil personeline diplomatik dokunulmazlık verilmesine de karşı çıkarak 1963 Haziran'ında, halkı İran'daki yabancı baskısına ve ayrıcalıklılığına karşı ayaklanmaya çağırdı. Bu başkaldırı ve ayaklanma sonucunda, 5 Haziran 1963'te yaklaşık 15 bin kişi öldürüldü. Bunun üzerine Ayetullah Humeyni tutuklandı. Önce Türkiye'ye sonra Irak'a sürgüne gönderildi. Necef'e yerleşen Humeyni İran İslam Devrim'ini hazırlamaya başladı. (Akt. Erkilet, 2015: 362) Ayaklanmaya önderlik edenler öğrenciler, entelektüeller, işçiler ya da din adamları ile sınırlı kaldığı süreçte başarısızlığa uğrayacaktı ve ülkedeki rejim, bu ayaklanmaları bastıracaktı. Yani, 1963 Haziran'ında İran'daki ayaklanmanın rejim tarafından bastırılması öğrencilerin, işçilerin ve beyaz yakalı çalışanların çarşı esnafı ve din adamlarına katılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. (Parsa, 2004: 331) 1963 olayları, bir yandan Şah'a antipatinin yavaş yavaş halkın bütün kesimlerine yayıldığını gösterirken, bir yandan da ulemanın siyasal etkinlik açısından gücünü ve konumunu göstermiştir. Şah'a yönelik antipatinin temelinde, "Modernleşme-Batılılaşma" yattığı, reformların zor kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmasının bu durumu tetiklediği söylenebilir. Bu süreçte beraber ulemanın da artık dini nitelikli alternatif siyasi çözüm arayışı içine fiili olarak girmeye başladığı bir dönem başlamıştır. (Onat, 1996: 40)

Şah, 1975 yılına gelindiğinde halkın hiç de hoşuna gitmeyen bir karar daha aldı. Buna göre İran takviminin Hicret ile hiçbir ilgisi olmayacaktı. Bu kararla birlikte İran halkı kendisini bir anda Pers İmparatorluğu'nun 2535. yılının ilk gününde buldular. Bundan sonra hiçbir devlet dairesinde Hicri takvim kullanılmayacaktı. Devletin ve medyanın büyük baskılarına rağmen halk bunu kabul etmedi. Bu değişikliğin ardından yenilerinin de geleceği ve haftanın tatil gününün Cuma yerine Pazar günü olacağı, hatta alfabenin değişeceği, Farsçaya daha uygun olan Latin Alfabesine geçileceği gibi söylentiler çıktı. Şah saltanatının son yıllarında halk nazarında kendisine büyük bir tiksinti oluşturmuştu. (Luizard, 2013: 83) Ayrıca Şah 1975'te yeni bir siyasi değişiklik hayata geçirmiş ve ülke tek partili sisteme

geçmişti. Şah, Rastahiz adıyla kurulan bu partiye üye olmayanları hain ilan ederek yönetimi tek kişi diktatörlüğüne götürmüştür. (Mokhtarpour, 2009: 58)

7 Ocak 1978'e gelindiğinde rejime yakınlığı ile bilinen *İttılaat* gazetesinde Humeyni'yi karalayan bir yazı çıkmıştı. Bunun üzerine Kum şehrinde gösteriler başladı, bu şiddetli bir şekilde bastırıldı. Kum'dan sonra Tebriz'de de ayaklanmalar patlak verdi. Ardından ülkenin neredeyse tamamında ayaklanmalar başladı. Isfahan'da sıkıyönetim ilan edildi. 8 Eylül 1978'de bir grup gösterici Tahran'ın güneydoğusunda bulunan Jale meydanında toplanmıştı. Ordu kalabalığın üzerine ateş açtı ve büyük bir katliam oldu ve aynı gün bir de deprem oldu. O gün "Kara Cuma" olarak ülke tarihine geçti. 10 ve 11 Aralık 1978'de Tahran'da Aşure için dev bir gösteri gerçekleştirildi. Bunun üzerine Şah 16 Ocak 1979'da bir daha dönmek üzere ülkeyi terk etti. Atmış yıllık zorla yapılmış laikleştirme son bulmuş; ama yerine dünyanın ilk İslam Cumhuriyeti'ni doğurmuştu. (Luizard, 2013: 83)

1.2. Devrim Öncesi İran' da Yerleşik Toplum Geleneği ve Devlet Yapısı

1.2.1. İran' da İslamiyet Öncesi Toplumsal Gelişim ve Devlet Yapısı

1. 644. 000 kilometrekare yüzölçümü, 80 milyon civarındaki nüfusu ile bugünkü İran en dikkate değer İslam ülkelerinden biridir. İran'ın tarihine bakınca. Önce Medler, sonra Ahamenişler (Persler), Partlar ve Sasaniler bu topraklarda sırasıyla hüküm sürmüşler ve Zerdüş, Mani, Buda, Mecusilik, Mazdekcilik dinleri etkili olmuştur. Ari ırkından gelen Hint-Avrupa dil grubuna mensup bir dil olarak 'Pehlevi-Pars dilini konuşan İranlılar köklü bir kültüre sahip olmakla beraber Büyük İskender'in III. Daryus'u yenerek bu toprakları istila etmesi Yunan felsefesi ve kültürünün bu topraklarda yayılmasını sağlamıştır. (Uludağ, 2002: 13) Asırlar boyu yabancılar ya da yabancılara bağlı yerel rejimler tarafından yönetilmiş olmalarına rağmen İran devleti, yine de kendi kültürünü, dilini ve etnik kimliğini korumayı başarmıştır. Yirmi beş yüz yıllık kayıtlı tarihinde İran, herkesin üstesinden gelmiş ve uygun koşullarda hiç yoktan yeniden var olabilecek gücü kendinde bulmuş bir medeniyet olmuştur. (Kapusinski, 1989: 61)

Mezopotamya denilen bu topraklarda ilk defa yazı icat edilmiş ve birçok farklı din ortaya çıkmıştır. Şehirler kurulmuş ve farklı mimari eserler meydana getirilmiştir. Bu bölgede ortaya çıkan uygarlıkların temelinde büyüyüp güçlenmesinde neden olan en büyük etken *din* ve *devlettir*. Bu bölgenin hızlı bir şekilde gelişmesinde tarıma elverişli bereketli toprakların ve verimli arazilerin bulunması olmuştur. (Fekri, 2007: 20) Günümüz İran'ının tarihsel, siyasal ve kültürel şekillenmesinde İslam'ın yanı sıra İslam öncesi dönemin de büyük etkisi vardır. İslamiyet'ten önce İran topraklarında yaşayan insanlar tarafından oluşturulmuş siyasal yapı kabile, aşiret ya da basit yerel ve bölgesel hükümetlerden oluşmaktaydı. Bu küçük oluşumlar genellikle savaşımlardan etkilenmiş, savaşın sonuçlarına göre bazen büyümüş ya da var olan büyük güçlerin altında yaşam alanları bulmuşlardır. (Mokhtarpour, 2009: 10) Zamanla büyük değişim yaşayan bu topluluklar, İran devlet yapısının ve kültürünün oluşmasını sağlamıştır.

İran coğrafyasında kurulan Elam, Med, Pers, Helen, Selevkos, Part ve Sasani gibi devletler ile İran'ın tarihsel, kültürel, ulusal, dini inancına ve çok uluslu yapısına büyük katkıları olmuştur. (Elmas, 2011: 10-11) Bu devletlerden ilki olan Elam imparatorluğu hakkında bilgi vererek başlayacak olursak, kendi yazılı kaynaklarının olmayışı ve güvenilir olmayan arkeolojik bulgular nedeniyle Elam İmparatorluğu'nun toprak, politik, toplumsal ve kültürel kimliği tam olarak bilinmemektedir. (Wiesehöfer, 2003: 19) M.Ö. 3000 ile M.Ö. 600 yılları arasında İran toprakları üzerinde hâkimiyet kuran Elam İmparatorluğu yaklaşık bu coğrafyada bin yıla yakın hüküm sürmüş ve etkinliğini sürdürmüştür. Bugünkü İran topraklarında yaşayan Arap, Lor ve Farsların bünyesine katılarak tarihten silinmişlerdir. (Elmas, 2011: 11)

Elam İmparatorluğu'ndan sonra onların yerini Med İmparatorluğu almıştır. Bu coğrafyada monarşi sistemini kurarak Hegmetane'yi başkent yapmışlardır. İran topraklarında yaklaşık 250 yıl hüküm sürmüşlerdir. Kralın yanında halk meclisi ve kabile şeflerinden oluşan bir meclis de yer almaktaydı. Med İmparatorluğu'na Pers hükümdarı Birinci Kiros son vermiştir. Pers İmparatorluğu'nun ilk yılları biraz sönük geçse de zamanla büyük savaşımlara girerek sonradan hızlı bir büyüme yakalamıştır. Persler döneminde hükümdarlık, devlet yapısının en üst noktası olmakla birlikte ayrıca kutsal bir makam ve konum olarak görülmüştür. Öyle ki Perslerde hükümdar

Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi anlayışı vardır. Hatta bir inanışa göre Kral Kiros'a Tanrı "Ahura Mazda" yeryüzündeki yetkilerini ona devrederek bütün insanların bu krala itaat edip tabi olmasını istemiştir. Persler Ahura Mazda'yı büyük ilah ve kendi hâkimiyetlerinin sebebi ve onun izniyle olduğunu inanmışlardır. (Mokhtarpour, 2012: 10) Pers döneminde yerleşim yerlerinin en önemlilerinden bir tanesini şehirler oluştuyordu ve bu şehirlerin en büyüğü ve bilineni hakkında bilgi verecek olursak, Pers İmparatorluğu'nun kalbi ve başkenti 'Persepolis'

İnşasına M.Ö. 515'te İmparator Dara tarafından başlanan Persepolis, Pers ülkesinin simgesi ve aynı zamanda imparatorluk anlayışının özelliklerini yansıtmaktaydı. Ülkenin başkenti ve yönetim merkeziydi. Şenlikler burada yapılıyordu. Ülkenin her yanından gelen malzemelerle iş gücüyle kurulan bu şehir, rölyeflerde ve mimaride kralın emirleri tarafından kurulan evrensel bir düzen ile inşa edilmişti. Şehirdeki rölyeflerde, hediye getiren insanlar, yönetim için bir araya gelmiş mevki sahipleri, ticaretle uğraşan esnaflar, şehirde yapılan şenlikler resmedilmişti. Bunların hepsi kral için karşılıklı yarar ve ortaklaşa çalışmayı simgeleyen semboller olarak sunulmuştu. Persepolis'in mimarisi simetrik, boşa duran ve çoğunlukla sütunlu salonlardan meydana gelir. Ayrıca, aynı yükseklikte olan sütunların belirlediği binalar vardır ve kralın, köleleri tarafından taşınan azametli tahtına kurulmuş göz kamaştırıcı resimleri bulunmaktadır. Şehrin ana giriş kapılarında, şehri koruyan canavar heykelleri yerine güçlü bir şekilde duran silahlarla donatılmış Pers muhafız askerlerinin heykelleri vardır. (Wiesehöfer, 2003: 44-48) Anlaşılabacağı üzere, Pers toplumunda sistemli ve düzenli bir hayat sürdürülmekteydi. Din ve siyaset iç içe girmiş ve bu birliktelik hem toplumun hem de yönetimin şekillenmesinde en önemli etken olmuştu.

Perslerde devlet teşkilatını belirleyen üç önemli bölüm vardı. Bunlardan ilki hükümdarlık kurumudur. Bu, devletin en üst ve merkezi otoritenin başı olarak bilinmekteydi. İkinci olarak, bölgesel krallar ve Şahlar merkezden izin verilen ya da gönderilen valilerden oluşmaktaydı. Bu sisteme göre ülkenin tamamını ilgilendiren konularda merkezden kararlar alınarak uygulanırken; bölgesel konularda yönetim ve karar, bölgesel yöneticilere bırakılmıştı. Üçüncüsü ise devletin mali işlerine bakan ve bu makam için görevlendirilen memurlardan oluşuyordu. Bu memurlar vergi ve

harçları toplamak için merkezden ve kralın aile yakınlarından görevlendirilmekteydi. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 11-12) Sonuç olarak birinci bin yılında, Hind-İranlılar yerli halk arasında Pers adıyla anılmıştır. Persler yeni halkla kaynaşmamış geri halk olarak betimlenir. Yüzlerce kabilenin yaşadığı bu ülkede idareyi ele geçiren ‘Farslar’ bir daha yönetimden ayrılmayarak köle Perslere efendi olmuşlardır. Yerli halk da kendisine asil anlamına gelen Ari adını vererek ölümsüzleşmeye çalışmıştır ki ne yazık ki yerli halkın dini, dili, milliyeti zorla unutturulmuştur. Persler, İran gibi büyük bir ülkede azınlık olmalarına rağmen hep yöneten olmuşlardır. Kabaca eyaletlere ayırdığımızda bile Belucistan, Kürdistan, Araplar, Azerbaycan, Loristan gibi renkli bir mozaığın ortaya çıktığını görebiliriz. (Çizgen, 1994: 39-40)

İran tarihine iz bırakan bir diğer önemli siyasi yapı ise Sasani İmparatorluğu olmuştur. Oluşturmuş oldukları sistemli devlet yönetimi ve güçlü merkezi yönetimi sayesinde dönemin en önemli imparatorluklarından birisidir.

Sasani İmparatorluğu M.Ö. 224 yılında Şah Ardeşir tarafından kurulmuştur. Sasaniler döneminin öne çıkan üç büyük Şahı vardır. Bunlardan birincisi Ardeşir, ikincisi I. Səhpur, ki bu hükümdar Roma İmparatorluğu ile girdiği mücadelede esir düşüp ölmüştür. Üçüncüsü ise II. Səhpur olup 69 yıl tahta kalmış ve Sasani İmparatorluğu’na büyük hizmetlerde bulunmuştu. (Lorentez, 2007:290) Sasani İmparatorluğu, I. Ardeşir’in 224 yılında tahta çıkarak bölgedeki toprakları ele geçirmesi ile kurulmuştu. Sasani İmparatorluğu, I. Ardeşir döneminde bölgesel hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Romalılarla uzun yıllar süren bir mücadeleye girmiştir. Aynı dönemde devletin iç dinamiklerinin uyum içinde çalışması amacı ile birtakım sistemli değişiklikler yapmıştır. I. Ardeşir bu amaç doğrultusunda şehir teşkilatlandırmalarını oluşturmuş, askeri ve ekonomik düzenlemeler yaparak devletin gücünü arttırmak istemiştir. I. Ardeşir’den sonra gelen hükümdarlar da bu hedefe yönelik çalışmalara devam etmişlerdir. (Elmas, 2011: 17) Yine Sasani İmparatorluğu döneminde devlet yönetimi ve dini yapı sürekli birbirini koruyan ve destekleyen bir yapıda olmuştur. Fekri (2007: 24) Bu durumu Ardeşir, oğluna yazdığı vasiyetnamesinde şu şekilde aktarmaktadır: *"Bil ki din ve mülk (devlet) iki kardeşirler ve biri diğeri olmadan var olamaz, çünkü Şahlığın temeli dindir ve dini*

koruyan/arka çıkan Şahlıktır, her ne ki temele dayanmasa yıkılır ve her ne ki koruyucusu/arka çıkkanı yoksa yok olur" demektedir.

Sasaniler döneminde toplum yapısı İslam'ın bu bölgeye gelmesine kadar dört gruba ayrılmıştır. İlki din adamları, ikincisi askerler, üçüncüsü hükümet kayıtlarını tutan görevli memurlar, dördüncüsü çiftçiler ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı. Bu sınıfların temsilcileri direkt olarak hükümdarın kontrolü altında bulunuyorlar ve ülkenin siyasi, idari ve ekonomik faaliyetlerini yerine getiriyorlardı. Din adamları ise toplum hiyerarşisinin üst tabakalarından birini oluşturmaktaydı. Din adamları yargı, vakıfların idaresi, eğitim ve kültür işlerini üstleniyorlardı. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 15) Sasaniler dönemi, İran tarihi açısından belki de en önemli ve en etkili dönemi olarak bilinir. Birçok özelliği ile Sasani dönemi, İran medeniyetinin en önemli gelişmelerine tanıklık etmiştir. Ayrıca İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden hemen önce İran'ın en önemli ve büyük imparatorluklarından birisi olmuştur. Bu dönemde İran, Roma İmparatorluğu'ndan ve onun kültüründen oldukça etkilenmiştir. Öyle ki bu etki, yani Roma medeniyetinin etkisi, kendi sınırlarının çok ötesine ulaşarak Batı Avrupa, Afrika, Hindistan'a hatta Çin'e kadar ulaşmıştır. Bu etkileşim, Asya ve Avrupa arasında Ortaçağ sanatının ve kültürünün oluşmasına etki etmiştir. Bu etki, ilk dönem İslam medeniyetine de tesir etmiştir. Sasani hanedanına ait aristokratik kültür, İslam kültürü olarak bilinen kültüre de taşındı. Sadece kültürel yönden etkilemekle kalmayıp mimari, yazı ve birçok alanda İslam kültürünün oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. (Karakaş, 2011: 9)

İran ve çevresinin tarihsel gelişimine bağlı olarak, toplumsal temelli inançsal yapı, kurumların değişimi ve yeni oluşumları sayesinde "devlet" anlayışının kutsal temelli bir yapıya bürünerek geliştiği görülmektedir. Bu sisteme bağlı yapı hala günümüzde Mezopotamya diye bilinen coğrafyada var olan ülke toplumlarında varlığına devam etmekte olup dinsel ve politik sistemlerin ayrı olduğu laik ülkelerde bile devletin kutsal olduğu inancı kendisine yaşam alanı bulmaktadır. Aslında bu durumun İran odaklı bakınca da bu yapının değişmediği görülmektedir. Yani İran'ın siyasi ve toplumsal yapısı tarih boyunca dinle iç içe olmuştur. Öyle ki İran milliyeti oluşumu dini kimlikle eş değer sayılabilir. (Fekri, 2007: 24) İslamiyet'ten önce İran'daki devlet yönetim yapısı ve sistemini özetleyecek olursak genellikle toplumsal

dinamikleri tarıma dayalı küçük insan topluluklarının zamanla bazen kendi istekleri çevresinde ya da kendi arzuları dışında gelişen olaylarla birlikte hızlı bir gelişim sürecine girerek büyük devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Aslında bu devletler genellikle birbirinin devamı niteliğinde vücut bulmuştur. Çoğunlukla birbirine benzer özelliklere sahip olmakla beraber küçük farklılıkları da içerisinde taşır. Bu devletler döneminde yapılan siyasi değişikliklerin ve yeni kurulan müesseselerin amacı, devlet düzenini sağlamak ve devleti ayakta tutmaya yönelik olmuştur. Bu yüzden bazı zamanlar merkezi otorite çok güçlü ya da oldukça serbest olabiliyordu. Temelinde İslam öncesi İran'da oluşan siyasi yapı dinsel temelli olarak oluşmuş ve gelişmiştir.

1.2.2. İran'da İslamiyet Sonrası Toplumsal Gelişim ve Devlet Yapısı

İran, Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. İslam'ın ortaya çıktığı ilk dönemde dikkat çeken üç önemli medeniyet Eski Mısır, Bizans ve Sasani olmuştur. Sasani medeniyeti, İslam'dan önce Bizans'ın bütün saldırılarına rağmen buna direnmiş ve ayakta kalmıştır. Bu yüzden İran'ı ve Şiiliği daha iyi anlayabilmek için bu medeniyetin belirgin özelliklerini bilmekte fayda vardır. Çünkü Şiiliğin ve dolayısıyla da İran kültürünün “Fars ruhuyla içten bir bağlantıya sahip olduğu” hemen ilk bakışta göze çarpan bir özelliktir. Şiiliği, güçlü Sasani medeniyetinin İslam'a karşı bir tür başkaldırısı olarak yorumlamak ve öyle okumak mümkündür. (Akt. Onat, 1996: 13) İslam tarihinde gerçek manada devlet yapısı anlayışı, İran yönetim anlayışının bir devamı niteliğindedir. Öyle ki geçmişinde bir kabile anlayışı sistemi ile yaşamış olan Araplar, devlet yönetim pratiğine sahip değillerdi. Bu yüzden ki Araplar, devlet yönetimini İranlılardan öğrenmişlerdir. İranlıların devlet yönetim tecrübesi Sasaniler'in son döneminden başlayarak İran'ın İslam topraklarına katılmasıyla devam etmiştir. Bu devlet geleneği Emevi ve Abbasilerde etkili bir şekilde kendini hissettirmiştir. (Akt. Fekri, 2007: 35) İslam'ın ortadan kaldırdığı son İran hanedanlığından sonra bugün Irak topraklarında bulunan Basra, Küfe, Bağdat gibi İslami ilimlerin doğduğu ve geliştiği merkezlerde İran kültürü belirgin bir şekilde etkin olmuştur. (Uludağ, 2002: 13)

İslam toplumlarında devletin kutsallığı büyük bir öneme sahiptir. Aslında İran bağlamında bu anlayış İslam öncesi dönemde de geçerliğini korur. İran'da İslam öncesi dönemde devlet-din ilişkisi karşılıklı anlayış ve hoşgörü temeline dayanırken, İslam'dan sonra bu anlayış değişmiştir. Öyle ki Arap İslam'ına karşı bu tepki bir çatışma ortamını sürekli olarak tetiklemiştir. (Fekri, 2007: 38) İslam devletleri İran coğrafyasını ele geçirdikten sonra tam olarak bir hâkimiyet kurmamıştır. Genel olarak bunun en büyük nedeni Arap devlet yöneticilerinin, devlet yönetim geleneğine sahip olmaması ve diğer bir nedeni de İslam topraklarına yeni katılan bu bölgeleri sadece vergi ve kazanç alanı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Emevi yönetimindeki İslam devleti, egemenliği sırasında izlemiş olduğu Arap milliyetçiliği, Arap olmayan ve İslam devleti idaresinde bulunan diğer ulusların yönetime karşı tepkili olmasına neden olmuştur. Bu durum, Emevi iktidarına karşı isyan hareketlerine zemin hazırlamış ve Emevi iktidarının yıkılmasının en önemli sebeplerinden birisi olmuştur. (Elmas, 20011: 21-22) Yani yönetimde hâkim olan Arap aristokrasisinin izlemiş olduğu bu ayrımcı politika, Arap olmayanlarda sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. Hatta dindar Araplar da yöneticilerin izlemiş olduğu bu durumdan rahatsızdırlar. Bu durumdan rahatsız olan gruplar mevcut düzenin haksızlıklarına son vereceğini düşündükleri Ehl-i Beyt-in olası bir iktidarını destekleme ihtiyacı duymuşlardır. Hz. Hüseyin ile birlikte bütün ailesinin, halifenin ordusu tarafından katledilmiş olması Şia'da acı ve intikam duygularının yer etmesinde etkili olmuştur. Bu durum Şia'nın güçlenmesine yol açmış ve Şia'yı Emevi halifesine karşı siyasi nitelik taşıyan bir hareket haline getirmiştir. (Akt. Akdevelioğlu, 2008: 26) Arap olmayan Müslümanların dışlanması, özellikle Hz. Ali taraftarlarının adı haline gelen Şia'ya destek vermelerine neden olmuştur. II. Yezid döneminde Abbasoğulları büyük bir isyan başlatmışlardı. Emeviler'in sonunu getiren büyük ayaklanma II. Mervan zamanında 745 yılında İran'ın doğusunda bulunan Horasan bölgesinde Ebu Müslim adlı Türk kökenli bir kişi tarafından başlatılmıştı. Bu isyan sonrasında, 750 yılında Abbasoğullarından Abdullah Seffah ile II. Mervan karşı karşıya gelmiş ve II. Mervan bu mücadeleyi kaybetmiştir. Böylece İslam dünyasında Emevi iktidarı yıkılmış ve onun yerine Abbasi iktidarı başlamıştır. (Elmas, 20011: 21-22) İran topraklarında Şia kültürünün ve inancının oluşmasıyla

beraber genel olarak İslam devletine ve onun idarecilerine bir karşı çıkış mücadelesi başlamıştır. İslam dini bu topraklarda inanç ve terbiye usullerini etkilemekten öte gidememiştir. Çünkü devlet yapısını ve kültürünü etkileyecek kadar güçlü bir devlet yapısı ve geleneğine sahip değillerdi.

Şii devlet anlayışına göre devlet başkanının taşıdığı unvan halife değil imamdır. Öyle ki bu "imam" terimi halifeden daha kapsamlı bir anlam taşır. Dini ve dünyevi görevleri birbirini kapsar niteliktedir ve kutsiyet içerir. Sünni halife, Şii imama göre daha laikdir. Şii öğretiyeye göre masum olan cemaat değil imamdır. Sünni inanışa göre fiilen icraat yapan bir kimsenin halife olması istenirken, bu durum Şia'da farklı bir boyut kazanır. Öyle ki Şii imam gizlendiği yerden bile dünyadaki etkinliğini devam ettirebilir. Gaybiyet döneminde Şia'nın yönetimini, gaib imamın yetkisi altındaki ulema üstlenmiştir. Gaib İmam Mehdi'nin dönüşüne kadar ulema, halka İslam'ı anlatacak, yöneticilere tavsiye verecek ve Mehdi gelene kadar bazı yetkileri emaneten kullanacaktır. (Akt. Akdevelioğlu, 2008: 27-28) Yüzlerce yıldır yöneticiler, tarihin sayfaları içinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, İran'ı bileşik ulus haline getirmeye çalışmışlardır. Şah İsmail de Büyük Krush ile Hz. Ali'den sonra gelen yedinci imamın ardılı olduğunu iddia ederek kabileleri bir ulus yapmaya çalışmış ve Şiiliği devlet dini haline getirerek herkesi Şii yapmaya uğraşmıştır. Bu açıdan Şah İsmail, hem Aryan geleneklerini hem de Şii mezhebinin İran'da politik bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. İlk olarak da Ahameniş ve Sasani imparatorluklarının aslan ve güneş figürünü bayrağa taşıyarak işe başlamıştır. Dinin etkisini sınırlamak amacıyla Zoraastarianizm'i resmi devlet dinleri arasına koymuş ve İran'da Bahai, Ermeni, Yahudi, Zerdüşt ve bunlar gibi yüzlerce İslami tarikatı saf dışı ederek unutturmaya çalışmıştır. Ki İslam devrimiyle bu amacı da gerçekleştirmiştir. (Çizgen, 1994: 40)

Tarihi kaynaklarına göre İran, İslam'ın gelmesinden Safevi Şahlığının kuruluşuna kadar yaklaşık altı yüz yıl boyunca Türk-İslam devletleri tarafından yönetilmiştir. İran coğrafyasını hâkimiyet altına alan bu devletler, bu toprakları Mülükül-Tavayif şeklinde yönetmişlerdir. (Mülükül-Tavayif: Merkeze bağlı yerel yönetimler.) Bu bahsedilen dönemde İran'ı idaresi altında tutan devletler; Emeviler (651-745), Abbasiler (749-809), Tahirliler (785-836), Samaniler (866-968),

Gazneliler (967-1134), Selçuklular (1055-1194), Harezmşahlar (1094-1231), Moğollar (1259-1335), Teymuriler (1384-1500) dönemlerinden oluşur. (Mokhtarpour, 2009: 20) Birçok hanedanlıklar hüküm sürmüş ve din-mezhep çatışması yaşanmıştır. Hz. Ali'ye ve soyuna aşırı bir sevgisi olan bölge halkı arasında Şiiiliğin en aşırısından en ılımlısına kadar her çeşidine rastlanır. Ünlü Hasan Sabbah kendisine Kazvin yakınındaki Alamut kalesini seçmiş, Taberistan ve Deylem'de Şii zümreler daima varolagelmıştır. Şii Büveyhiler bu zümreleri himaye etmiş olmasına rağmen, Safevilere gelinceye kadar halkın büyük çoğunluğu Sünni kimliklerini korumuşlardır. Bugün Sünnilere az rastlanır olan bu topraklarda, Gazali'nin şehri Tus'ta (Meşhed), Kuşeyri'nin şehri Nişabur'da, Fahrettin Razi'nin şehri Rey'de (Tahran), Seyyid Şerif Cürcani'nin şehri Gurgan'da, Abdülkadir Geylani'nin şehri Gilan'da bulunmaktadır. (Uludağ, 2002: 13-14) Bugünkü İran İsna-aşeriyye Şiiiliğinin, 15-16. asırlarda Safevilerle birlikte İran'a hâkim olduğu bilinmekteyse de Şiiiliğin Büveyhilerle birlikte resmi mezhep olarak tarih sahnesine çıkmış olduğu, onların da İran'ı hâkimiyetleri altına aldığı unutulmamalıdır. (Akt. Onat, 1996: 13) Aslında Şii ulema, ayrı bir konuma konulmuş halktan üstün bir ruhban sınıfını temsil eder. Öyle ki onlar dinsel metinleri anlayıp yorumlayacak kadar bilgili insanlardır. Bu da aslında diğer insanların bunu yapamayacağı anlamını da içerir. Yani Şii uleması, kendine kısmen kutsal ve katı bir hiyerarşi oluşturmuştur. Ama günümüzde Şia'nın içine düştüğü en büyük sorun Gaib İmam Mehdi'nin henüz zuhur etmemiş olmasıdır. Bu durumda Şii ulemasının nasıl bir rol üstleneceği kendi başına bir çıkmazdır. Bir gruba göre ulema doğrudan yönetime el koymalıdır. Diğer bir gruba göre ise ulema sadece yönetimi takip eden, onu denetleyen bir yapıda olmalıdır görüşünü ileri sürer. (Akt. Akdevelioğlu, 2008: 29) İran'ın politik tarihine baktığımız zaman ise İslamiyet, monarşi ve milliyetçilik kavramlarının her dönem başat halde olduğunu görürüz. Bir toplumlar mozaiki olmasının sonucu olarak milliyetçilik hareketleri yoğun olmaktadır. Çünkü milliyetçilik Batı fikir akımlarıyla beslenir ve İslam da tam olarak bu noktada devreye girer ve özellikle monarşi ile yönetilen toplumlarda ümmet değerleri içinde herkesi birleştirmek mümkün görünür. Fakat monarşinin hep yabancılarla bütünleşmesi, ruhban sınıfının halkın safına doğru geçmesine neden olur. Çünkü İslami anlayışla yabancı gâvurdur ve ruhban sınıfı halkın gücünü bildiği için onun yanındadır. Bu yüzden monarşi, ruhban sınıfını

eylemsiz kılmaya, politikadan uzak tutmaya çalışmıştır. Ki monarşi, ruhban sınıfına güvenmemekte ve onu rakip olarak görmektedir. Monarşi bunun sonucu olarak da adaleti ve yasal düzenlemeleri, ruhban sınıfını saf dışı bıraktığı için tamamen Batı biçimlendirmesine uydurmaya çalışmıştır. (Çizgen, 1994: 39) Ama nitekim bugün Fars asıllarının hemen hemen hepsi Şii'dir. (Akt. Onat, 1996: 13) İran'da birçok hanedanın hüküm sürmesinden dolayı İran vatandaşlarının çoğu Fars asıllı değil, Fars asıllı olanların sayısı % 40'ları geçmemektedir. Fars asıllı olanlar ise Luriler, Lariler, Bahtiyariler, Mazenderaniler ve Gilgililer gibi alt gruplara ayrılmaktadır. (Uludağ, 2002: 18) Bu durum bize aslında şunu da göstermektedir: Şia aslında bir milliyet mezhebi haline gelerek Fars milliyetçiliğinin koruyucu bir kılıfı olma özelliğini de göstermektedir. Kısaca günümüz İran'ında din ve yönetim birbirinden ayrılmaz bir bütün halindedir. Yani İran'da genel geçer din temelli devlet görüşüne dayalı bir siyasi yapı bulunmaktadır.

1.3. Devrim Öncesi İran'da Kültürel-Toplumsal Arka Plan

İran tarihi ile ilgili her çalışma bir soru ile başlar: İranlılar kimdir? Yaygın olan rivayete göre İranlıların kökeni Hind-Avrupa ailesine dayanır. Ama bilmeliyiz ki bugünkü bildiğimiz İran halkı, yani İranlı diye bildiğimiz günümüz insanları, o gruptan olmayabilir. Çünkü İmparatorluk kültürü altında kavimler ve kabileler birbiri içerisine girmiş olduğu için, bütün tarih boyunca İran adını getiren ülke olsa bile bu durum, bugünkü İranlıların köken olarak aynı yerden geldiğini kanıtlamaz. (Axworthy, 2019: 1)

Arkeoloji ve tarih araştırmalarına göre İran, ilk medeniyetlerin en eski izlerini sinesinde barındırmayı başaran bir ülkedir. Bu memleketin kuzey-doğu, kuzey ve batı bölgelerinde yapılan kazılar, menşei Aral gölü ile Altay dağları arasındaki alana dayanan medeniyet tohumlarının İran'da yayılış yönlerini belirtmiş olması, gelişme merkezlerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırmalar çerçevesinde, Avrupa henüz paleolitik medeniyetin son aşamasındayken, İran bakır çağında süratle ilerliyordu. Buralarda taş aletlerin kullanılmasıyla beraber, madeni tanımış olan insan, bunlardan faydalanmanın yollarını arıyordu ve aynı zamanda da ağaçları, hayvanları

evcilleştirmeye başlamıştı. Ki nitekim İran'ın her tarafında bulunan renkli seramikler üzerinde koyun ve uzun boynuzlu hayvanları tasvir eden resimlerin bulunması, bu hayvanların evcilleştirilmiş olduğunu göstermektedir. (Günaltay, 1948: 73)

Yerleşik antik kültür ve yaşayış tarzının en önemli belirleyicisi, bir toplumun toprak düzeni ve bu toprak düzenine bağlı oluşudur. Yerleşik antik kültür yapısı içinde oluşan politik yapıyla kurumların dayandıkları ve etkilendikleri en belirleyici etmen, toprak düzeni ve toprağın işlenme biçimi olmuştur. Böylece yerleşik kültürün gelişmesi ve evrimi de doğrudan toprak düzeniyle ilişkilidir. Başka bir deyişle, toprak düzeninin gerektirdiği sosyo-kültürel yapı, yerleşik (tüm halk tarafından benimsenen) ortak kültürü oluşturmaktadır. Bu yapı, tarihsel süreçler içerisinde değişen sosyo-politik yapılara rağmen herhangi bir değişikliğe uğramadan uzun yıllar tarih karşısında direnç göstermiştir. Son tahlilde Şahlık hanedanlarının değişmiş olmalarına rağmen sosyo-kültürel yapı, çok fazla bir şey kaybetmeden korunmuştur. Örneğin, Nevruz geleneği, yerleşik antik kültür olma özelliğiyle tamamen toprak düzeniyle ilgili bir ulusal gelenek olup, İslam' a rağmen hala aynı şekilde kutlanmakta ve buna dair hazırlıklar hala aynı itina ile sürdürülmektedir. Antik yerleşik kültür, kültürel saldırıya uğradığı her dönemde, saldırgan kültür anlayışını da içine alarak onu kendi zenginliği içinde sindirme ve değiştirme yoluna gitmiştir. Mezopotamya toplumlarının tümü için geçerli olan özellikler, büyük ölçüde İran için de geçerlidir. Fakat İran'ın Mezopotamya toplumlarından ayrılan önemli farkı ise din anlayışının kabile, kavim ve tayife düzeyinde değil de, halk düzeyinde olgunlaşmış olmasıdır. (Fekri, 2001: 59-60)

Şu da bilinmelidir ki toprak düzeni bir devletin coğrafi yapısıyla doğrudan ilgilidir. Bugünkü İran'ın devlet sınırları coğrafi olarak, kenarı sıradağlarla çevrelenmiş, çukurlardan ve kısmi havzalardan oluşmuş bir iç dağlık ülkesidir. Kuzeyde Hazar Denizi'ne bitişik (eski volkanik Demavend, 5604 m. ile birlikte) Elburz dağları ve 7000 metreden yüksek Hindikuş üzerinden Pamir'e devam eden Kuzey İran kenar dağları bu çerçeveyi oluşturmaktadır: Güneyde, Luristan, Huzistan ve Fars topraklarında, birçok paralel sıradağlar halinde güneydoğuya doğru uzanan (zaman zaman 3000 metreyi aşan yükseklikleriyle) Zagros sıradağları, İran'ı Mezopotamya ve İran Körfezine karşı korumaktadır. İç İran, Kuhrud ya da

diklemesine giden doğu İran sınır dağları gibi sıra dağlarla, akıntısız çukurlara ve havzalara bölünmektedir. Bunların içinde, ırmaklar tarafından tuz içerikli kille doldurulmuş ve yağış dönemlerinde tuz bataklıklarına dönüşen geniş çöllere bulunmaktadır. Kuzeydeki Dest-i Kavir, dünyanın en büyük tuz ölüdür. Tuzlu kalıntı göller de, İran'ın kuzeyindeki dağlık bölgenin sembolüdür. Doğu'da, Belucistan'dan kuzeye doğru uzanan ve Hindikuşla birleşen sıradağlar sınırı oluşturmaktadır. (Wiesehöfer, 2003: 22) İran'ın coğrafî sınırları böyle olunca iklim koşulları da ona göre şekil almaktadır. Ve insanların yaşam şekli de iklim koşullarından etkilenerek şekillenmektedir.

İklim şartlarına gelince, İran toprakları (yüksek günlük ve mevsimlik ısı değişimleri) karasal bir iklime sahiptir. Tabiri caizse yağmur yoksulu olarak nitelendirebiliriz. İran'da genel olarak, yağış dönemi kışa denk düşer ve doğudaki dağ, Hindistan'daki muson döneminde biraz yağmur alırken, yalnızca Hazar Denizi bitişiğindeki dağ sürekli ve bolca yağış almaktadır. Yağmur yoksulu olarak nitelendirilen İran toprakları, hem bitki örtüsü türü hem de ekilebilir olan bölgelerin çoğunda yapay sulamaya ihtiyaç duymaktadır. Yağmur ekim alanları oldukça sınırlıdır. Sadece sınır sıra dağ bölgeleri, ülkenin kuzeybatısı ve güneydeki kimi küçük-parçalı alanlar yağmur alanları içerisine girmektedir. Özellikle sürekli ve bolca yağış alması itibariyle Hazar Denizi kıyısındaki topraklar bereketlidir. (Wiesehöfer, 2003: 23) Karasal bir iklime sahip olması dolayısıyla İran'da sadece toprak düzeni, işleyişi ve üretimi değil, aynı zamanda da toplumsal ilişkiler de etkilenmiştir. (Akt. Fekri, 2001: 61)

Birçok alana etki eden iklim şartları, bunun dışında, antik dönem itibariyle İran'da bölgelere göre nüfus dağılımı, yoğunluğu ve buna bağlı olarak nüfus yoğunluğu itibariyle gelişen yerel kültür biçimlerinin sosyo-politik değişimlere ve gelişimlere neden olmuştur. Esas itibariyle köyden daha küçük ve komün şeklinde idare edilen, birbirleriyle, mal varlıklarını, ocuk bakımını, ev işlerini ve hatta daha da özel alanlarını (cinsellik anlamında değil) paylaşan küçük topluluk denilen 'Dehkede' adlı örgütlenmelerin oluşumuna sebebiyet vermiştir. (Fekri, 2001: 61)

Daha sonraki süreçte ise İran'a ilk gelen Müslümanlar, genel olarak küçük tüccarlar ve zanaatkârlardan oluşan şehir halkıydı. Bu halk kenar mahallelerde yaşar, camilerini inşa eder ve hemen yanına da tüccarlar pazar yerlerini ve küçük dükkânlarını, zanaatkârlar ise atölyelerini inşa ederlerdi. Müslümanların namaz kılmadan önce abdest almaları gerektiğinden o alanlara yakın mesafelerde hamamlar da yapılmıştı. Bir Müslüman gündelik hayat içerisinde namazdan sonra çay içmeyi ve ufak tefek bir şeyler atıştırmayı sevdiğinden hemen yanına lokanta ve kahveler kurulmuştu. İran'a özgü bir pazar yeri canlı, renkli, kalabalık, gürültülü, gizemli bir karışım şeklinde can buluyordu. İran'da birinin pazara gitme anlayışında namaz kılmak, dostlarıyla buluşmak, iş yapmak ya da kahvede oturmak da bulunmaktadır. (Kapusinski, 1989: 65-66) İran daha sonra bir yanda modernleşmeye çalışan zengin bir kesim, bir yandan ise yoksulluğun belirgin bir şekilde yaşandığı bir tablo ile karşı karşıya kalmıştı.

Devrim öncesi İran'ın başkenti Tahran'da yerleşim yerlerinde inanılmaz bir dengesiz çarpık düzen bulunmaktadır. Tahran'ın güneyinde hafif düzeltmelerle çirkin-çarpık bir yapılaşma söz konusuken kuzeyde ise Avrupa ile yarış halinde çağdaş bir kent bulunmaktaydı. Güneydeki toprak damlı, yan yana dizili evler, küçük dükkânlar kuzeye doğru yerini ağaçlıklı, geniş yollara, asfaltlı bulvarlara, şık bir kalabalığın oluşturduğu masal devleri gibi yükselen süper marketlere, yüksek duvarlı villalara bırakıyordu. Buradaki süper marketlerde İran malı haricinde her şeyi bulmak mümkündü. Müthiş bir Pazar olan İran süper marketlerinde, güvercin yumurtasından ismini dahi duymadığınız Çin'den gelen yiyecek içeceğe kadar her şey bulunmaktaydı. Avrupa'dan, Çin'den, Japonya'dan, Amerika'dan gelmiş hemen hemen her şeyi bulmak mümkün. İşçiler ve tiryakilerin içtiği iki tane İran sigarası haricinde bin bir çeşit ithal sigara mevcut. Üç yüz dört yüz metrekairelik küçük apartman dairesi şeklindeki villalar ise moda olan Tayvanlı hizmetli kızlarla dikkat çekmektedir. Evin önünde en az iki otomobilin park halinde olması zenginliğin ölçüsünü belirler durumdadır. Evdeki on kiloluk meyve sepetlerinde manav dükkânını anımsatırcasına bin bir çeşit meyve bulunmakta; geniş gümüş kâselerdeki çeşitli harika çerezlerle İran fıstıkları bolluk içinde olduğunun ve doyumsuzluğun habercisi olmaktadır. (Çizgen, 1994: 34, 48-49) Bir yanda olağanüstü bir lüks ile

karşılaştıkça, hemen yanı başında ise sefalet yaşanmaktaydı. Muazzam petrol gelirleri halkın yararından çok lükse, keyfe harcanmaktaydı. Kentin ana caddeleri ışıltılı parlarken arka sokaklarda yaşayan halk kanalizasyon ve alt yapı tesisleri olmadan hayatlarını idame ettirmekteydi. Kentin en göz alıcı yerlerinde, vitrinleri süsleyen ithal giyim eşyaları astronomik fiyatlarla satılmaktaydı. Ana caddenin hemen yakınındaki yerleşim merkezlerinde ise toprak yollarda seyreden taşıtlar tozu toprağı havaya savururcasına ilerlemekteydi. Ki öyle ki kentin güneyindeki bazı yerleşim merkezlerinde su ve kanalizasyon şebekesi bile bulunmamaktaydı. Ülkenin genelinde dili, dini, alfabesi, Nevruz'u, kadınların çoğunun kullandığı çarşaf ve peçesinin aynı olduğu bir tablo hâkimdi. (Aksoylar Çetirge, 1997: 25)

1979 Devriminden önce ülkenin toplumsal durumu ve alt yapı hizmetleri ülkenin ekonomik yapısı ile paralel bir şekilde devam ediyordu. Öyle ki ülke tüccar kesim ve yoksullar, modern ve yönetici seçkin sınıf olarak ikiye ayrılabilirdi. 1979'da, yani devrim yıllarında ülkedeki iş gücünün yüzde kırkını tarım sektörü, yüzde yirmilik kısmını sanayi ve geriye kalan yüzde kırkılık kesimini ise hizmet sektöründe çalışanlar oluşturmaktaydı. Ülkenin ekonomisinin yaklaşık yüzde seksenlik kısmını petrol ve petrol ürünlerinden elde edilen gelirlerden oluşuyordu. Özellikle bu durumu, uluslararası camiada yaşanan gelişmeler etkiliyordu. (Dabashi, 2007: 160)

Büyük Şah Rıza, modern bir devlet kurmayı amaçladığı için Prusya'nın demir pençesi, yani köle gibi adam çalıştırma yöntemleriyle, kendi deyimiyle cahil çoğunluğu çalıştırıp gücü kendi elinde toplamıştır. İşe son derece güçlü bir ordu kurmakla işe başlamıştır. 150.000 kişiyi üniforma ve silahla donatmıştır. Ordu, Şah'ın gözbebeğı ve en büyük tutkusu olmuştur. Şah'ın anlayışında ordu, daima paraya, özetle her şeye sahip olmalıdır. Böylece orduyla disiplinli, modern ve itaatli bir durum yaşanacaktır. Büyük Şah Rıza ile birlikte eski İran giysisi yasaklanmış ve Avrupa kıyafetleri getirtmiştir. Kadınların kara çarşafı giymesi yasaklanarak erkeklere modern Avrupa şapkalarının takılması emri verilmiştir. Dahası simgesel olarak geri kalmışlığın göstergesi olan devenin resmi yasaklanarak bu durumlara karşı gelenler cezalandırılmaktaydı. Gazeteler kapatılarak liberaller hapsediliyordu. Aynı zamanda mülke, paraya tutkun olan ve bir türlü doymayan Şah, -yaklaşık 3 bin köy ve içinde 250 bin köylü köylünün kendisine ait olmasının dışında bankalarda

büyük nakit servetinin yanında- haraç alıyor, sayıyor, topluyor ve hesap yapıyordu. Büyük Rıza Şah'tan tahtı devralan oğlu Muhammed Rıza Şah'ta da görkem ve şaşa eksik olmamıştı gündelik hayatta. Fakat mülk sahibi sınıf, petrol gelirlerinin önemli bir kısmını kendine mal ederek ülkenin hissedarı olmayı başarmıştır. Bu kişiler lüks villalarında İran'a gelen ziyaretçileri eğlendirir, konuklarının ülke hakkındaki düşüncelerini olumlu yönde etkilemeye çalışırlardı. Ancak şöyle önemli bir husus vardı ki, zaten ev sahibi olarak kendi kültürlerinden haberdar oldukları pek de söylenemezdi. Çünkü uluslararası bir görgüye sahip oldukları için Avrupa dillerini konuşurlardı. Ki Avrupalıların onlara güvenmesi için bundan daha iyi bir neden de olamazdı. Bundan dolayı Tahran'da her turisti şaşkına çevirecek kadar konforlu, gösterişli ve fazlasıyla lüks semtler bulunmaktaydı. Evlerin çoğunun bir milyon doların üzerinde maliyeti vardı. (Kapuscinski, 1989: 56) İran'da Avrupalılar ve Amerikalılar tam bir sefahat âlemi içinde yaşıyor, yüzme havuzlu lüks villalarda oturuyor, Amerika'da hayal edemeyecekleri paraları ve gücü bulurken yerli halk yoksulluktan kıvranıyordu. (Çizgen, 1994: 54)

İran'da İslam Devrimi öncesi dönemlerde telefon bulunuyordu; ama halk tarafından ancak cenaze ve düğün gibi önemli olaylarda kullanılabiliyordu. Telgraf ise genellikle iş çevresi tarafından, iş için kullanılmaktaydı. İran'da telgrafın tarihi İngilizlere, yani İngilizlerin sömürü için bulunduğu on dokuzuncu yüzyıla uzanır. Pehleviler döneminde ise teleksle İran'da iş yapan yabancı şirketler bulunmaktaydı, Avrupa ve ABD ile iletişime geçmek için teleksi kullanmışlardı. Pehleviler döneminde en yaygın iletişim aracı hiç şüphesiz mektup olmuştur. Devrimden önceki süreçte ise halk iletişim için genel olarak mektup ve kasetleri kullanmıştır. Ayrıca bunların yanı sıra İran'da 1979 İslam Devrimi öncesi dönemde devlet tarafından desteklenen geniş çaplı bir eğitim programı başlatılmıştı. Ama buna rağmen ülkenin kırsal kesiminde okur-yazarlık oranı oldukça düşüktü. Her şehrin merkez postanelerinin önünde arzuhalciler dururdu. Bunlar çevre köylerden ve kasabalardan gelen işçilerin ailelerine para ile mektup yazarlardı. Bu arzuhalciler ayrıca adliye önünde de beklerlerdi ve buralarda da dava dilekçeleri yazarlardı. Ayrıca başka eklenmesi gereken belgeler varsa onları ekler ve yazarlar, bir nevi avukat görevi görürlerdi. (Dabashi, 2007: 157-158) Bütün bunların yanında Rıza Şah döneminde

İran'ı I. Dünya Savaşı'ndan sonra tehdit eden yıkılıştan kurtardığı için takdire layık görülmektedir. Bunun yanında ülkeyi modern hale getirmek için giriştiği atılımlarla kara ve demiryolları, okul ve daireler, şehirlerde hava limanları ve yeni meskenler de yaptırmıştır. (Kapuscinski, 1989: 25-26) Bu dönem için şunu söyleyebiliriz ki ülke bütün tezatlıkların yan yana yaşandığı bir durumdaydı. Ve halkın alt gurupları açlık ve sefalet içerisinde yaşarken bir kısım elit zümre ülkenin nerdeyse bütün gelirlerine sahip lüks içinde yaşamaktaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1. Devrim Kavramı ve Oluşumu

“Devrim halkın malıdır, bir örgütün değil. Gerçi halk kendine yol gösteren bir öndere ihtiyaç duyar, ama bu önder hiçbir zaman halkın yerine geçemez ve onların iradesi olmaksızın toplumda temelli değişiklikler vücuda getiremez.

Üç yüz, beş yüz veya bin insanı düşünmek yanlıştır. Milyonları düşünmek gerekir. Bu da halk ile geniş bir ilişki içine girmek ve halkla içli-dışlı olmakla mümkündür. Bu önder, halka olayları rapor etmeli, problemleri açmalı ve gerçekleri söylemelidir. Onlara daima zayıf taraflarını izah edip, göstermelidir. Böylece devrim yaratacak güçte bir halk vücuda gelir...”

(Rıdvani, 1995: 73)

Doğasal ve toplumsal yaşam, nicesel değişmelerin nitesel değişmelere dönüştüğü evrimsel ve devrimsel bir süreci kapsamaktadır. Niceliksel değişmeyi dile getiren evrim, niteliksel değişmeye bürünerek devrim olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrim ve devrim, biri olmayınca öbürünün de olmayacağı ve birbirlerini tamamlar nitelikte tanımlanmaktadır. Devrim, evrimin zorunlu sonucudur ve ani bir sıçramayla gerçekleşir. Evrim, ani sıçramalar ve yeni niteliklerden yoksun, yavaş yavaş gerçekleşen bir gelişmedir. Devrim ise eskinin hızlı ve köklü bir biçimde yıkılışını içeren temel bir değişmedir. Dar anlamda toplumdaki nitelik değişikliğini ifade eden toplumbilimsel devrim; geniş anlamda doğal, bilinçsel ve toplumsal her türlü nitelik değişmesini dile getirmektedir. Nasıl ki kaynatılan su, ısıtma süresince su niteliğindedir ve birdenbire kaynamaya başlayınca buhar niteliğine geçiyor ise toplumda da bir düşünce zamanla birikerek ani bir sıçramayla nitelik

değiştirebilmektedir. (Hançerlioğlu, 1996: 95-96) Bu düşünce toplumun bünyesinde meydana gelen öyle bir değişikliktir ki, yalnız yönetici zümre iktidarı kaybetmekle kalmayarak, toplum tabakaları bütünlüklerini kaybeder ve toplum yeni bir bütünlüşme kazanır. (Ülken, 1969: 79)

Devrim kelimesi 'ihtilal, inkılap' anlamlarında kullanılmaktadır. İngilizce'de 'revolution' olarak kullanılan sözcük İngilizce'ye 14. yüzyılda eski Fransızca yakınkök '*revolucion*', Latince '*revolutionem*' den, o da Latince kök sözcük '*revolvere*' den -dönmek, devretmek- anlamlarına gelmektedir. (Raymond, 2007: 326) Fakat devrim, ihtilal ve ayaklanmadan çok farklıdır. Her devrim, toplum içindeki bir evrimin sonucunda meydana çıkmasıyla toplumun yeni bir bünyeleşmesidir diyebiliriz. (Ülken, 1969: 79) Devrim genel olarak, “tüm toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddet içeren araçlarla alt üst edildiği ve yeni liderlerle birlikte yeni ilkeler üzerine yeniden kurulduğu, görece ender rastlanan ama tarihsel bakımdan çok büyük önem taşıyan olaylar” a denilmektedir. (Marshall, 2014: 353)

Devrim sözcüğü, her ne kadar oldukça gevşek biçimde ‘sanayi devrimi’, ‘bilgisayar devrimi’, ‘moda devrimi’ şeklinde her türlü toplumsal değişimi karşılarsa da temel anlamı siyasal içeriklidir. (Marshall, 2014: 354) Revolution'ın bugün başat ve özelleşmiş bir siyasal anlamı bulunmaktadır. Bu siyasal anlamın tarihsel gelişimi oldukça önemlidir. Siyasi anlamın ortaya çıkışı oldukça kompleks bir yapı arz etmektedir. 14. yüzyıldan itibaren İngilizce'de yaygın olan bu sözcük, ilk olarak yasal otoriteye ihanet şeklindeki 'treason', sonra da daha genel bir kullanım şekliyle 'rebellion' olarak kullanılmaktadır. Sözcük, Latince' de birebir "savaşın yenilenmesi" anlamından, silahlı kalkışım ya da muhalefet, genişleme yoluyla da otoriteye açıktan açığa direniş anlamında kullanılmıştır. Revolution, silahlı kalkışmalar ve çatışmaların gerçek tarihinden doğan siyasal tartışma zemininde özel bir anlam kazanarak kullanılmaya başlandı. Yepyeni bir düzen getirme anlamından revolution, sosyalist hareket tarafından büyük ölçüde güçlendirildi ve böylece siyasal bağlamların dışında, çok geniş etkinlikler yelpazesi içinde kökten değişimleri ya da kökten yeni gelişmeleri anlatmak için kullanılır olmaya başlanmıştır. (Raymond, 2007: 327, 331)

Sınıfların kökenini, sınıfların gelişiminin nedenlerini, bütün insanlık tarihinin sınıf mücadelesi ile açıklanabileceğini ve özellikle bölünmüş bir sınıflı toplumun yerini sınıfsız bir sosyalist topluma bırakabileceğini gösteren maddi ve entelektüel şartları bilimsel bir biçimde, ilk kez açıklayan Karl Marx ve Friedrich Engels'tir. (Mandel, 1999: 88) Bu yüzden sosyoloji açısından en etkin devrim kuramı, Karl Marx ve Friedrich Engels'a ait tarihsel materyalizm kuramıdır. (Marshall, 2014: 354) “Devrim”/ “İnkılap”, düşünsel ve bilimsel bir kavram (Marksist teori) ve de siyasal bir pratik olarak (Marksist hareket), Marksizm'den kaynaklanmaktadır. Devrim kavramı olarak topyekûn bir siyasal, ekonomik ve felsefi devrilme, devrilim ve dönüşüm anlamlarına gelmektedir. Devrim, bir yandan mevcut düzeni zor kullanarak yıkma hazırlıklarını, düzenin yıkılmasını anlatırken; aynı zamanda da yıkılan düzen yerine yeni düzenin kurulmasındaki eylemliliği ifade eder. (Fekri, 2011: 24) Ancak bu eylemliliğin tam olarak bir devrime karşılık gelebilmesi için kısa süre içinde temelli ve köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle ihtilali bir inkılabın takip etmesi gerekmektedir. (Erkal, Baloğlu ve Baloğlu, 1997: 89) Devrim çerçevesinde gerçekleştirilen sosyal değiş(tir)melerin ve dönüşümlerin şiddete dayalı olanlarına ihtilal denilirken; şiddet ihtiva etmeyenlerine ise inkılap denilmiştir. Böylece kavrama yönelik olarak ikili bir ayırım yapılmaktadır. (Seyyar, 2007: 231) Her alanda köklü değişikliği ifade eden devrim, aynı zamanda da kültürün esaslı değerlerinin kökten değişmesini gerektirir ve dahası devrimin meydana geldiği, yani toplumun geçiş halinde bulunduğu periyot içerisinde toplumda daima ani doğan, çoğunlukla da şiddetli çatışmalar doğuran bir sürü değişimler mevcuttur. (Ülken, 1969: 79)

Devrim ve değişim teorilerinin hepsi, hermenötik (anlamacı) özelliğiyle – Weberyen sosyo-kültürel yaklaşımı hariç- iki ana başlık altında toplanıp incelenebilmektedir: ‘Çatışma’ (conflict) ve ‘Uzlaşma’ (consensus). Uzlaşmacı teorisyenlerin devrime karşı çizdikleri patolojik, anormal, tesadüfi ve irrasyonel imajlarına karşılık; çatışmacı teorisyenler, devrimi normal, toplumsal gelişmelere içkin doğal sürecin bir parçası olarak tanımlarlar. Bunun dışında uzlaşma teorileri, devrime yol açan nedenleri bağlamında, devrimi dengesizlik, çöküş, anomi ve çıkıklık olarak nitelendirirken; çatışma teorileri devrimi, ‘devrimci sürükleyici gücün

bilinçli bir eylemi' olarak ele almaktadırlar. Yine aynı şekilde çatışma teorileri "Neden devrim olmasın?" sorusunu sorarken; uzlaşma teorilerinde "Neden devrim?" sorusuna yanıt aranmaktadır. (Fekri, 2011: 18-20) Genellikle devrimler konusundaki araştırmaların çoğu, zorunlu olarak tarihsel metinler olmuş ve nedenler ile süreçler üzerine odaklanmışlardır. Toplumsal dengesizliği, artan beklentileri ve göreceli yoksunluğu vurgulayan kuramlar oldukça mantıklıdır; fakat fazla açıklayıcı ve öngörücü nitelikte değildir. (Marshall, 2014: 354)

Devrimleri genellikle mahrum edilen alanlar dolayısıyla ele alan sosyologlar, bu ad altında yapılan çalışmaları 'Mahrumiyet Yaklaşımı' olarak ele almışlardır. 'Mutlak Mahrumiyet Yaklaşımı' ile ilgili görüş belirten Marx ve 'Göreceli Mahrumiyet Yaklaşımı' ile ilgili görüş belirten Alexis de Tocqueville ön plana çıkmaktadır. Bu iki görüşü can alıcı yerleriyle bağlayarak açıklayan James S. Davies de 'Beklenen İhtiyaç Tatmini Yaklaşımı' ile devrimleri açıklamıştır.

Marksist kuramda mutlak mahrumiyet yaklaşımı, devrimlerin, belirli bir sınıfın (marksist kuramda), merkezi devrimci öneme sahip olan proletarya, kendisinin ve ailesinin asgari ihtiyaçlarını karşılayabilecek geçim düzeyinin altına düşmesi durumunda patlak vereceği kabulüne dayanır. Bu durumda, Marx' ın mutlak mahrumiyet kavramı olarak adlandırdığı devrim kuramına göre, sanayi ordusunun erleri arasındaki rekabet, değeri iyice düşen emeklerini satmak üzere piyasada rekabete giren yoksul proletaryanın ücretlerinin daha da düşmesine ve işçilerin giderek sefilleşeceği bir sürecin oluştuğunu ifade eder. Süreç sonunda işçi, kendisinin ve eline bakan ailesinin geçimin temin edecek kadar bile ücret elde edemez. Proletaryanın gelişim evreleri açısından bakıldığında bu süreç, tam olarak işçinin devrimci eylem içinde harekete geçmesinin olası olduğu evredir. Çünkü Marx' ın kuramında da bahsettiği gibi bu süreçte, zincirlerinden başka kaybedecek başka hiçbir şeyleri kalmayan işçiler devrime yönelirler. Bu görüşü ile Marx devrimlerin, siyasal rastlantılar sonucu olmayıp, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin diyalektiğinden doğan tarihsel bir zorunluluktan kaynaklandığına inanıyordu. (Erkilet, 2015: 108, 115, 116) Eskimiş ve toplumsal gelişmeyi köstekleyen bir toplumsal-ekonomik biçim, yerini, muhakkak yeni ve toplumsal gelişmeyi destekleyen bir toplumsal-ekonomik biçime bırakmak zorundadır. Toplumun sağlıklı

sürekliliği için bu şarttır. Bu yasa, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişme düzeyine uygunluğu yasasının doğal bir sonucudur. Üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini desteklediği sürece toplumsal-ekonomik biçimin devam etmemesi için hiçbir neden yoktur. Fakat bu gelişmeyi destekleyeceği yerde kösteklemeye başlarsa, işte o zaman toplumsal-ekonomik biçimin değişmesi ve yeni üretim ilişkileri yaratması kaçınılmaz olmaktadır. (Hançerlioğlu, 1996: 96)

Devrim, sınıf mücadelesinin en üst düzeydeki biçimidir. Dolayısıyla sosyal gelişmeyi hızlandırır. Marx'ın vurguladığı şekliyle “devrimler tarihin lokomotifleridir.” devrim, devrini tamamlamamış olan üretim ilişkilerini, şiddet kullanarak, ortadan kaldırmak suretiyle üretim güçlerinin serbestçe gelişmesi için gerekli ortamı oluşturur. Böylece diyebiliriz ki devrimler, yeni üretim tekniğine dayanan üretim güçleriyle eski üretim ilişkileri arasındaki antagonizmayı ortadan kaldırarak, yeni bir düzene temel atar ve yeni bir toplumsallaşma sürecini başlatırlar. (Fekri, 2011: 25) Bu çerçeveden değerlendirip sosyal yapıdaki köklü değişimleri ifade eden yanıyla devrimi, yaşamı değiştirmek amacıyla, inşa edilmeden önce sezilip kavranan başka bir dünyaya ait bir projeyi gerçekleştirmeye yönelik kuramsal ve eylemsel bir olgu olarak tanımlayabiliriz. (Kızılçelik ve Erjem, 1992: 111) Bizzat kapitalist toplumun gelişiminin bir sosyalist toplumun çıkışını ve yeni toplumun zaferini sağlama bağlayacak olan maddi ve manevi biçimleri nasıl hazırladığını açıklayan Marx ve Engels, oluşan bu yeni toplumun, insanların niyetlerinin ve hayallerinin basit bir ürünü olmadığını, dahası insanlık tarihinin evriminin mantıklı bir ürünü olarak ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. (Mandel, 1999: 88-89) Marx ve Engels Komünist Manifesto’ da (1991: 157): “Varsın egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var.”

Proletaryanın sınıf bilincinin üstün bir biçimini temsil eden Komünist Manifesto, işçi sınıfına, sosyalist toplumun burjuvaziye karşı vermekte olduğu sınıfsal mücadelenin bir ürünü olacağını ve sadece ücret artışları için mücadele etmenin yetersizliğini, esasen ücretliliği yıkmamanın gerekliliğini öğretmektedir. Aynı zamanda, işçi sınıfına, bağımsız işçi partileri oluşturmanın zorunluluğunu ve ekonomik talepler eylemini ulusal ve uluslararası planda yürütülecek bir politik

eylemle tamamlamanın gerekliliğini öğretmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, modern işçi hareketi, işçi sınıfının en basit sınıf mücadelesi ile en yüksek ifadesini Marksist teoride bulan proleter sınıf bilincinin kaynaşmasından doğmuştur. (Mandel, 1999: 89)

Marx ve Engels'ın Komünist Manifesto' da (1991: 121) önemle üzerinde durduğu şekliyle zamanla işçiler sayıca artıp kitlesel yoğunluğa ulaşınca ücretlerinin çok düşük olması nedeniyle aralarındaki nitelik farkına bakmaksızın çağdaş iletişim araçları sayesinde, ülke çapında örgütlenme olanağına sahip olmuşlardır. (Akt. Erkilet, 2015: 117) Öte yandan devrimi tetikleyen hatta ateşleyen diğer bir faktör, Marx'ın da belirttiği gibi, modernizmin bir başka şekli olan kapitalizm, kendisini yıkacak olan kuvvetleri yine kendisi üretmektedir. Modern toplum, modernizm karşısı olan bütün hareketlerin kendini ifade edebilmeleri için gerekli araçları sağlar. (Erkilet, 2015: 117) Başka bir deyişle sosyal ekseninde, devrimi gerçekleştirmek için gerekli olan nitelikleri giderek elinde toplayan bir sınıf güçlenerek oluşmaya başlar: "Kapitalizm proletarya ile beraber kendi mezar kazıcısını da üretmektedir." (Mandel, 1999: 95) Resmi kitle iletişim araçlarının çoğu, telefon, mektup, telgraf, teleks gibi ve tren, otobüs, otomobil, bisiklet gibi taşıma araçları Pehlevi saltanatı boyunca İran' da ulaşım ve iletişim olanaklarını büyük ölçüde arttırmıştır. Her ne kadar kitle iletişim araçlarının neredeyse hepsi devlet denetimi altında olsa da, Pehlevi propagandası için kullanılıyordu. Ayetullah Humeyni'nin Tahran ile yaptığı telefon konuşmalarının yanında bir de Pehlevi hükümdarlığını devirme girişiminde bulunup, sonrasında Irak'a sürüldüğü, 1963 yılından itibaren düzenli olarak kaydedip İran'daki müritlerine gönderdiği muazzam sayıda kaset bulunuyordu. (Dabashi, 2007: 154-157) Bu durum, yani devrim öncesi İmam Humeyni' nin konuşmalarının Paris'teki bir stüdyoda kaydedilip çoğaltılarak İran'da elden ele dolaştırılması, kapitalizmin kendini yok etmek için ürettiği araçlara en güzel örnek oluşturmaktadır. (Akt. Erkilet, 2015: 118) Sosyal, ekonomik ve siyasi şartların, hızla gelişen ve kontrol altında tutulamayan sosyal hadiselerin, hareketlerin, çalkantıların, gerek kitle iletişim araçlarıyla gerek diğer teknolojik gelişme ve ilerlemeyle takip edilmesi sonucu kısmen veya bütün olarak aniden değişmesi durumları bu şekilde cereyan etmektedir. (Seyyar, 2002: 121) Ki nitekim örgütsel düzlemde çeşitli İslamcı

hareketler arasında, kimi istisnalar hariç, fazla bir birliktelik olmamakla birlikte kitle iletişim araçlarının ulaştığı boyut ve Müslümanlar arasında eğitim seviyesinin artışı, İslamcı hareketler arasındaki düşünsel etkileşimi oldukça yüksek bir seviyeye çıkarmaktadır. (Dağı, 2002: 39) Bu durum da modern toplum ile beraber toplumda yaşayan bireylerin hiçbir şeye duyarsız kalmayacağını ve bilinçsiz olmayacağını göstergesi olmaktadır. Bunu Mutahari (1999: 27) bir sohbetinde çok güzel ifade etmiştir:

“Halkı her zaman için bilinçsiz bırakamazlar...Basın yayın makinaları geliştii. Matbuat ister istemez arttı. Emperyalizm istese de istemese de fikirler yayılmaktadır. Hele kitle iletişim araçları da varken.”

(Akt. Erkilet, 2015: 118)

Buna karşılık Alexis de Tocqueville görelî mahrumiyet kuramında, devrime yol açan faktör mahrumiyetin mutlaklığı (asgari geçim seviyesinin altına düşülmesi) değil, bireylerin kendi durumlarını başkalarınınkine nazaran bir mahrumiyet biçiminde değerlendirmeleri olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre, devrimler her zaman yoksulluğun arttığı dönemlerde meydana gelmezler; görelî ilerleme ve gelişme dönemlerinde de ortaya çıkmaları muhtemel olabilir. Bu durumda ise, Tocqueville'nin görelî mahrumiyet kuramına göre devrim, kişilerin durumlarını düzeltip, ilerlemenin olanaklı olduğuna inanmaya başlamaları halinde cereyan eder. Bu kurama göre, maddi yoksunluğun derecesi değil, algılanma biçimi ön plana çıkmakta ve somut koşullara karşı duyarlılığın artışı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Tocqueville'nin yaklaşımını Marx'inkinden ayıran faktörlerden ilki, devrimin nedenini ekonomik değil siyasal koşullara bağlaması, ikincisi ise birey tarafından somut sosyo-ekonomik koşulların algılanma biçimine dikkat çekmiş olmasıdır. (Erkilet, 2015: 120-121, 131)

Marx ve Tocqueville dışında James C. Davies devrim olgusuna açıklama getirmiştir. Davies 'Beklenen İhtiyaç Tatmini Yaklaşımı' ile devrimi açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde Davies'e göre devrimler, uzun süren bir sosyo-ekonomik gelişme döneminden sonra kısa süreli keskin bir geriye dönüşün meydana geldiği hallerde ortaya çıkarlar. Davies, bir bireyde devrimci zihin halinin

oluşumunu, insanların fiziksel, toplumsal ve bireysel saygınlık ihtiyaçlarının karşılanacağı yönünde umutlar beslemelerine, ancak bu umutları yıkacak kalıcı tehditlerle karşılaşmalarına bağlamaktadır. Bu şartlar altında insanlar ihtiyaçlarını karşılayamayacakları, dahası elde ettiklerini de kaybedecekleri duygusuna kapılırlar. Bu duygular, özellikle mevcut hükümetin bu tür fırsatları bastırdığı düşüncesi hâkim ise daha rahat oluşur. (Erkilet, 2015: 133-134) Dolayısıyla diyebiliriz ki, toplumları devrime hazır bir ruh haline sokan, belirli bir ilerlemenin ardından gelen hayal kırıklıkları olmaktadır. Davies'in tabir ettiği şekliyle devrim-öncesi durumun devam etmesi, yani toplumun iç ve dış dinamiklere bağlı olarak bu durumdan çıkamaması halinde, halk bir noktadan sonra devrime yönelecektir. (Akt. Erkilet, 2015: 136) Bu açıdan değerlendirme yaptığımız zaman Davies'in devrim olgusu, Marx'ın mutlak mahrumiyetin devrime yol açtığı biçimindeki kuramını reddettiğini görebiliriz. Daha çok Davies devrimleri, Marx'ın maddi koşulların olumsuzluğu üzerindeki vurgusunu, Tocqueville'nin bu koşulların algılanma biçimi üzerindeki vurgusuna bağlayarak açıklamaktadır. (Erkilet, 2015: 134)

19. yüzyılda bilim felsefesi, diyalektik materyalizm felsefesi ve Marksizm okulu bir hareket olarak tüm dünyada cereyan etmişti. Bu hareket bir iman oluşturarak Doğu'da ve Batı'da çeşitli hareketler meydana getirdi. 1860-1870 yılları arasında Saint-Simon, Proudhon, Marks, Engels vb. zamanında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tamamı, güçlü bir kargaşa ve işçi hareketlerinin yayılmasına sahne oldu. Bu hareket aynı zamanda, 19. yüzyıl boyunca daha belirgin bir hale gelerek "komünizm" adı altında yaygınlık kazanarak her yerde yeni güçler ve yeni inançlar ortaya çıkarır. Bu hareket, hem Doğu'yu hem Batı'yı öyle bir sarsar ki, genç nesiller, dünya aydınları ve yoksun kesimler şiddetle ona yönelerek hareketin bir parçası haline gelirler. Böylece, 20. yüzyılda, iki dünya savaşı arasında büyük devrimler gerçekleştirerek hâkim bir güç haline gelir. Özellikle son on beş yılda bu hareket, her zamankinden daha güçlü, her zamankinden daha donanımlı bir hale gelerek, her zamankinden daha fazla uygulama gücüne ve her zamankinden daha fazla iktisadi, siyasal, askeri ve kültürel güce dönüşmüştür. Bir devlet öğretisi haline gelmiştir. Onun adına var olan yönetim ve düzenlerin mevcut durumunu iyi yönde açıklayıcı bir işlev görerek sömürü karşıtı hareketlerin, devrimci ve ulusal dalgalanmaların

karşısında bir set olmaktadır. Dolayısıyla son on beş ya da yirmi yılda Afrika ve Latin Amerika'daki (Cezayir, Mısır, Kongo, Suriye, Libya, Küba, Brezilya vs.) ulusal hareketlerin (sömürü karşıtı ileri nasyonalizm) komünizm hareketinden daha ileride olduğunu görmek mümkün olmaktadır. Çünkü Afrika ve Latin Amerika'daki sömürü karşıtı ulusal devinimler birer hareketten ibaretti. Oysa 19. yüzyılda bir inanç durumundaki komünizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir hükümet kurumuna dönüşerek hâkim gücün bir kutbu olmayı başarmıştır. (Şeriati, 2009: 41) Tarih sahnesinde ve hatta daha büyük ölçekte dünyada, böylesi büyük toplumsal hareketlerin büyük bir başkaldırıyla bir toplumsal kuruma dönüştüğünü görebiliriz.

Bugün dünya düzenine baktığımız zaman çok farklı olduğunu görebilmemiz mümkündür. Yüzlerce ulusal hareket gelişerek her ulus kendi halkını, toprağını, kaynaklarını ve kültürünü kendi yerli geleneklerine göre yönetmek ve düzenlemek istemektedir. Her ulus özgür, bağımsız olduğunu düşünüyor ya da bağımsız olmayı istediği için kendi değerlerini üstün tutarak değerlerine saygı gösterilmesi konusunda hassas ve ısrarlı davranmaktadır. Küçük ve zayıf uluslar bile kendilerine yol gösterilmesini ya da hükmedilmesini istemiyor ve çoğu kez kendisine kuşku uyandırıcı değerleri zorla kabul ettirmeye çalışan herkese karşı ayaklanmaya başlamaktadır. Bireyler, sadece kendilerinden güvenli bir derecede uzakta olan ya da kendilerine karşı kullanılmayan güçleri takdir edebilirler. Onun dışında güç ya da zorbalığa karşı ayaklanma içerisinde olurlar. Nihai olarak her iktidar kendine özgü bir dinamığa, hükmetme ve yayılma eğilimine, güçsüzü ezme saplantısına sahiptir. Herkesçe bilinen gerçekte olduğu gibi bu, iktidarın yasasıdır. (Kapusinski, 1989: 14)

Bütün toplumların Marksist evrimleşme dizgesine uygun olarak, ilkel düzenden feodal düzene; feodal düzenden kapitalizme ve son olarak da kapitalizmden sosyalizme giden yolda, evrimleşmek durumunda olduğu dikkate alınırsa, evrimleşmenin bir devrimle yapıldığı görülecektir. Ki Fransız (Burjuva) Devrimi ve yeniçağ devrimleri olarak nitelendirilebilecek 1917 Rus (Bolşevik) Devrimi, Çin (Komünist) Devrimi, İran (İslam) Devrimi'nin devrimci potansiyelleri, her şeyden önce bir model ve daha da önemlisi kitlesel bir halk hareketi olarak, Batılı anlamda sınıfların (işçi) etkinliği olmaksızın, kavramsal açıdan Marksist 'devrim'

anlayışı öğretisiyle bağlantılıdır. Fransız Devrimi, tarihsel bir kerte olarak feodalizmden kapitalizme geçiş gerçekliğini yansıtırken; Rus Devrimi, eski fonksiyonlarını kaybeden feodal kurumların gücü altında ezilen köylü halk yığın ve kitlelerin bir isyanı; Çin devrimi ise eski düzenin devamı ve sosyo-kültürel yapı kaynaklı öncü sosyal grupların etkinliği noktasında anlamlandırılabilir. (Fekri, 2011: 26-27) Marksist evrimleşme dizgesine örnek olarak Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girme çabalarından bahsedebiliriz. 1950'lerden başlayarak Sovyetler Birliği, Afganistan içinde etkili olmaya başlamıştı. Bir taraftan "iyi komşuluk ilişkisi, savunma alanında karşılıklı işbirliği, modernleşme ve sanayileşmeye yapacağı hesaplanan katkı" ile diğer taraftan Sovyet Üniversitelerinde okumak için giden ve eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine geri dönen Afganlı öğrenciler, Afganistan'ı Sovyetlere yaklaştırmış oldu. Bu durum, bir yandan Sovyet sistemine içten hayranlık duyan askeri ve bürokratik bir kuşağın yetişmesine yol açarken, öte yandan toplumsal ve siyasal muhalefetin bir avuç aydın ve asker kanalıyla Marksist bir nitelik kazanmasına yol açıyordu. Bütün bu faktörlere rağmen, gerçek anlamda Marksizmin yaygın toplumsal muhalefete dönüşüp Müslüman halk kitlelerinin desteğini kazandığı söylenemez. Bu durum, ne yazık ki kendi toplumunda ve tarihinde kökü olmayan, ideolojik ve politik donanımı dış ülkelerin ve bu arada süperlerin lojistik desteğiyle sağlayan bütün Üçüncü Dünya ülkelerinde sık sık rastlanan trajik bir durumdur. Yapılan planlar doğrultusunda, Klasik Marksist-Leninist yöntem ve kurumlar, yoğun bir propaganda furyası içinde beş bin yıllık Afgan hayatına egemen kılınacaktı. Şematik Marksist bakış açısını aşıp Afgan toplumunun gerçek tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamiklerini hesaba katmayan sol darbecilere göre, toplumun alt yapısı hızla ve kökten değiştirilirse feodal yapı içinde vücut bulan bütün üst yapı kurumları da hızla ve kökten değişecekti. (Bulaç, 1996: 148, 152)

Şöyle de bir gerçek vardı ki devrim niteliği girişimiyle yapılmış halk hareketlerinde hiçbir kurum, örgüt ve şahıs gerçekleri halkından hiçbir zaman gizleyemez er ya da geç gerçekler ortaya çıkar. Rusya'daki devrimden 70 yıl sonra bile olayın içinde olanlar insanlara gerçekleri açıklamak zorunda kaldılar. Yine aynı şekilde bir zamanlar örgütle eş anlamlı anılan Stalin için de aynı durum geçerlidir.

Örgüt denilince Stalin akla gelirdi. Fakat bugün Gorbaçov Stalin, Stalin hakkında ne diyor bir bakalım: “Stalin’in tarihimizde önemli rolü vardır. Stalin çok çelişkili bir siyasete sahipti. Biz hem Stalin’in sosyalizm uğruna verdiği mücadeleyi, hem de yanlışlık ve despotluğunu görmeliyiz. Halkımız onun ve etrafındakilerin hatası uğruna birçok şeyini kaybetti.” (Rıdvani, 1995: 95-96) Buradan da anlaşılacağı üzere hiçbir şey halktan saklanamaz ve yaşanmış bir gerçeklik olarak yine diyebiliriz ki devrim çoğunlukla ilk olarak kendi evlatlarını ortadan kaldırır. Fransız Devrimi’nde olanlar İran Devrimi’nde de gerçekleşti. Ayetullah Humeyni ile birlikte Şah’a karşı mücadele eden Bani Sadr, cumhurbaşkanı olmasına rağmen, canını kurtarmak için Fransa’ya kaçmak zorunda kaldı. Yine aynı şekilde Humeyni’nin en yakın yardımcısı olan Dışişleri Bakanı Gotbzadeh suçsuz olduğunu ifade etmesine rağmen idam edildi. Yani nihai olarak devrimin başında güçlü olanların önemli bir kısmı ya iktidar mücadelesiyle ya da hızla tırmanan terörle ortadan kaldırıldı. Bir kez iktidar zemini kayganlaşmaya görsün, yere sağlam basanların çoğu dengesini yitirir, düşer. (Aksoylar Çetirge, 1997: 11)

Sosyal rejimlerin çağlar boyunca uğramış oldukları değişiklikler, daima, savaşlar, devrimler veya bu ikisinin bileşimi olarak ortaya çıkan sert ve şiddetli değişikliklerin birer sonucu olmuştur. Günümüzde var olan yerleşik devletlerin hemen hemen hepsi bu tür devrimci altüst oluşlardan geçerek bugünlere gelebilmişlerdir. Amerikan Devleti, 1776 devriminden ve 1861-1865 iç savaşından doğmuştur. İngiliz Devleti, 1648 ve 1689 devrimlerinin ürünüdür. Fransız Devleti, 1789, 1830, 1848 ve 1870 devrimlerini yaşamıştır. Belçika Devleti 1830; Hollanda Devleti XVI. yüzyıl; Alman Devleti ise 1870-71, 1914-18 ve 1939-45 savaşlarıyla 1848 ve 1919 devrimlerinin vs. sonucudur. (Mandel, 1999: 93) Bunun dışında İran Devleti 1906-1911, 1963 ve 1979 devrimlerine tanık olan bir ülkedir.

Fakat bütün modern devrimlerin prototipleri 1776 Amerikan Devrimi ile 1789 Fransız Devrimi’dir. Hem 1776 Amerikan Devrimi hem de 1789 Fransız Devrimi açık bir siyasal gündeme sahiptir ve iki devrim sonucunda da iktidar ilişkileri baştan aşağıya değişmiştir. İçinde yaşadığımız yüzyılda ise yaşanan 1917 Rus Devrimi ile 1948 Çin Devrimi’nin birbirine benzeyen dramatik sonuçları olmuştur. Yakın tarihte cereyan eden devrimlerin hepsi sosyalist eğilimli ya da eşitlikçi, hatta modernleştirici

bile değildir. Pek çoğu anti-demokratik ya da sağ eğilimlidir. Fundamentalist İslam, özellikle İran Şahı'nın 1979 yılında devrimci bir kalkışmayla tahtan indirilmesiyle, Ortadoğu'ya yayılmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise eski komünist devletlerin pek çoğunda bir 'karşı devrim' e tanık olunmuştur. (Marshall, 2014: 354)

Bunların hepsi göz önüne alındığında İran devriminden sonra Cezayir örneği, İslamcı siyasal grupların bölgede çok etkili kitlesel hareketler oluşturabileceğini göstermektedir. Fakat ne olursa olsun, Ortadoğu toplumlarının seçeneklerinin İslamcı totaliteriyenizm ve geleneksel otoriteriyenizmden ibaret olduğunu kabul etmek mümkün değildir. (Dağı, 2002: 19) İran'ın ABD'ye, Lübnan ve Filistin'in örgütlü siyonizme ve emperyalizme karşı kazandığı zaferler ile süper güç Sovyetler'e karşı yoksul Afganistan'ın elde ettiği zaferler birlikte ele alındığında üstün teknoloji, askeri güç, nükleer silah, servet ve iktidara rağmen mustazaf güçlerin bağımsızlık, özgürlük ve tevhid adına nelere kadir olacakları somut olarak görülür. Elbette ki ne İran'da ve Lübnan'da ne de Filistin ve Afganistan'da olanlar tesadüfi olarak düşünülmemelidir. Batılılar her ne kadar bu ve buna benzer durumları 'Radikal İslam, Fundamantalizm, Fanatizm' şeklinde adlandırsalar da Müslümanların ve mustazaf halkların kendi güç ve kimliklerinin arayış hikâyesi, özgürlük, bağımsızlık ve İslam adına verilen savaşların birer destanı olmaktadır. (Bulaç, 1996: 175)

Sonuç olarak diyebiliriz ki, devrim isyan, saray darbesi gibi olaylardan ayırt edilmelidir. Bir darbe ya da sarayın ele geçirilmesi planlanabilir; fakat bir devrimin yapılması asla planlanamaz. Devrimin ortaya çıkışı, patlamanın saati herkesi, devrim uğruna mücadele edenleri bile ansızın yakalar. Devrimin yaşandığı süreçte herkes, birdenbire çatlayan ve önüne çıkan her şeyi yıkan bu durumdan dolayı şaşkına döner. Devrim öyle insafsız ve öyle yıkıcıdır ki, sonunda kendi varoluşunu hazırlayan idealleri bile yok edebilir. Tarihin haksızlığa uğramış ulusların sürekli devrim düşüncesiyle yaşadıkları ve devrimi en basit çözüm yolu olarak gördükleri, yanlış bir varsayım olmaktadır. Çünkü her devrim bir faciaya sebebiyet verdiği için bütün insanlık feci durumlardan içgüdüsel bir biçimde kaçınmaya çalışmaktadır. Devrimlerin esas olarak uzun sürmemesinin nedeni de budur. Devrimler, son başvurulacak çaredir ve halk devrime yönelmişse, bunun tek nedeni, uzun yılların

getirdiği deneyimin halka başka çözüm yolu olmadığını öğretmiş olmasıdır. (Kapuscinski, 1989: 85-86)

2.2. İran’ da Devrimin Başlama Süreci

“ ‘O kuşaklar, toplumun geleceğini belirleyen’ karar kuşakları’ dır ve eğer ‘Cepheye koşmayacak olurlarsa’, yalnız kendileri kuşak olarak bozguna uğramakla kalmazlar, tüm ulusun bozgununu hazırlarlar.”

ORTEGA

Çok eski bir tarihe, sanat ve kültüre sahip olmalarına rağmen İran toplumunda köklü devrimler yapmak oldukça güçlü. Devrime, ileri fikir atılımlarına karşı çıkacak güçlü unsurlar, iç ve dış etkiler, halkın taassup duygularını istismar ederek harekete geçirecek faktörler yüzyıllardan beri ülkenin yapısında kökleşmiş, birbiriyle çeşitli yönlerden kilitlenmişlerdi. Toprak ağaları, çıkarları bakımından onlarla işbirliği yapan kara istismar kuvvetleri, İran’ın ilerlemesini istemeyen dış güçler, cehalet, sefalet ve geri kalmışlığı kendi emelleri için istismar konusu yapmak düşüncesinde olanlar, sürekli birleşerek reformlara, devrim hareketlerine karşı koymuşlardır. (Esengin, ...: 30)

Bir devrimci durumun ortaya çıkışı en azından, devlete karşı geniş koalisyonların oluşmasına ve devleti denetim altına almak üzere birbiriyle çekişen, dışlayıcı istemler öne süren yeni müsabıkların ya da bir müsabıklar koalisyonunun yükselişine bağlıdır. (Akt. Parsa, 2004: 329) Başka bir deyişle, bir ülkede devrimin olabilmesi için bir grup, bir zümre ya da topluluğun ayaklanması gerekmektedir. Ayaklanma, güçlü protesto duygularının şiddetli bir biçimde ifadesi için örgütlenmiş olan grupların tiplerinden biridir. Yasal/rutin/kararlı olmayan, zamansal açıdan geçici ve üyelikte en azından yarı-gönüllü olan bir grup etkinliğidir. Grup üyeleri nereye gitmek istediklerini bildiklerinden değil, bulundukları yeri beğenmediklerinden anlık olarak birleşmişlerdir. Devrim öncesi yapılan ayaklanmaların çözülmesi oldukça zordur; çünkü oluşacakları zamanı ve yeri

kestirmek genellikle olanaksızdır. Davies ve Wada (1971: 57-58) Bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Kalabalık içindeki bir birey, onu birey kılan kimliğinin ve eşsiz özelliklerinin çoğunu yitirir. Kalabalığın bir üyesi olarak rolü ona, arkadaşları ve ahbablarının bulunduğu bir ortamda nadiren gerçekleştirebileceği eylemlere girişebilmesini sağlayan koruyucu bir maske sağlar...Kalabalık içindeki birey, bireysel sorumluluk duygusunu yitirir ve bu aynı zamanda başkaları ile paylaştığı duygularını ifade etmede ona bir güç kazandırır...Gerilimden bir kurtuluş olan bu güç duygusu özgürlüğün bir yönüdür (ve bu) kitle eyleminin pek çok birey için bu kadar doyurucu bir deneyim olmasının nedenini de açıklar.”

(Akt. Erkilet, 2015: 137)

Canetti'nin dediği gibi “kalabalık kalabalığı çeker.” Böylesi durumlarda halk bir kalabalığın içinde olmak ister; çünkü kalabalık halkı güçlendirir ve önemlerini artırır. Amaçlarını, dileklerini, isteklerini kalabalık aracılığıyla anlatır. Bu ortamlarda, yalnızken içlerinde taşıdıkları ve kendilerini rahatsız eden bir şeylerden kurtulurlar. (Kapusinski, 1989: 103) Karanlıkta biraraya geldikleri ve sessizce topluma karıştıkları için ayaklanmaya katılanların kim olduğu çoğunlukla belirlenemez. Ancak, tüm bu zorluklara rağmen, ayaklanmaların çözümlenmesi oldukça önem teşkil etmektedir. Çünkü bu tarz ayaklanmalar, toplumdaki huzursuzlukların yoğunlaşmış ifadeleridir ve ayaklanmaya katılanların sayısının artması-yaygınlaşması halinde isyanlara ya da devrimlere yol açabilirler. İran devrimi de bu tür periyodik ayaklanmalarla başlamış ve yayılmıştır. (Erkilet, 2015: 137)

Bir devrim üç aşamada gerçekleşir: Birinci aşama, toplumda değişiklik fikrinin ve bu fikre bağlı olarak yeni fikir tohumlarının atıldığı, geliştirildiği evredir. Bu evre daha çok aydınların, düşünürlerin, yazarların hazırladığı ve yön verdiği bir devre olduğu için ‘aydınlanma devri’ olarak adlandırılır. İkinci aşama, eylem aşamasıdır. Bu aşama ‘ihtilal’ ile ifade edilir. İhtilal, var olan herhangi bir yapı veya düzende meydana gelen/getirilen izale, kesinti, bozulma ve cari akışının dışına itilmesi ya da düzeni bozma anlamlarına gelmektedir. Bu durumda ihtilal temelinde, çıkarları

çelişen toplumsal sınıflar/grupların çatışması bulunmaktadır. Çatışma sonucu var olan düzenin istikrarı bozulur ve normal işleyiş kesintiye uğrar, işlemez hale gelir. Bu şekildeki devrimler sürecindeki ihtilaller, devrim sürecinde gördükleri işlevler açısından anlam kazanırlar. Üçüncü aşama ise ilk iki aşama sonucunda yıkılan, bozulan düzenin yerine yeni bir düzenin kurulması sürecidir. Bu yeniden kurma ya da kurulma da evrimleşme sürecinde gerçekleşir. (Fekri, 2011: 25)

1979 İran İslam Devrimi'nden önce, devrimin kısa bir zaman öncesinde yaşadığı gelişmelere bir göz atmak gerekir. 1979 İran İslam Devrimi'nden önceki yıllarda başa geçen Şah M. Rıza Pehlevi, 18 Eylül 1941 yılında taç giymiş ve 22 yaşındayken tahta geçmiştir. (Kapusinski, 1989: 27-28) Saltanatının ilk yıllarında savaşlar ve işgallerle uğraşmıştır. 1955 yılına kadar iç olaylar ve bunalımların çözülmesine zaman ayırmıştır. 1955'ten sonra İran iç huzura kavuşmuş ve yeni antlaşmalarla dış güvenliğini sağlamıştır. Sıra İran'ın köhnemiş toplum düzeninden kurtulup çağın ihtiyaçlarına uyan bir düzene girmesine gelmişti. Fakat bunu kim yapacaktı? Bir siyasi kadro mu, bir ihtilal mı yoksa devrimci bir hükümdar mı? (Esengin,: 31) İran'ın genç hükümdarı Muhammed Rıza Şah, vazifesini eline aldığı ilk yıllarda ülkesi Rus, İngiliz ve Amerikan işgali altındaydı. Buna rağmen bile önemli kararlar almaktan çekinmemiş ve harekete geçmiştir. (Saray, 1990: 93)

Şah M. Rıza Pehlevi bütün kültürüne, ileri görüşlerine, reform isteklerine rağmen, ancak tahta çıkışının 21. yılında İran' da beklenen hareketin öncüsü oldu. En büyük işi en uygun biçimde başardı. Yaptığı konuşmalarda: "İran' da sosyal adaletsizliğe, zulüm ve sömürüyü meydana getiren faktörlere ve ilerlemenin önüne geçip toplumu ilkel bir düzeyde tutmak isteyen gericiliğe son verecek köklü bir düzene ihtiyaç vardır. Eskinin yerine yeni bir düzen koyarken kendiniz için en elverişli ve İran halkının karakterine uyduğu kadar ülkenin toprağına, tarihine ve coğrafyasına da uyan bir yol tutturmanız gerekli idi. Rotamızı çizerken iki ana ilke bizim için kutsal sayılmalı idi. Bir tanesi manevi prensiplerimiz ve dini inançlarımız, diğeri kişisel özgürlüğün ve toplumsal özgürlüğün korunması idi" diyerek bu harekette alınması gereken güzergâhları tek tek belirlemiştir. 1963'lere kadar Şah, İran halkına bu şekilde, fikir ve davranışlarıyla yol gösterici olmuştur. 1963'lere gelindiğinde ise elverişli ortamın oluştuğu inancındaydı. 26 Ocak 1963'te bizzat Şah

tarafından hazırlanan devrim programı halkoyuna sunulmaya karar verildi. İran halkının büyük bir çoğunluğunun bu programı onaylamasıyla İran'ın büyük sosyal devrimi tüm anlamıyla demokratik bir biçimde gerçekleştirilmiş oldu. Bu nedenle de devrimin adına 'Ak Devrim' denildi. (Esengin,...: 30-33)

Pehlevi rejiminin 1979 devrimi öncesindeki demografik yapısı ve altyapı tesisleri, ülkenin istikrarsız ekonomisine oldukça uygun bir durumdaydı. Tüccar sınıfı ve sofı diye bilinen yoksul kesim ile yönetici seçkinler ve modern, başka bir deyişle büyük ölçüde seküler orta sınıf arasında ikiye ayrılmış olan sınıfsal yapı, Ayetullah Humeyni'nin, Şii İslam'ın özündeki siyasi eğilimlere dayanan bir radikal İslamcılık vaaz eden, siyasi popülizminin seküler sol ve liberal politikanın yerel elitizminin yerini almasıyla birlikte, en son aşama olarak devrim döneminde tam bir karmaşaya sürüklendi. (Dabashi, 2007: 160) Öte yandan 1973 ve 1979 yılları arasında, yani İran İslam Devrimi'nin hemen bir önceki periyodunda, uluslararası siyasi ve ekonomik etkenler nedeniyle her zamankinden daha yüksek bir petrol geliri elde edilmişti. Bu etkenler arasında en önemli iki gelişme; Arap-İsrail Savaşı ve süregiden Arap petrol ambargosu olmuştur. Şah'ın 1953 ve 1973 yılları arasında, petrol gelirlerindeki düzenli artışa bağlı olarak kaydettiği ekonomik gelişme, ülke çapında şu değişiklikleri de beraberinde getirmiştir: 1) ekonomik anlamda gelişmelerden faydalanırken, siyasetten her türlü kurumsal demokratik talepten mahrum edilen büyümüş bir burjuvazi, 2) şah ailesinin işine fazlasıyla yarayan devlet kapitalizminin doğrudan sonucu olan geniş çaplı yoksulluk ve bir ekonomik altsınıf, hızlı ve anlamsız bir kentleşme, kırsal bölgelerde yoksullaşma, 3) İran ekonomisinin küresel kapitalist sisteme entegrasyonundan eşit ölçüde muzdarip olan küskün bir tüccar sınıfı, 4) hükümdarlığa karşı piyasayla yaptığı tarihsel işbirliğini yeniden hayata geçirmek zorunda kalan öfkeli bir ruhban sınıfı, 5) uzun yıllardır muhalif ve yönetim karşıtı devrimci fikirler gütmüş olan, esasen Meşrutiyet Devrimi dönemindekine benzer, ama bu defa daha büyük ve küresel bağlama taşınmış bir güç birliği içindeki, seküler ve İslamcı entelektüel seçkin kesimler ülkenin genel tablosunu oluşturmaktaydı. (Akt. Dabashi, 2007: 160-161) İslam dünyasında totaliter baskı rejimleri ülke genelinde ve halk üzerinde farklı sonuçlar doğurmaktadır. Öncelikle her türlü bireysel ve toplumsal gelişmeyi önlemekte ve engellemektedir.

Kaynaklar yanlış şekilde kullanılmakta, yapılan yatırımlar Batı'nın öngörülerini doğrultusunda israfa ve gösterişe hizmet etmektedir. Büyük köprüler, hava limanları, beş yıldızlı oteller, stadyumlar, otoyolları, opera ve bale binaları vs. (Bulaç, 1996: 309) İran, Şah döneminde bu durumu kanıtlar nitelikte bir yaşantı sürmüştür ve ülkeyi bu yolda yönetmiştir demek çok da yanlış olmayacaktır.

1960-1977 yılları arasında Şah, reformlarını hızla gerçekleştirirken, bir yandan da hanedanına bağlı bir aristokrasiyi ülkeye yerleştirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı muhalefet partilerini baskı altına almış ve meclisi de kendine sadık adamlarla doldurmuştur. Hükümete geniş yetkiler tanıyarak pasifize edilmiş diğer grupları, halkı ve ülkeyi kontrol altına almayı başarmıştır. Fakat kısa süre sonra Şah'ın yaptığı reformların dengesiz bir seyrinde ilerlediği fark edilmiş ve ülkede dengeyi sağlayacak olan sosyal ortam oluşturulamamıştır. Çünkü çok iyi şartlarda hayatlarını devam ettiren Şah ve ailesine sadık bir avuç sivil-asker zümreye karşılık milyonlarca İranlı fakir bir hayat sürmeye çalışan halk bulunmaktaydı. Orta sınıf da son derece zayıf olduğu için kutuplaşan bu iki grup arasında denge unsuru sağlanamamıştır. (Saray, 1990: 97) Ülkenin durumu bu haldeyken bir ayaklanmanın olması da an meselesi olmuştur.

Davies ve Wada'ya göre ayaklanmacılar, "toplumun koşullarına başkalarından daha kuvvetli tepki gösteren, dur durak bilmez, tatminsiz bir halk kategorisi" dir. Onlara göre, ayaklanmaya katılanlar ile katılmayanlar arasındaki farkı ortaya çıkaran koşulların kendisi değil, koşullara karşı duyulan-gösterilen tepkidir. Davies ve Wada:

"Bir toplum kaynama noktasına vardığında, ayaklananlar bir bütün olarak toplumun kendisi değil, atipik koşullarda bulunduğu için hissedilen adaletsizliğe karşı tepki göstermede serbest olan bir azınlıktır. Çünkü bu tepkinin onları aile, mülk ve gelir bakımından mağdur etmesi olasılığı çok azdır. Toplumun çoğunluğu ayaklanan, azınlığa sempati duyabilir ya da sonradan onları destekleyebilir ama barikatları yıkanlar onlar değildir. İnsanları protestoya sürükleyen tek başına dayanılmaz toplumsal koşulların varlığı değildir. En az onlar kadar, dayanılmaz olana dayanmamayı olası kılan bireysel, özel koşulların varlığıdır."

(Akt. Erkilet, 2015:139)

Bütün toplumlarda her devrim, genel bir bitkinlik ve tükenmeden sonra gelir ve dizginlenemez bir saldırganlık ortamında gerçekleşir. Otorite, sinirine dokunan bir ulusa tahammül edemez; ulus da aynı şekilde nefret ettiği bir otoriteye daha fazla katlanamaz. Bu süreçte otorite tüm inanılrlığını yitirmiş ve eli kolu bağlı bir şekilde beklemektedir. Ulusun ise sabrı taşmıştır ve yumrukları sıkılmış bir vaziyettedir. Gerilim ve artan bir baskı havası sarar ülkenin her yanını, hatta ülke tamamen bir terör psikozuna girmeye başlamıştır. (Kapuscinski, 1989: 86) 1970’li yıllarda bu psikoza sürüklenen İran, bir yanda SAVAK bir yanda onları nelerin beklediğini bile bilmedikleri bir devrimin ayak seslerini duyar bir halde yaşıyorlardı.

Devrimin ortaya çıkışı birden bire gerçekleşen bir olay değildir. Çok derinlere gidecek olursak devrimin köklerinin, Kaçar Hanedanlığı döneminde ulemanın Usuli ve Ahbari diye iki gruba ayrılmasından sonra, Usuli eğilimlerin ağır basmasına, bu çizgideki oluşumların etkin olmasına kadar uzandığını söylemek mümkündür. Ulema, ilk defa bu olaylarda siyasi etkinliğini gösterme fırsatı bulmuş ve 1963 yılında Şah’ın reform politikalarına açıkça karşı çıkmıştır. Kum, Tahran, Şiraz, İsfahan ve Tebriz gibi büyük kentlerde de kalabalık topluluklarının katıldığı gösterilerin yapılması ve devletin bu olayları çok kanlı bir şekilde bastırması 1979 Devriminin ilk habercisi olmuştur. (Onat, 1996: 31-32)

Devrimin ortaya çıkışını tetikleyen bir başka durum ise tartışma zeminin kaplayan grupların (Laikler, Milliyetçiler, Marksistler) ve ideolojilerin hızlarını kaybediyor olmalarıydı. İdeolojilerin kriziyle beraber aydın çevrelerde İslamcı başarı sağlama eş zamanlı olmuştur. İlerici ideolojilerin itibar kaybetmeleri, İslamcılarının her yerde sınaî kalkınmayı, kentleşmeyi, kitlelerin eğitimini ve bilimsel eğitimi yüceltmesine sebebiyet vermiştir. Bütün ülkelerin ezilenlerine, İran deyimiyle mustazaflarına, sundukları şey, dışlandıklarını hissettikleri bu kalkınma ve tüketim dünyasına girebilme düşü olmaktadır. İktidar, yozlaşmanın ilke haline geldiği bir ortamda kayırmacılık ağlarına bağlı işlerken çevresindeki eş, dost, akrabayı her türlü gözetiyor ve kendi gücünden onların nemalanmasını da sağlıyordu. Şah’ın İran’ında olduğu gibi gelişmiş bir ülkede, iktidar ve çevresi ihtişamın doruklarına, sarayın arkaikliği içinde işliyordu. (Roy, 2015: 76)

Bir üst yapı ve makyaj olarak kullanılan Batıcılık, Batı gibi giyinme, Batılı gibi yeme, içme, gündelik yaşamdaki her şey esasında bir taklit biçimine dayalı olarak halka zorbalıkla yaptırılıyordu. Tepeden inme emirlerle yapılmaya çalışılan sosyal düzenlemelerin her biri halkın gözünde ayrı ayrı hep Şah'ı ya da Şah'lığı simgeler haldeydi. Halkın Batılı gibi olmaya karşı olmasının sebebi ise yabancı sömürgeciler ve onlarla bütünleşmiş Şahlık mekanizmasıydı. (Çizgen, 1994: 42)

Şah'a karşı ayaklanmak için her bahane geçerli hale gelmişti. Halk diktatörlükten kurtulmak istiyor ve bunu dile getirmek için her fırsatta yumruklarını sıkıp sokağa dökülüyordu. Böyle bir zamanda halkın gözü ise hep Kum şehrindeydi. Şah'ın bütün ABD askerlerine ve ailelerine diplomatik dokunulmazlık verdiği bir zamanda mollalar ortaya çıkıp Şah'ın hareketinin egemenlik ilkesine aykırı olduğunu vurgulayarak halka sesleniyorlardı. Humeyni ise Şah'ı acımasızca eleştirerek: "Halkım, güvenmeyin ona. O sizin kurtarıcınız değildir! Sizi düşünmüyor, yalnız kendisini ve ona emir verenleri düşünüyor. Ülkemizi satıyor ve hepinizi aldatıyor! Şah gitmelidir!" diyerek sloganlar atıyordu. (Kapuscinski, 1989: 39) Şah, dini Kum kentine hapsettiğine inanıyor ve mali desteklerle denetim altında tutabileceğini sanıyordu. Fakat esasında mali problemleri olmayan yapıların daha dinamik bir bünyeye sahip olabileceğini düşünemiyordu. Bu yüzden Kum kentini ve medreseleri büyük mali desteklerle zenginleştirmişti. (Çizgen, 1994: 42) Esasında Şah'a ve mevcut rejime yönelik antipatinin temelinde, Pehlevi Hanedanlığının ısrarla, bazen zor kullanarak gerçekleştirmeye çalıştığı Batılılaşma-Batılılaştırma politikaları, ulusal çıkarların yeterince gözetilmemesi, gelir dağılımındaki dengesizlikler ve halkın dini duygularının hiçe sayılması ve dahası halkın bu yönde rencide edilmesi olmuştur. Taha Akyol bu durumu; "İran'da Humeyneci ayaklanma, modernleşmenin en fazla geliştiği, sosyal gelişmenin köklü bir süreç olarak yaşandığı bir dönemde ortaya çıktı; çünkü Humeyni ideolojisi, modernleşmeye karşı bir kimlik arayışını ifade eder." diyerek çok güzel özetlemiştir. (Akt. Onat, 1996: 42) 1978 yılında İran'da halkın, Şah ve yakınlarının sömürü düzenine karşı tepkisi artık sokak gösterilerine dönüşmüş, Şah'a bağlı ordunun göstericilere acımasızca karşı koyması, ülkedeki gerginliği hızla zirvelere tırmandırmıştı. Şah'ın 1977 yılının Kasım ayında ABD'ni ziyareti sırasında Beyaz Saray bahçesinin dışında toplanan bin kadar İranlı,

Şah'ı protesto eden bir gösteri yapmışlardı. “Şah, faşist ve canidir”, “Şah Amerikan kuklasıdır” ifadelerinin bulunduğu pankartlarla Şah'ın aleyhine gösteri yapan göstericiler ve Şah'ı karşılamak için yol-otel masrafları ödenerek, dahası ellerine yüzer dolar harçlık verilerek ABD'ne gönderilen Şah taraftarlarıyla yapılan çatışmada 92 gösterici ve 27 Amerikan polisi yaralanmıştı. Dönemin ABD Başkanı Carter da 1978 yılında Şah'ın ziyaretini iade etmek üzere Tahran'a gelmiş ve resepsiyonda şu ifadeleri kullanmıştı: “Dünya'nın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın büyük liderliği altında, İran bir istikrar adasıdır.” Oysa aynı gün ABD aleyhtarı birçok gösteri düzenlenmiş ve istikrar yerine istikrarsızlığın olduğunu bütün halk görmüştü. (Aksoylar Çetirge, 1997: 39)

Ortadoğu toplumlarında siyasal İslam'ın, devrimci veya demokratik süreçlere dayalı kitlesel başkaldırı potansiyelini göstermesi oldukça önemlidir. İran 1970'li yıllarda İslam, siyaset ve sisteme başkaldırı temalarının iç içe geçtiği modern bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumu, ne salt geleneksel İslam olgusu ve İslam toplumlarının doğasıyla ne de İslam'a ve İslam toplumlarına ilişkin oryantalist öngörülerle açıklayabilmemiz mümkün değildir. Siyasal İslam'ın 1970'lerden bu yana kazandığı yeni ivmenin köklü bir geleneğinin olduğunu kabul etmekle beraber, günümüz İslam toplumlarını etkileyen İslamcı dalganın siyasal ve kitlesel anlamda oldukça yeni bir fenomen olduğunu söyleyebiliriz. (Dağı, 2002: 16-17) 1979'da İran Humeyni ile beraber bu fenomeni oldukça güçlü bir şekilde yaşatmayı başarmıştır.

Ülkenin çalkantılı döneminde, Şah ile birlikte rejim de sallanıyordu. İlerisi için kesin bir tahmin yapmanın zor olduğu; aynı zamanda da geriye dönüşün mümkün olmadığı bir süreçte kısa sürede, hızla çok şey değişmişti. Ülkenin genelinde birtakım fikirler ortaya atılmaya başlanmıştı. Veliahd Prens tahta çıkarılması suretiyle rejimin kurtarılabilceğini ileri sürenler vardı. Fakat halk, şekli ne olursa olsun, mutlakiyet idaresinden bıkmış bir haldeydi. Zora gidildiği ve baskıyla bir şey yapıldığı takdirde bir iç harp her an patlak verebilir, ülke kolaylıkla parçalanabilirdi. Bir yandan Batı'nın insan hak ve hürriyetlerini savunan çevreleri, öte yandan İran'ı zayıf düşürmek isteyen güçler adeta işbirliği halinde ülkenin her yanını sarmış bulunmaktaydı. Göstericiler arasında her görüşten insana rastlanır olmuştu. Bu ortamda demokratik bir düzenin kurulması hayalin ötesine gidemeyen bir düşünce

haline gelmişti. Fakat hükümet yine de elinden geleni yaparak zoru başarmaya çalışıyordu. (Tülümen, 1998: 31-32)

1978 yılında Ayetullah Humeyni ise Paris’te bulunuyordu. Humeyni, Şah’ın acımasız yönetimini, halkın yoksul kesimi açlık ve sefalet içinde kıvranırken, Şah ve çevresinin lüks içinde yaşamasını sık sık eleştiriyordu. (Aksoylar Çetirge, 1997: 42) Çünkü Şah’ın Devrimi her şeyden önce, seçkin tabakanın kendisini oyalamakta kullandığı bir Büyük Soygundu. Ki nitekim Şah’ın büyük serveti, tarihçi ve sosyologlar tarafından eskiden bilinmeyen yeni bir sınıfın tanımlanması olanağını yaratmıştı: ‘Petro-Burjuvazi’ Ender bir toplumsal olgu olan bu sınıf, hiçbir şey üretmez ve tüm dikkatini-uğraşını aşırı tüketime verirdi. Bu sınıfın yükselişi ise ne derebeylikteki gibi sosyal bir çatışmaya, ne de endüstri ve ticaretteki gibi rekabete bağlıydı. Sadece ama sadece Şah’ın lütfu ve bağışı için girilen dalaşma ve rekabete dayanıyordu. (Kapuscinski, 1989: 56) Şah rejimiyle beraber toplumda korkunç bir sınıflaşma vardı. Zavallı mahrum ve mağdur halk, her türlü zulme tabii tutuluyordu. (Rıdvani, 1995: 84) İslam ülkelerindeki ekonomik kriz, özellikle gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal adalet alanında İslami prensiplerden açıkça görülen sapmalarla kitlesel anlamda oldukça tehlikeli bir düzeye ulaşmaktadır. Toplumsal barışı güçlendirecek sosyal adaletçi çabaların yetersizliği ya da başka bir deyişle yoksunluğu, siyasal elitler arasında görülen yolsuzluk ve suistimallerle birleştiğinde siyasal iktidarların meşruiyet sorunu derinleşmektedir. Bu meşruiyet sorunu, önu alınmaz bir krize dönüşmekte ve İslam ülkelerini birçoğunda muhalefete karşı yürütülen bir şiddet politikası ve siyasal elitlerin “Batılı emperyalist” güçlerle özdeşleştirilmesiyle daha da pekişmektedir. (Dağı, 2002: 37) Aslında yapılan bu eleştiriler doğrudan Şah ve uyguladığı rejime karşı yapılırsa da esas olarak yanlış kalkınma ve modernleşme politikalarıyla üretmediğini tüketmeye alışmış, sorumsuz, hesapsız – kitapsız ve yiyici bir toplumun tamamına yapılmıştı. Önerilen veya yukarıdan empoze edilen yatırım planları, varolan öz kaynakları fazlasıyla aşmakta olduğu için ödemeler dengesi sürekli açık vermektedir. Bu açıklar borçlanma yoluyla telafi edilme yoluna gidilirken de kendisinden olmayana, yabancıya bağımlılığa neden olmaktadır. Bu kalkınma programlarında kaynakların toplumun en dejenere kısmına transfer edilmesi, toplumun tarihi, kültürü ve dini hayatıyla hiçbir duygusal

bağı olmayan, hatta aksine topluma yabancı ve dahası düşman olan zümrelerin desteklenmesi toplum ve yönetim çatışmasının hakiki sebeplerini oluşturmaktadır. (Bulaç, 1996: 310)

Ayetullah Humeyni'nin Şah'a olan olumsuz eleştirileri halk tarafından benimseniyordu. Bu durumdan tedirgin olan Şah, Humeyni'yi sürgüne göndermişti. On beş yıllık sürgün hayatının bir kısmını Türkiye'de (çoğunlukla Bursa'da) geçiren Humeyni, Türkiye'den Irak'ın Necef kentine geçmişti. İran'da karışıklıklar hızla arttığı bir zamanda Şah yönetimi Irak hükümetine baskı yaparak Humeyni'nin görüşlerini engelledi. Irak askerleri 24 Eylül 1978 günü Humeyni'nin evini çembere aldı. Bu duruma tepki gösteren İran halkı sokaklara dökülerek gösteriler yaptı. 6 Ekim 1978 günü Humeyni, Irak'tan da ayrılarak Kuveyt'e gitmek üzere yola çıktı. Fakat Kuveyt hükümetinin ikamet izni vermemesinden dolayı Humeyni, birkaç saat içinde Paris'e gitmişti ve çalışmalarını en seri araçlarla İran kamuoyuna Fransa'dan ulaştırmaya başlamıştı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 42)

7 Ocak 1978 yılında Tahran gazetesi olan İttılaat gazetesinde Humeyni hakkında hakaretlerle dolu bir makalenin yayınlanması İran'daki devrim sürecinin tetikleyicisi olmuştur. Çünkü bu makaleden sonra İran, rejim aleyhine gösteriler, göstericilere karşı girişilen katliamlar ve bu katliamları protesto etmek için yapılan yas törenleriyle nitelenen döngüsel bir eylem dönemine girmiş, hızla devrime doğru yol almaya başlamıştır. (Akt. Erkilet, 2015: 362) Yazının yayımlandığı gün, polis Kum şehrinin sokaklarında gelişigüzel sivil halka ateş açmış ve o gün, çok sayıda kadın ve çocuk olmak üzere beş yüz kişi hayatını kaybetmişti. Bütün olay halkın, saraya ya da hükümete mensup biri tarafından İttilat gazetesinde Humeyni'yi eleştirmek adına yazdığı bir makale üzerinde konuşmasıyla yaşanmıştı. Makalenin ilk bölümünde “Humeyni'ye bakın. İşte size bir yabancı! Dedesi Hindistan'dan gelmiş, öyleyse kendimize şunu soralım: Bu yabancıнын torunu kimin çıkarına hizmet eder?” şeklinde Humeyni'yi eleştiren, dahası halkın gözünden düşürmeye çalışan bir yazıydı. (Kapusinski, 1989: 81-82, 88) Ayetullah Humeyni'yi hedef alan yazının yayımlandığı 1978 yılının ilk aylarından başlayarak, bir sene içinde Şah'ı İran'ı terk etmeye zorlayan muazzam bir gösteri silsilesinin yaşandığı süreçti. İran'da Şah'ın ülkenin tek siyasi teşkilatı olarak kurduğu Rastahiz Partisi dışında faaliyet gösteren

bir siyasi parti bulunmamaktaydı. Ülkenin çalkantılı dönemler yaşadığı ve Şah'ın ne yapacağını şaşırdığı bu süreçte, hükümdarlığa yönelik başlıca iki siyasi direniş kolu söz konusuydu: 1) kentlerdeki gerilla mücadelesi veren Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri ile 2) Ayetullah Humeyni'nin siyasi önderliğindeki Şii ruhban teşkilatı bulunmaktaydı. (Akt. Dabashi, 2007: 162) Zıt görüşlerin temsilcileri ülkeyi kendi yönlerine çekmek isterken, İran'a asıl sahip çıkması gereken zengin sınıf çil yavrusu gibi her tarafa dağılıyordu. O dönemde başka bir göreve atanan Pakistan Büyükelçisi şerefine verilen bir davette, Dışişleri Bakanı'nın kardeşi olan Saray Teşrifat Nazırı Avşar ve Saray Askeri Müşaviri General Pakravan aynı masada oturarak, ülke hakkındaki meseleleri ve ülke için duydukları endişelerini dile getirdi. Avşar: "Kabahati önce kendimizde aramak lazım. Ülkeye sahip çıkacağımıza durmadan dışarıya para kaçırıyoruz. Bizimkiler sade Fransa'nın güney sahillerinde 12 bin villa satın almışlar." diyerek ülkenin zengin kesiminin ülkenin kurtuluşu için bir şey yapmadıklarını açıkça ifade etmişti. (Tülümen, 1998: 32) Kuvvetli bir SAVAK istihbaratına göre Ocak 1979 yılında iki ay içinde İran dışına 3 milyar 757 milyon tümen kaçırılmıştı. (Çizgen, 1994: 87)

Otorite adeta devrimi kışkırtan ve durmadan halka ayaklanma pompalayan bir yapı haline gelmişti. Elbette bilinçli olarak yapılmamıştı ama iktidardakilerin hayat tarzı ve yönetim şekli bir kışkırtma aracı haline gelir. Bu durum, ilk olarak seçkinler sınıfının arasında bir dokunulmazlık duygusunun kökleşmesiyle meydana gelir. Her şeyi yapmakta serbest olan ve yetkileri konusunda sınır tanımayan bir seçkinler sınıfının halka zulmü ile devam eden bu süreç, rasyonel olarak bir aldanmayı beraberinde getirir. Her istediklerini yapabildikleri zaman zarfında halk sessizce sabır içinde bekler. Halk susar, boyun eğer ve her denileni yapar; fakat yönetici grubunun yanlışlarını da ayrıntılı bir şekilde tutanak halinde saklar kendi iç dünyasında. Çünkü suskunluğu sırasında henüz kendi gücünün farkında olmayan halk, gelecekte bir gün yöneticilerin yanlışlarını tek bir bilançoda hesaplama gücünü kendinde bulacaktır. O an ise tam olarak devrimin gerçekleşeceği ana tekabül edecektir ve yöneten şaşkınlık ve çaresizlik içerisinde: "Ben ne yaptım? Nedir halkı birdenbire harekete geçiren?" diye kendi kendine soracaktır. Ancak geç de olsa farkına varmalıdır ki halkın sabrını kötüye kullanmıştır ve yönetici, yönetim ile

çizilen sınırın varlığını koruyamamıştır. Aslında asıl sorulması gereken soru da şu olmalıdır: Şah da bu sınırı nasıl çiğnedi ve kendi elleriyle kendi idamının hükmünü nasıl verdi? Basit gibi görünüyor olsa da bir gazete makalesi yoluyla vermiştir. Otorite bilmelidir ki, dikkatsiz tek bir sözcük en büyük imparatorluğu bile yıkabilecek bir güçtedir. Otorite bu durumu bilmiyormuş gibi görünebilir ve nefsinin koruma içgüdüğü zayıfladığı, kendine fazla güvenme ve kibirlilik üstün geldiği anda büyük hatayı yapar ve kendi elleriyle çöküşünü gerçekleştirir. Ocak 1978’de de çıkan makale ile Şah tarafından despotça zulmedilmiş ve ülkeden kovulmuş olan Humeyni, halkın vicdanı ve taptığı kişi olmuştur. Dahası Humeyni efsanesini yıkmak, kutsal bir şeyi eleştirmek, halkın ümitlerini yıkmak demektir. (Kapuscinski, 1989: 87-88) Ve halk bu duruma ayaklanarak tepki göstermişti. Çünkü artık “çoğunluğu köylü olan bir ülkede, köyden kente göçün çaresiz boyutlarda olduğu bir ülkede lider; Humeyni. Arabesk yaşam, adaletsizlik, fakirlik, aşağılanma ve işkencenin sonu; Humeyni. Umut; Humeyni. Şimdiye dek yaşanmayan ve düşünülmeyen gelecek; Humeyni. İktidar ve hırs; Humeyni. Bir gün mutlaka; Humeyni. Eksik sevgi, şefkat duygularının karşılığı. Bir mitle bütünleşmenin, tek olmanın heyecanı; Humeyni. Herkesin kendini anlatması için başvurduğu, kimliğini aradığı kişilik; Humeyni.” olmuştur. (Çizgen, 1994: 81-82)

1979 İran İslam Devrimi’nin hemen öncesinde ülkenin genel ideolojik eğilimi, iktidar ve muhalefet konfigürasyonu ile iç içe geçmişti. Şahlık İran tarihine tam anlamıyla bir saltanat tanımı kazandırma çabasıydı. (Dabashi, 2007: 163) Muhammed Rıza Şah, iktidarı ve tahtı 50 yıl sonra Krallar Kralı, Kadir-i Mutlak’ın Tecellisi, Tanrı’nın Elçisi ve Evrenin Merkezi olan, aynı zamanda Pehlevi hanedanının kurucusu olarak tanınan babası genç subay Büyük Şah Rıza’dan devralmıştı. (Kapuscinski, 1989: 24) Muhammed Rıza Şah’ın 1968’de tahta geçmesi, 1971’de Pers Krallığı’nın 2500. Yıldönümünü kutlaması, İran takvimini Hicri takvimden Büyük Keyhüsrev’ in tahta geçtiği yılı başlangıç kabul eden bir takvime çevirmesi ve Persepolis’te Şiraz Sanat Festivali düzenlemesi Pehlevi rejiminin ideolojik açıdan İslam-öncesi, Pers kökenli ve monarşik bir meşruiyete yönelişine işaret ediyordu. Avrupalı ve Amerikalı bir Şarkiyatçı ordusunun İran’daki destekçileriyle işbirliği içinde düzenlediği bu monarşik ideolojik propagandaya

yönelik alternatif direniş biçimleri ise, sömürgecilik karşıtı ulusçuluk, Sovyet yanlısı veya bağımsız sosyalizm ve tabii yerel Şii İslamcılığıydı. Bu üç muhalif ideolojiden halk tarafından itirazsız ve gerekçeleri sunularak kabul göreni ise İslamcılık oldu. (Dabashi, 2007: 163)

Ayetullah Humeyni'nin Ekim ayının son günü yaptığı beyanat, ülkenin gündemini daha da karıştırmıştı. Kesinlikle uzlaşma istemediğini, ülkede yaşanacak bir iktidar boşluğunun ekonomik ve sosyal keşmekeşten daha zararlı sonuç vereceğini, tek çıkar yolun Müslüman halk tarafından seçilen bir hükümetin işbaşına gelmesi olduğunu açıkça beyan ediyordu. Kendilerini Marksist olarak tanıtan gençlerin de kurulacak İslami hükümeti destekleyeceğine inandığını belirtmesi, ihtilalin gerçek habercisi niteliğindeydi. Sağ ve sol kanattaki fertler birleşebilir ve ihtilal her an cereyan edebilirdi. Ki nitekim işareti alan ve Humeyni'ye itimat eden halk birden sokaklara döküldü. (Tülümen, 1998: 32) Ekim ayında grevler birbirini izledi ve öğretmenler, Hava Yolları Kulübü çalışanları, Şahpur Limanı Gemicilik ve Liman Dairesi memurları, Tebriz Traktör Fabrikası, Rızaiye Radyo Televizyonu, İsfahan Demir Çelik Kompleksinin 40.000 işçisi, adliye memurları, önde gelen gazeteler birbiri ardından grevlere başladı. Üniversiteler açılır açılmaz öğrenciler derse gitmek yerine örgütlenerek gösterilere başladı ve emekçi kitlelerle işbirliği içinde olduklarını belirterek dersleri boykot ettiler. 22 Ekim günü Tahran Üniversitesi öğrencileri bir yürüyüşte, ülkeden Amerikalı danışmanların atılmasını, esaret getiren askeri antlaşmaların feshedilmesini, işçilere sosyal haklar tanınmasını isteyerek hükümeti protesto ettiler. (Aksoylar Çetirge, 1997: 42-43, 45) 27 Ekim 1964'te Kum şehrinden halka seslenen Humeyni; "Amerikan aşçıları, teknisyenleri ve idari personeli aileleri ile birlikte kanuni dokunulmazlık haklarından faydalanacaklar, ama İslam uleması, İslam'ın hizmetkârları sürülecek veya hapsedilecekler. Böyle adalet olmaz..." diyerek Şah'ın politikasını eleştirmiştir. (Akt. Saray, 1990: 96)

İran'da devrimde en can alıcı noktalardan biri de İslamcı dalganın sınıflar üstü bir boyut taşıması olmuştur. Siyasal İslam'ın bütün toplumsal sınıflara nüfuz ettiği görülmekteydi. Kırsak kökenli kent emekçilerinden esnaf gruplarına, üniversite öğrencilerinden akademisyenlere, bürokrat ve işverenlere kadar bütün toplumsal

kesimlerden insanlar İslamcı siyasal hareketin içindeydiler. Toplumun değişik kesimlerinden, meslek ve gelir gruplarından sağlanan katılım İslamcı siyasal hareketin toplumsal bütününe kucaklama yeteneğini sergilemişti adeta. (Dağı, 2002: 39) Öğrencilerin ve çarşı esnafının solcu ve milliyetçi entelektüellerle sokağa dökülmeleri ile birlikte hareketlenmesi rejimi en sonunda taktik değiştirmek ve bazı temel reformlar konusunda söz vermek zorunda bıraktı. Reform sözü ve baskının hafiflemesi, 1978 Ağustos'unun sonlarında hareketlenmenin ölçeğini mikrodan makroya taşıdı. Siyasal protestolara sahne olan ülke genelinde vaat edilen reformların işçi sınıfının ve orta sınıfların çıkarlarını yadsıması, bu sınıflar içerisinde hareketlenmeyi daha da kışkırtıcı hale getiriyordu. (Akt. Parsa, 2004: 332) Devrimci mücadelenin son aşamalarına doğru hızla genişleyen ayaklanma hareketine köylüler bile katılmıştı. Devrimci mücadele geçmişinden yoksun olan İranlı köylüler ve çiftçiler, devrimci çatışmalar süresince edilgen kalmışlardı. Köylülerin kendi iç örgütlenmelerin olmayışı ve solcu isyancıların ile müttefiklerinin zayıflığı da mücadelelerin erken evrelerinde köylülerin bulunmayışına yol açmış olabilir; fakat monarşinin son haftalarında, devlet bir kez aşırı kırılgan hale geldiğinde, büyük kentsel bölgelerin yakınlarında yaşayan köylüler ve çiftçiler de yönetim karşıtı güçlere katıldılar. (Parsa, 2004: 333)

Bu yüzden İran İslam Devrimi, tarihte görülen en büyük kitle hareketlerinden birisi olarak yazılmıştır. Devrimin lider kadrosundan olan Ayetullah Mutaahhari de devrimin bu özelliğini şu şekilde ifade eder: “İran’daki bu hareket hiçbir özel sınıf ya da sendikaya hasredilemez. Bu hareket tek başına işçi sınıfı, öğrenci, aydın ya da burjuva hareketi değildir. Bu hareket kendi sahasında herkesin bir bütün olması sonucu ortaya çıkmıştır; zenginlik, kadın-erkek, öğrenci-hoca, dükkân sahibi-fabrika işçisi, sanatçı-köylü, din adamı-öğretmen, okuma ve yazma bilen-bilmeyen herkes, bir bütün olarak bu harekete katılmıştır.” (Akt. Onat, 1996: 31) Ki bu durumu karşı bir devrimci olarak B. Nirumand; “İran’daki devrim bir sınıf kavgası değildir. İlk başkaldıranlar lümpenler, yalınayaklılar değildi, orta sınıftı. Orta sınıfın durumu iktisadi yönden çok iyiydi ve iktisadi durumu iyi olduğu için kendine bir identite aradı, siyasi haklar istedi. Yirmi beş yıllık bir baskıdan sonra bir patlama oldu, bir kişilik arama kaygısı çıktı ortaya. İran’daki devrim bir kültür devrimine dönüştü.

İslam identite sorusuna bir yanıtı, bana kalırsa yanlış bir yanıt, ama bir yanıt. Batılılaşma süreci, Batı'dan doğru yanlış her şeyin alınması, uyduruk bir kültürün doğması, toplumu bir identite buhranına sokmuştu. Çok eski bir geleneği olan halkın geniş kesimlerinde özellikle de alt tabakalarda kök salmış olan İslam, yepyeni bir kişilik vaat ediyordu kitlelere.” (Akt. Onat, 1996: 42-43) Sistem çerçevesinde siyasal bir gelecekte yoksun kalan genç aydınlar ise ne devlet bürokrasisi ne de kalkınma kaygısı içinde değillerdi. Onların savaşı daha çok iş bitirici ve mali bir ulusal kapitalizm içinde ihtiraslarına denk düşen bir yer kapabilme umuduydu. Kısacası onlara göre devrim, yer kapma ve toplumsal yükselme anlamına geliyordu. Dahası bu devrim, sivil toplum adına, Müslüman ümmeti adına, evrensel olan adına şahsiyetçi, özel bir grubun tezahürü ve rehinesi olarak görülen bir devlete karşı gerçekleşiyordu. (Roy, 2015: 77)

Bugün Müslüman olsun ya da olmasın, modern dünyadaki gelişmeleri izleyen ve farklı paradigmalara dayalı eğitimden geçen aydınların, politikacı ve yöneticilerin geleneksel aşiret yapısını tümüyle paylaşmaya niyetli olmadıkları aşikâr ve net bir durumdur. En uzlaşmaz iki İslami örgütün yönetim kademelerinde görev alanların toplumsal ve kültürel kökenlerine bakıldığında çoğunun teknokrat, mühendis, öğretim üyesi, doktor ve aydın oldukları görülmektedir. Aşiretler ve aydınlar, devrimlere ve devrimlerin dayattığı kukla rejimlere karşı organik ve askeri işbirliğine girişmiş olsalar bile, bu durumun gerçek politik ve kültürel boyutlarda işleyen ve gelecekte de sorun çıkarmayacak bir birleşme olmadığı er ya da geç anlaşılır olacaktır. Pakistan'ın Cemaat-i İslam, Arap dünyasının İhvan'ı ve İran'ın devrimci İslam'ı içerisinde bu kuşkuyu barındıran örgütlenmelerdir. Benzer bir kuşkunun Müslüman önderlere, gerilla ve örgütlere karşı aşiret reislerince de paylaşıldığını tahmin etmek çok zor olmamaktadır. Bu sorunun ilk olarak ideolojik ve politik alanlarda tezahür edeceğini bekleyebiliriz. Çünkü bir yandan Müslüman örgütler çözülüp de yönetim aygıtının paylaşılmasına sıra geldiğinde, İslamcı gruplar aşiret yapısında zorunlu olarak yer alan bireylerin özgürleşmesini ve kendilerine bağımsız birimler şeklinde politik destek vermesini isteyecekler; fakat aşiret reisleri ve aşiret kurumsallaşması ise buna kolay kolay izin vermeyecektir. Belki de bu noktada aşiret reisleri ve güçlü ailelerle uzlaşma yoluna gitmek, pratik ve kısa vadeli yararlar

getirebilir. (Bulaç, 1996: 160-163) İran da söz konusu olan bu ikilemi, 1979 yılında İran Devrimi'ni gerçekleştirirken yaşamış olabilir.

1953'te bağımsızlıkçı ve milliyetçi söylemlere sahip olan Musaddık yönetimine karşı yapılan darbeden sonra sürekli daha baskıcı yöntemleri uygulayan rejime karşı birçok aydın ve kent seçkinleri '*laik milliyetçilik*' ten İslami devrimciliğe yönelmişti. Böylece Şii İslam, hem ulusal politikayı Batı'nın müdahalesine karşı koruyacak hem de kitlelerin dini örgütler aracılığıyla mobilizasyonunu sağlayacak imkânı bir halk hareketiyle gerçekleşecekti. (Akt. Dağı, 2002: 53)

Devrim yanlısı gruplar içerisinde İslamcılar, fikirlerini yaymak konusunda hem ulusçulardan hem de sosyalistlerden çok daha kararlıydı. 1963 sonrası yıllarda Humeyni'nin öfkeli konuşma kasetleri, mektupları, fetvaları ve devrim yolunda ilerleme sağlayacak diğer tüm bildirileri İran'ın içinde ve dışında etkin bir şekilde dolaşımdaydı. Ayetullah Mahmut Telekani ve Ayetullah Murteza Mutahari gibi devrimci önderlerin dile getirdiği eşit kışkırtıcılıktaki İslamcı görüşler ise kısa sürede çok fazla taraftar buluyordu. Ancak 1960'ların sonu ile 1970'li yılların başlarında İran'da radikal İslamcılığın ideolojik elçisi, görülmedik cazibeye ve belagat gücüne sahip devrimci düşünür ise Ali Şeriati olmuştu. Şeriati Meşhed'de doğmuş ve büyümüş, Fransa'da eğitim görmüştü. Ayrıca Şeriati Batılı düşünürlerden etkilenmiş, radikal ve etkileyici bir söylev kazanmıştı. Şeriati sık sık konferanslar veriyordu. Bu konferanslardaki konuşmaları kasetlere çekiliyor ya da yazılarak ülkenin dört bir yanına dağıtılıyordu. (Dabashi, 2007: 163-164) Yazar Ali Asgar Cevadi de devrim sürecinde daktilo yazısıyla yazılmış iki yüz sayfalık kitap şeklindeki bir muhtırayı Şah'a mektup olarak göndermişti. Cevadi, bu mektupta, genel olarak ülkenin içinde bulunduğu bunalımı, yenilgisini ve meşrutiyetin rezaletini anlatmıştı. Fakat asıl can alıcı nokta ise Cevadi'nin bu mektupta Şah'ın ülkenin ahlaki temellerini yıkmakla suçlamasıydı. Bütün düşüncelerin yok edildiği, en aydın kişilerin acımasızca susturulduğu ve kültürlü halkın ya hapiste ya da zindanda olduğundan bahsederek kalkınmanın tank ve makine sayısı ile ölçülemeyeceğini Şah'a hatırlatıyordu. Esas olarak insanoğlu, özgürlüğü ve onuru sayesinde, kalkınmanın temeliydi. 1970'li yılların ortalarında İran servetin odağı haline gelmişken Şah'ın paranın yarısını orduya, bir miktarını seçkinlere ve geri kalanını kalkınmaya ayırması kalkınmanın

çok yönlü oluşuna dikkat çekiyordu. Çünkü kalkınma, bir toplumu zenginleştirebildiği, hayatı daha özgür, daha adil ve daha iyi yaşanır kılabilirdiği gibi tersini de yapabilir. Otokrat toplumlarda tersi durumun yaşandığını söyleyebiliriz. Yani böyle toplumlarda seçkinler sınıfı çıkarlarını, kendi egemenliklerini garanti eden devlet yetkililerin çıkarlarıyla eşdeğer tutar ve kalkınma, devleti ve onun baskı aygıtını güçlendirmeye yönelik ilerler. Diktatörlüğü, boyun eğdirmeyi, anlamsızlığı, belirsizliği ve hayatın yararsızlığını pekiştirerek halka dair yaşanmaz bir devlet modeli geliştirir. (Kapusinski, 1989: 58, 69) İran, Şah zamanında SAVAK örgütü ve elit bürokrat kesim ile bu yapıyı en iyi sunan örneklerden biri olmuştur.

Görülüyor ki İslam, 1970'lerden itibaren sosyal ve siyasal hayatın bütün boyutlarını kapsayan bir siyasal ideoloji olarak birçok muhalefet hareketine ideolojik kaynaklık etmiştir. İslamcı aydınlar dini olanı siyasal olandan ayırt etmeyen bütüncül bir yaklaşımla İslamcı radikal kültürün üretilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu İslamcı dalganın en temel özelliklerinden biri de bütün İslam ülkelerini kapsayan bir olgu olmasıdır. İran, Mısır, Cezayir, Tunus, Pakistan, Türkiye, Filistin, Malezya ve Endonezya'ya kadar geniş bir coğrafi alanı etkisi alan İslam'ın siyasal bir ideoloji olarak inşası uluslarüstü bir görünüm sergilemektedir. Bu uluslarüstü görünüme rağmen siyasal İslam aynı zamanda oldukça çok merkezli siyasal hareketler grubu olarak kalmakta ve her İslam toplumunun kendine has tarihsel ve siyasal koşullarından izler taşımaktadır. (Dağı, 2002: 38-39)

1978 Ekim sonunda petrol işçilerinin işi fazlasıyla yavaşlatmaları, grev yapmaları benzin kıtlığına yol açtı. Abadan rafinerisinin greve katılmasıyla, üretim ve ihracat yüzde yetmiş beş oranında düştü. (Aksoylar Çetirge, 1997: 45) Petrol işçilerinin grevleri ve çarşı esnafının kepenk indirmesi ülkede, kısa sürede tüm toplumsal ve iktisadi etkinlikleri durdurarak yönetimi felç etti. 1978 Aralık'ının sonlarına doğru devlet bakanlıklarından ve özel sektörden yirmi üç örgütün temsilcileri grevleri koordine eden bir merkez konsey oluşturdular. Kısa bir süre sonra konseye yirmi örgüt daha katıldı. Konsey, Humeyni'yi halkın “anti-emperyalist, diktatörlük karşıtı” hareketinin lideri olarak tanıdı ve aynı zamanda da “emperyalizmi ve diktatörlüğü” temsil ettiğini ileri sürdüğü Şah'ın son başbakanı Bahtiyar ile herhangi bir uzlaşmaya varmayı reddetti. (Akt. Parsa, 2004: 333)

Böylece Bahtiyar Hükümeti'ne biçilen ömür bir-iki hafta ile bir-iki ay arasında öngörülmüştü. Bu hükümeti ve Şah'ın ülkeden ayrılması nedeniyle kurulan Niyabet Konseyi'ni gayrimeşru sayan Humeyni, İran'ı kendi kafasındaki şablona göre düzenlemekte ve o yönde adım atmakta kararlıydı. (Tülümen, 1998: 54) Dokuz üyeden oluşan konseyde Başbakan Bahtiyar, Senato Başkanı Mohammad Sajjadi, Meclis Sözcüsü Javad Sayeed, Saray Nazırı Ali Koli Ardalan, eski başsavcı Abdul Husein Aliabadi, eski Maliye Bakanı Mohammad Ali Varesteh, NIOC (İran Ulusal Petrol Şirketi) Başkanı Abdullah Entezam, Genelkurmay Başkanı General Abbas Karabaghi ve Seyyid Calal Tehrani bulunmaktaydı. Konseyin başkanlığını eski senatörlerden Seyyid Calal Tehrani üstlendi. Konseyin görevi ise Şah'ın yokluğunda onu temsil etmektir. Bu yüzden konseye 'Saltanat Konseyi' de dendi. Açıklanan görevi, her ne kadar Şah'ı temsil etmek olsa da İran'ın karışık ortamında görünmeyen, dile getirilmeyen asıl görevi ise Şah'ın ülkeden çıkışı sağ salim sağlamaktır. (Aksoylar Çetirge, 1997: 89) Niyabet Konseyi Başkanı Celal Tehrani, 22 Ocak'ta görevinden istifa etti ve Humeyni'ye bir istifa mektubu gönderdi. Humeyni, Tehrani'nin kendisine gönderdiği istifa mektubunu, Niyabet Konseyi'nin de gayrimeşru ilan edilmesi gerektiği görüşüyle, Tehrani'ye iade etmiştir. Bunun üzerine Tehrani, yazdığı mektuba Niyabet Konseyi'nin gayrimeşru sayıldığını ifade ederek yeniden düzenler ve Humeyni'ye gönderir. Bu mektup, Pehlevi Hanedanı'nın, başka bir deyişle Şah'ın İran'daki sonu demektir. (Tülümen, 1998: 54)

Kasım ayı başında rejim aleyhine gösteriler iyice şiddetlenmişti. 1 ve 2 Kasım günü sıkıyönetim olmasına rağmen halkın sokağa dökülmesi, gösterilerde bulunması Tahran ve Tebriz'de çok kişinin canına mal olmuştu. Adeta sıkıyönetimin gücünü ölçmek için gösterilerde bulunan birçok kişi öldürülmüş ve çoğu kişi de yaralanmıştı. Çok sayıda banka, otel, içki satan dükkân, lokanta ve hava yolları bürosu yakılıp yıkılmıştı. Bu tarz olaylarda, ordunun zaman zaman seyirci kaldığı 5 Kasım günü, devrim sürecinde, 'Kızıl Pazar' olarak adlandırıldı. Başbakan Şerif Emami'nin Şah'ın rejimini kurtaramayacağı, bu yüzden askerlerin gösteriler karşısında sessiz kaldığı ya da başka bir deyişle çaresiz kaldığı anlaşıldı. Bu durum anlaşıncaya Emami görevden uzaklaştırıldı. Genelkurmay Başkanı Ezhari ve ordunun diğer kıdemli generaller biraraya gelerek bir askeri hükümet kuruldu. 7-8 Kasım'da da eski

başbakanlardan Amir Abbas Hoveyda, SAVAK eski başkanı General Nassiri ve altı eski bakan yetkilerini kötüye kullanmaktan tutuklandılar. Bunu takip eden 1978 yılı Muharrem ayının arifesi olan 1 Aralık'ta İran Merkez Bankası bir bildiri yayınlayarak geçen iki ay zarfında 'Şehrivar' ve 'Mehr' ayları süresince yurt dışına ticari amaçla büyük çapta para çıkaran 178 kişinin adını açıkladı. Bu listede yüksek düzey yetkilileri, kıdemli generaller, eski bakanlar ve Şah ailesinin yakınları yer alıyordu. 1 Aralık'ta sokağa çıkma yasağı başladı. 2 Aralık'ta, yani Muharrem ayının ikinci gününde ise İran devriminin en kanlı gecesinin yaşandığı anlaşıldı. Çünkü 1 Aralık'ta binden fazla insan katledilmişti. (Aksoylar Çetirge, 1997: 54, 56) Ekonomik koşullar ve adaletsiz dağıtılan ülke gelirleri Şah rejiminin zaten yok denecek kadar az olan toplumsal tabanını eritirken Şah'ın gücü orduyla etkin bir gizli servis sistemine dayanıyordu. 1970'lerde hızla büyüyen orta sınıf da rejimin kendileriyle siyasal iktidarı paylaşmayacağı gerekçesiyle Şah'a fazla destek vermiyordu. Devrimin en hararetli sürecinde Şah'ın en büyük destekçisi olan ordunun sokak gösterilerinde silahsız olarak halka karşı kullanılması orduyu da süratle yıpratarak devrimci başkaldırıya daha fazla karşı koyamayacağını anladı ve halkla uzlaşmayı seçti. (Dağı, 2002: 54) Şah'ın asıl ve öncelikli merakı-tutkusu ordu olduğu için ordu dağıldığı anda Şah'ın hayatı sona ermiş oluyordu. (Kapusinski, 1989: 53)

Dönemin siyasi kültürü ise 1979 İran İslam Devrimi dönemindeki ideolojik hazır olma durumunun çok yönlülüğünü yansıtır. Devrim dönemine zemin hazırlayan siyasi kültür, birbirinden oldukça zıt iki unsura ayrılabilir: 1) neredeyse sadece yöneten seçkin kesime, yeni zenginlere ve komprador burjuvaziye özgü olan sınıır tanımaz Avrupa merkezli bir sekülerizm ile 2) ruhban sınıfının, tüccar sınıfının, işçi sınıfının, kentlerdeki altsınıfların ve köylülerin bağlılığını kazanan ve tabana oldukça geniş bir şekilde yayılmış olan bir Şiilik. Bu temel ayırım içine inorganik entelektüel kesim olan şair, yazar, romancı, oyun yazarı ve yönetmen gibi şahsiyetler de girmektedir. Her ne kadar bu inorganik entelektüel kesimler, siyasi eğilimleri bakımından nadir de olsa, radikal solcu bir eğilim sergilerken, halk tabanında genel kabul görmüş olan ruhban sınıfına oranla oldukça az bir etkiye sahiptiler. Ki bu kesimler sadece Tahran'da etki yaratmada ve halkı uyandırmada sınırlıyken, ruhban

sınıfı devrimci amaçları doğrultusunda halkı genel olarak kışkırtmaya ve seferber etmeye muktediri. (Dabashi, 2007: 164) Ki nitekim İslam dünyasında nüfusunun yarısından fazlası şehirlerde yaşayan ülkelerde bile demokratik mekanizma ile gerçek halk güçlerinin ne ölçülerde siyasi katılımında bulunma imkânlarına ve siyasal araçlarına sahip olduklarını yakından bilmekteyiz. (Bulaç, 1996: 162)

İran'da geniş ölçekli yıkımlarla Batı'nın baskısıyla birleşen yaygın bir koalisyonun oluşması Şah'ı sürgüne gitmeye zorlamıştı. (Parsa, 2004: 331) Nihayet 6 Ocak 1979 günü saat 13.00'de iki bin beş yüz yıllık Aryan ırkının imparatoru olan Şah ve İmparatoriçe Farah Diba Tahran'dan ayrıldı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 92) 1979 devrimi ülkede hararetli bir şekilde tartışılırken, Şah'ın paranoyası zirveye ulaşmıştı. Tahttan indirilmesinin sadece ulemanın, Tudeh Partisi'nin ve petrol şirketlerinin değil, aynı zamanda Batı medyasının ve kuşkusuz Carter ve Thatcher yönetimlerinin 'tuhaf karışımı' sonucunda olduğunu söylüyordu. (Akt. Abrahamian, 2002: 124) Şah'ın ülkeden ayrılışını halk, memnuniyetle karşılamış ve sevinç gösterilerinde bulunmuşlardı. 19 Ocak'ta Tahran'da iki milyon insanın katıldığı bir yürüyüşte, Humeyni'nin posterlerini taşıyan gösteriler, "Sabık Şah'a ölüm", "İslam Cumhuriyeti kuruluncaya kadar mücadelemiz devam edecektir" şeklinde sloganlar atmaya başlamıştı. Şah'ın ve babasının heykelleri tahrip edilerek Humeyni'ye sevgi gösterilerinde bulunuluyordu. Bu yürüyüş ve atılan sloganlar ihtilalin habercisiydi. Bir İslam Devleti kurulmalıydı. Mevcut Parlamento, meşruluğunu yitirmiş ve Şah istenmeyen devlet adamı rolüne bürünmüştü. Artık Şah, Devrim Konseyi tarafından yargılanmalıydı. Ki nitekim 20 Ocak günü, gazetelerde çıkan bir habere göre, Hürriyet Hareketi Partisi Başkanı Mehdi Bazargan, birkaç hafta içinde İran'da bir İslam Cumhuriyeti'nin ilan edileceğini, ilk geçici hükümeti kendisinin kuracağını ve bunu takiben mevcut hükümetin istifası konusunda Humeyni ile Bahtiyar arasında zımni bir mutabakatın bulunduğunu açıklamıştı. (Tülümen, 1998: 53-54)

Şah devrilmiş ve artık yıkılmaz denilen monarşi yerle bir olmuştu. Öyle ki, Şah'ı ne pahasına olursa olsun destekleyeceği düşünülen ordu bile göstericilere katılmıştı. Ordu, garnizonların kapısını açıp halkın silahlanmasını desteklemişti. Aryan ırkını iki bin beş yüz yıllık geçmişini simgelediğini belirten, göz kamaştıran fildişi kulelerinden İran'ı yöneten ve tavus kuşu tahtta oturan Şehinşah (Şahların

Şahı) Mohammed Reza Pahlavi, elinde bir avuç toprağıyla gözleri dolu dolu son defa ülkesine bakarak bir daha dönmek üzere ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. Şah'ın ve monarşinin arkasında olan süper güç ABD, rejimin çökmesini engelleyememişti. Rejimin çökmesini engelleyemediği gibi Tahran'daki büyükelçiliğini bile koruyamamıştı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 10) Şah, İran'ı dünyanın en güçlü beş konvansiyonel askeri gücünden birisi yapmayı hayal ediyordu; fakat bu düş ABD'nin Ortadoğu politikasının bir parçası olarak teşvik edilip destekleniyordu. Çünkü ABD, bu düş uğruna İran'da askeri üsler, dinlenme istasyonları tesis edip, CIA'nın desteğiyle SAVAK'ı yeniden örgütlemişti. Dolayısıyla ABD'nin sadece dış politikada kalmayan etkisi iç politikada da kendisini hissettiriyordu. (Dağı, 2002: 52) Fakat petrole güvenerek "Otuz yıl içinde bir Amerika yaratacağım!" diyen Şah, bu sözünü yerine getiremeden devrilmiş oldu. Çünkü petrol, düşünce ve aklın yerine geçememişti. Hükümdarlar için petrolün en çekici niteliklerinden biri otoriteyi güçlendirmesidir. Petrol, çok fazla insan çalıştırmaksızın büyük karlar sağlayabilir ve ne kalabalık bir proletarya ne de çok büyük bir burjuva oluşturduğu için karları hiç kimse ile paylaşmak zorunda kalmayan hükümet, geliri kendi düşünce ve arzusuna göre kullanabilir. (Kapuscinski, 1989: 34-35) Şah da ne yazık ki petrol gelirini akıl ve düşünceden bağımsız bir şekilde kullandığını iktidarı elinde tutamayışından göstermiş oldu.

Şah'ı düşüren, kendini beğenmişliği ve kendisini ülkesinin babası konumunda görmesi oldu. Kendisine çok inandığı, kendisini aşırı derecede ciddiye aldığı için de kendi sonunu hazırlamış oldu. Hâlbuki Şah halkın lütuf değil, haklarını talep ettiği bir zamanda yaşadığını gözden geçiriyordu ya da görmemezlikten gelmeyi tercih ediyordu. Kendi elleriyle kendi imparatorluğuna son vermesinin sebeplerinden biri de kendi ülkesini doğru dürüst tanıyamamasıydı. Çünkü görkemli sarayından çıkıp halkının arasına katıldığı anlar nadirdi. (Kapuscinski, 1989: 96)

Şah'ın devrilmesinden hemen sonra Başkan Jimmy Carter, onun Birleşik Devletler'e girmesine izin verdi; fakat bu durum İran'da kaosa sebebiyet vererek, zaten kötü olan ülkenin durumunu daha da kötüye taşıdı. Çünkü Şah'ın Birleşik Devletler'e girmesi İranlı radikallerin öfkelenmesine sebep olmuştu. Bu öfke ile yeni liderlerin onayı ile Tahran'daki Amerikan elçiliğini basıp, elli iki Amerikalı

diplomatu on dört ayı aşkın bir süre ile rehin tuttular. (Kınzer, 2004: 247-248) Devrime kadar tüm İran halkına tepeden bakan ABD diplomatları 444 gün boyunca hayatlarından endişeli bir şekilde İranlı işgalci öğrencilerin elinde rehin kalmış ve çeşitli hakaretlere uğramıştı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 10) Batılılar özellikle de Amerikalılar her ne kadar bu durumu barbarca, kabul edilemez bir durum şeklinde buldularsa da İranlılar 1953 yılında Şah sürgüne gittiğinde Amerikan elçiliğinde bulunan CIA ajanlarının onun tahtına tekrar kavuşturduklarını hatırlarcasına, tarihin tekerrür etmesinden korkuyorlardı ve diplomatları rehin almalarının gerekçesi olarak da bu durumu gösteriyorlardı. (Kınzer, 2004: 247-248)

Devrim sürecinde en örgütlü grup ulema sınıfıydı. Dini hiyerarşi ve örgütlenme, halkın harekete geçirilmesinde büyük pay sahibiydi. Laik milliyetçilerden Tudeh mensubu Marksistlere kadar Şah'ın bütün muhaliflerini biraraya getiren orak cephe yine de Humeyni liderliğinde, İslami sembollerle yürütülen ulema örgütlenmesiydi. (Dağı, 2002: 54-55) İran devriminin gerçekleşmesinde başta Ayetullah Humeyni, ulemanın ve diğer din adamlarının etkisi oldukça büyüktü. İran'ın içinde bulunduğu koşullar düzeni değiştirmeye yönelik bir harekete gebeydi. Bir tarafta büyük halk yığınları sefalet ve yoksulluk içinde kıvranırken diğer tarafta Şah ve çevresindeki yağcı-çıkarıcı kimselerin yaşam biçimi, petrol gelirlerinin tam bir lükse harcandığının kanıtıydı. Gizli servis SAVAK'ın halk üzerinde yarattığı dehşet ve insan haklarının pervasızca çiğnenmesi, yeni bir düzeni savunan din adamlarının arkasından giden kitleyi gün geçtikçe çığ gibi büyötmekteydi. (Aksoylar Çetirge, 1997: 39) Mollalar, sarayda oturan yönetici adamın bir yabancı olduğunu, emirlerini yabancı devletlerden aldığını, halkın bütün yoksulluğunun sorumlusu olduğunu, halkın sırtından geçinip servet kazandığını, kendisinin lüks içinde yaşarken halkın sefalet içinde yaşadığını belirtiyor ve halk bu seslere kulak veriyordu. Apaçık gerçekleri dile getiren söyleyen mollaların halisane aziz olduğunu söylemek de çok doğru olmaz; fakat sarayın zulmü ve yasa tanımazlığı mollaları ulusal çıkarların savunucuları haline getirmişti. (Kapusinski, 1989: 36)

Humeyni'ye yöneltilen; "Sizce İran'daki İslami Hareket'in zirveye ulaşmasının bu yılda gerçekleşmesinin sebebi nedir? Hareketin derin tarihsel köklerini biliyoruz;

ancak, zaferin eşiğine gelmiş bir devrime neden şimdi dönüştü?” şeklindeki bir soruya Humeyni; malum gazete yayınına karşı doğan tepkiye ilave olarak zikretmek istediğim pek çok sebep var kuşkusuz. Kumlu din âlimleri protesto için ayağa kalktılar ve devlet onlara mukabelede bulunmak istedi. Müslüman halk da liderlerinin protestosuna katıldı ve akabinde katliam meydana geldi. Bu olayları, şehitlerin ölümünü takip eden 40 gün içerisinde şehitlerin anısına düzenlenen anma toplantıları izledi. Bu toplantılar yeni şehitlerin ve onlar da yeni anma toplantılarının sebebi oldu.” (Onat, 1996: 41)

Devrim sürecinin oluşmasında en can alıcı noktalarından birisi de hiç şüphesiz 1963 yılından itibaren Ayetullah Humeyni'nin Irak'ın Necef şehrinden kayda alıp İran'a müritlerine gönderdiği çok sayıdaki kasetlerdi. O zamanlar Tahran, Kum, Meşhed pazarlarında bu kasetlere rastlamak oldukça olağan bir durumdu. Tek yapılması gereken Necef'ten gelen bir kaseti çoğaltarak camiler, Şii imamlarını anma törenleri, Hüseyniyeler, dini okullar ve türbelerde halka yayılmasını sağlamak kalıyordu. Bu sayede camilerden ülkenin en ücra köşelerindeki evlere kadar uzanan bir ağ oluşmuştu. Bu dönemde dini teşkilat yapısının sadece belirli kurumsal alanlarla sınırlı kalmayıp ailelerin özel yaşamlarına, evlerine kadar uzandığını bilmek gerekir. (Dabashi, 2007: 156)

İran SAVAK'ın mülküydü. Polis ülke içinde bir görünüp bir yok olan, izlerini saklayan ve hiçbir adres bırakmayan gizli bir örgüt gibi faaliyet gösteriyor ve halkı daima kontrol altına alıyordu. Resmi olarak faaliyet gösteren bölümleri de bulunmaktaydı. Bu bürolar yoluyla basına, kitaplara ve filmlere sansür koyuyordu. Altı bin ajanı olan vardı. SAVAK yalnızca Şah'a karşı sorumluydu, kraliyete bağlılık gösteren kişiler bile polisin karşısında çaresizlik ve korkuyla ürkerdi. SAVAK'ın terörü herkese darbe indirme, herkesin suçlanmasını sağlama yeteneğine bağlıydı. Suçlamalar eylemlerle değil, SAVAK'ın kişilere atfetmek istediği niyetlerle ilgili olduğu için suçlu-suçsuz SAVAK için fark etmeden yargılanıyor, işkenceye tabi tutuluyor ve çoğu zaman ölümle sonlandırılıyordu. (Kapusinski, 1989: 40, 43, 45) Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütünün (CIA) ve İsrail İstihbarat Servisinin (MOSAD) yardımı ve teknik desteğiyle 1957 yılında kurulduğu söylenen SAVAK yıllardır İran'da, adeta diktatörlüğün anahtarı durumundaydı. Siyasi polis kuvveti ve

dahası haber alma örgütü olarak çalışan bu kuruluşun sınırsız yetkileri bulunmaktaydı. Bir insanı sorguya çekmesi için sadece şüphelenmesi yeterli oluyordu. Yargıç kararı olmadan gözaltına almak SAVAK'ın en çok başvurduğu yöntemlerden biri oluyordu. Şüphelendiği kişileri tutuklayarak sorguya çekme, işkence etme ve süresiz hapsedme, hatta kimi zaman ortadan kaldırma yetkisine sahipti. Silahlı kuvvetlerle sıkı bir işbirliği içinde olan bu kuruluşun başkanları askerlikten gelme kişilerdi. SAVAK'a bağlı altmış bin kişinin görev yaptığı tahmin ediliyordu. Devlet daireleri üzerinde sınırsız yetkileri olan bu örgütten izin alınmadan teleks kurulamadığı ve teleks operatörünün atanamadığı söyleniyordu. Üniversitelerde görev alan profesörler bile bağlı oldukları üniversitelerle yapmış oldukları sözleşmelerde hiçbir siyasi görüş belirtmeden taahhütte bulunuyorlardı. Yıllardır halkın tümüne korku ve dehşet saçan bu gizli polis örgütü SAVAK, deyim yerindeyse korkunç bir örgüttü. Kraldan çok kralcı deyimini haklı çıkartacak şekilde, SAVAK da İran yönetiminde Şah'tan çok Şahçıydı. Yoksul halka yapmış olduğu eziyet dışında diplomatların peşine adam takar, bir ajan gibi diplomatların kimlerle konuşup arkadaşlık yaptığını saptamaya çalışırdı. Özellikle Türk diplomatları göz hapsine alırdı adeta. Yoksul halkın dinden başka tutunacak dalı kalmadığından ulema ve din adamlarının attığı her adımı kurtuluş olarak görüyorlardı. Bu gelişmede Şiilik mezhebinin büyük etkisi olduğu kesin ve netti. Şiiliğin İran'daki uygulamasında her gelişmenin siyasi açıdan değerlendirilmesinde din adamlarına geniş yetkiler tanınmakta, din adamlarının önderliğine itibar edilmekteydi. Ki nitekim Şiilik mezhebinin doğuşu da "İmam" anlayışına dayandırılmaktaydı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 40, 66, 88) SAVAK, bir nevi antik çağlardan beri krallığın yönetimini güncelleştirir konumdaydı. Dariush zamanında "Kralın kulağı" denilen insanlarla herkesin ne düşündüğünü, eyaletlerdeki huzuru ölçermiş imparator. SAVAK da buna benzer bir vazifeyle "Yaprakların kulakları vardır" anlayışıyla en büyük düşman olan korku ve kuşkuyu insanlara yaşatmıştır. (Çizgen, 1994: 67)

İslam dünyasının en önemli sorunlarından biri de milli devletlerin varlığı olmaktadır. Ümmet iken milletlere bölünen İslam dünyası, tarih boyunca büyük devletler ve imparatorluklar tarafından yönetilmiş iken, yaşadığımız yüzyılın başlarından itibaren etnik temelde üniter devlet biçimlerine geçmişlerdir. Oysaki

İslam dünyası çok dinli, çok etnik gruplu, çoğulcu bir coğrafyada yer almaktadır. Etnik temelde üniter bir devlet, bir etnik grubun dışında kalan diğer bütün etnik grupları kimlikleri ve haklarıyla birlikte inkâr etmek ya da gözardı etmek zorunda olduğundan, bu durum da birçok sorunun ve çatışmanın kaynağını teşkil etmektedir. Milli devletlerin ortaya çıkmasından sonra etnik ve mezhebi çatışmalar şiddetlenerek asimilasyon politikaları devlet eliyle yürütüldü. (Bulaç, 1996: 310) İran'da Şiilik mezhebinin ortaya çıkışı ve devletin yönetim şeklinin bile bu mezhep kuralları üzerine oturtulması ülkede yaşanan birçok problemin ana kaynağı oldu.

Bütün bu çalkantılı olayların sonucunda Humeyni'yi liderlik konumuna getiren bazı siyasi avantajlarının olmasıydı. 1964'te idam edilmek üzere son anda sürülmüş olması, en seçkin Ayetullahlardan biri olarak din adamları içindeki konumu, onu yönetimin baskısından korumuş olmasına rağmen Humeyni'yi başkalarından ayıran siyasal duruşu olmuştur. Dahası Humeyni'nin sürgünde olması Şah'a karşı muhalefetini devam ettirmesine ve bu yönde çalışmalar yapmasına olanak sağlamıştır. Diğer tüm siyasi liderler baskıya boyun eğerken, Humeyni yıllarca rejimin yıkılmasını isteyen tek siyasal ve dini lider olmuştur. Ayrıca, siyasi mahkûmların çocuklarına yardım etmek de dâhil, siyasal amaçlarla kullandığı dinsel katkılardan gelen fonlara da ulaşmıştı. (Akt. Parsa, 2004: 341) Dahası ve en önemlisi ise Şah'a karşı, onu halk arasında popülerleştiren, uzlaşmaz bir tutum sergilemesi olmuştur. (Parsa, 2004: 341)

Pakistan ve Mısır İslami hareketlerinden mülhem bir hareket olarak Afganistan İslami hareketi temelde aydın, teknokrat ve politikacı önderler eliyle yürütülüyor ve aydınlar savaşın herkesçe izlenen vitrininde daima baş köşede yer alıyordu. Oysa aydın da, geçmişteki kökeni ve aldığı eğitimi dolayısıyla geleneksel kökene sahip ulema kadar İslam'ı saf ve otantik olarak algılamakta yetersizdir. Buna rağmen geçmişte Cezayir kurtuluş savaşında, Mısır, Yemen ve Türkiye örneğinde Müslüman halk ve ulema silaha sarılıp emperyalizme ve işgale karşı savaşmışken, sonunda insiyatif aydınların eline geçmişti. Fakat bu durum bir parça Pakistan ve daha açık ve net olarak İran'da tersine dönmüştü. (Bulaç, 1996: 165)

Bütün devrimlerde olduğu gibi İran devriminde de üç temel önkoşulun olgunlaşması gerekiyordu: devrimci bir ideoloji, kitleleri harekete geçirecek bir örgüt ve bu iki koşulu istikrarlı bir şekilde elinde tutan bir lider. İran devriminde bu üç koşul “İslam” tarafından yerine getirildi. Devrimin ideolojisi İslami sembollerin etrafında oluşmuş, devrim, kitlesel mobilizasyonun başladığı 1978 yılından zafere kadar dini kurumlar etrafında örgütlenmiş, geleneksel dini iletişim ağı halkın mobilize edildiği siyasal bir araca dönüştürülerek gerçekleştirilmiştir. Nihai olarak da devrimin kitlesel bakımdan tek lideri, karizmatik bir molla olan Ayetullah Humeyni olmuştur. (Dağı, 2002: 59)

Sonuç olarak, Batı dünyasının cahil diye nitelendirdiği bir molla olan Ayetullah Humeyni, on dört yıl boyunca Şah’a ve süper güç ABD’ye karşı yürüttüğü mücadeleden başarılı çıkmış ve bu başarısını da Şiilik mezhebinin imamlık kavramına dayandırmıştı. Yıllarca ezilmiş, demokrasiden bihaber olan halk ise giden liderin yerine hemen yenisini koymuş ve Humeyni’ye “Rehber”, “İmam” sıfatlarını vermişti. (Aksoylar Çetirge, 1997: 10) Yerel fanatikleri Humeyni’yi, dokuzuncu yüzyılda ortadan kaybolan ve 1000 yılı aşkın bir süreden sonra halkını sefalet ve işkenceden kurtarmak için geri dönen On İkinci İmam, yani Mehdi olarak görüyorlardı. (Kapuscinski, 1989: 29)

İran İslam Devrimi başarıya ulaşarak artık yeni bir sürecin başlangıcına tanıklık etmekteydi. Ülkede hemen hemen her şey İslam adına yapılmakta, olup bitenlere İslami etiketi yapıştırılmakta ve olanlar İslam’a mal edilmeye çalışılmaktaydı. Bir taraftan da “Devrim İhracı” adıyla dışa yansıyan ilginç bir boyutunu da beraberinde getirmekteydi. Ayrıca, devrimle birlikte halka, Müslüman olmanın getirdiği sorumlulukla İslam adına yapılan bildirilerin ne kadar İslami bir çerçevede olduğunu araştırmayı bir zorunluluk haline getirmekteydi. Bu yüzden İran’da 1979’da devrim süreciyle nelerin yaşandığını kısaca özetlersek; 1) Devrim, tam anlamıyla bir halk hareketi sonucu gerçekleşmiş olup İran halkı sağcısıyla, solcusuyla, zenginiyle, fakiriyle, yaşlısıyla, genciyle ve kısa bir süre sonra ordusuyla topyekün Şah’a karşı ayaklanmıştı. 2) Şii ulema, devrimde birinci derecede aktif rol alarak halkı örgütlemeyi ve sokaklara dökmeyi başarmıştır. En güzel örnek, Humeyni bir lider olarak hem devrimin hazırlık safhasında hem de devrim

sonrasında etkili olmuştur. 3) Devrimde ilk somut hedef Şah olduğu için, Şah'a yönelik nefret halkı birleştiren en önemli hususlardan biri olmuştur. Ki nitekim sol eğilimli İranlıların Humeyni'yi desteklemelerinin en açık sebebi, Şah'ı devirebilmek için onun gücünden yaralanmak istemeleri olmuştur. 4) devrim bütünüyle Şii bir zeminde Şia motifleriyle gerçekleştirildiği için devrimin niteliğini yansıtan sloganlar da bu yönde olmuştur. "Her gün Aşura, Her yer Kerbela" da olduğu gibi. (Akt. Onat, 1996: 33-34)

2.2.1.Devrimin İdeolojik Faktörleri

1979 İran Devrimi'ne giden süreçte devrimin en önemli özelliği siyasi düşünceleri farklı olan büyük kitleleri ortak bir amaçta toplayabilmiş olmasıdır. Neredeyse her siyasi görüşün ve hemen hemen her sınıfın desteğini almıştır. Bütün farklı grupların bir amaca kilitlenmesi devrimin gerçekleşmesinde ve başarıya ulaşmasında en önemli faktör olmuştur. Devrimden önce ve devrim esnasında her kesimin farklı amaçları bulunsa da devrimin gerçekleştirmesi esnasında bu ortaya çıkartılmamıştır. Aslında hiç kimse devrimden sonra kurulacak sistem hakkında bilgi sahibi değildir. Hatta İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için yapılan referanduma evet diyenler için bile sonucun ne olacağı konusu açık değildir. Asıl ayrışmalar devrimden sonraki aşamada ortaya çıkmıştır. (Akkoyunlu, 2009: 76)

İran'da gerçekleşen devrimin liderliğini din adamlarının üstlenmesi, varolan diğer grupların gözardı edilmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır. Aslında diğer gruplar, Şah rejiminden aldığı darbeler ve kendi içlerindeki ayrışmalar nedeni ile ya yarı yolda kalmışlar ya da devrimden sonraki sürece tek parça olarak ulaşamamışlardır. Din adamları ise kendilerine has örgütlenme biçimleri ve halk nazarındaki güçlü itibarları sayesinde devrimin sonuna kadar ayakta kalan tek grup olmayı başarmışlardır. (Özkan, 2013: 39) İran'da kitleleri devrime hazırlayan ve toplumda devrim fikrinin yaygınlaşmasını ve devrim inancını oluşturan iki önemli kişi öne çıkmaktadır. Birincisi Ali Şeriatî, ki bireysel çabaları ile tüm enerjisini bu yolda harcayarak kendi deyimiyle uykuya dalmış İran halkını uyandırmak için çok büyük bir çaba sarf etmiştir. Şeriatî, derin bilgi birikimi ve etkileyici konuşmaları ile tüm

grupları özellikle de genç kesimi etkilemişti. Ali Şeriatî, İslami ilkeler çerçevesinde özgürlük ve sosyal adalet üzerinde durmuş ezilmiş kesimlerin sözcüsü olmuştur. Şeriatî'nin İran İslam Devrimi'ne iki önemli katkısı vardır. Bunlar: İslami değerler hakkında orta sınıfta bilinç yaratmak ve İslam'ın özüne dönüşün sosyal bir devrimi kendiliğinden getireceğine gençleri inandırmasıdır. Ve belki de en önemlisi Şeriatî, Humeyni'nin sürgüne gönderildiği 1964 yılında ülkeye dönmüş, Humeyni'nin yakmış olduğu devrim ateşini canlandırmıştır. İkinci ise devrim ateşini başlatan ve devrimi yöneten Ayetullah Humeyni'dir. Şeriatî ve Humeyni her ne kadar farklı yaklaşımlara sahip olsalar da birbirlerinin alternatifi değil, birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlardır. (Akt. Özkan, 2013: 40)

Aslında bu dönemde bütün siyasi grupların ağızında bildik bir söz vardı: "Amerika'ya Ölüm" ve "Şaha Ölüm"... Devrime liderlik edenlerin savundukları temel görüş eşitlik, adalet ve özgürlük vaatleri ile büyük kitleleri arkalarından sürüklemişlerdir. Siyasi ayrışmalar, İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bundan sonraki süreçte ise ulema kurulan yeni sisteme muhalif olan grupları ortadan kaldırarak otoritesini sağlamlaştırmıştır. (Akkoyunlu, 2009: 82) Bir gerçek var ki aslında devrimden sonraki süreçte de devrim kendi çocuklarını yemiştir.

Ayrıca Furug Cahanbahş'a göre, devrim öncesi ve devrimin ilk yıllarında dini gruplar içerisinde üç temel ideolojik görüş bulunmaktadır:

Birincisi, siyaset tüm toplumu etkileyen önemli bir sistemdir ve insanların siyasetten uzak durması ya da ondan kendini uzaklaştırması mümkün olmadığı için bir şekilde ondan etkilenecek ve bu sebepten ötürü ondan uzaklaşmaya çalışmak yerine içinde yer alması gerektiği görüşüdür. Yani, İslam ve siyaset birbirinden uzak olmayan iki önemli etkidir. Bu yüzden birlikte iç içe yürütülmesi gerekli olduğu düşüncesidir. İkincisi, bu görüşe göre geleneksel İslam anlayışının modernleşen insan ve gelişen dünyanın değişimlerine uyum içinde devam edebilmesi için yenilikçi bir İslam anlayışı benimsenmesi gerektiğidir. Yani İslam'ın liberal bakış açısıyla topluma entegre edilmesini savunan görüş. Üçüncüsü de İslam siyaseti etkiler; ama İslam siyasetten etkilenmemelidir. Aksi takdirde istenilen amaca

ulaşılmamış olur. Yani bu durumda siyasetçilere büyük görev düşmektedir. Siyasetçiler çok dikkatli olmalıdır. Eğer gereken önem verilmeyecek olursa ileri sürülen düşünce gerçek amacına hizmet etmemiş olacaktır. Din görünümü altında siyaset yapılması önü alınamaz sorunlara hizmet edecektir görüşüdür. (Cahanbahş, 2002:160-163)

2.2.2.Devrimin Dini Faktörleri

İran’da Şiilik, düşüncede olduğu gibi pratikte de, dünya İslam devriminin öncüsüdür. Evrenselci söylemin ardındaki İran’ın söylemi her şeyden önce Şii topluluklara yöneliktir ve İslam Cumhuriyeti’ne özgü devrimci pratik, en iyi yandaşlarını onların arasında bulmuştur. Bu durum da Şiilik ile İslam devrimi arasındaki özdeşliği pekiştirmiştir. Şiilik, devrimin gettosu olmuştur. Aynı zamanda bu Şii çerçeve içinde de İran, ruhbanlaşmanın gerçekleştiği ve İslami devrim temasının alıcı sosyolojik bir çerçeveye (kentleşme ve yoksullaşma) denk düştüğü yerlerde yankı bulmuştur. (Roy, 2015: 217, 224)

İran İslam Devrimi, kendine özgü nitelikleri ağır basan bir olay olduğu için gerek hazırlık aşamasında gerekse de gerçekleştiği safhada ulemanın rolü yadsınamayacak kadar büyük olmuştur. Devriminin hazırlık sürecinde ve Humeyni’nin İran’a döndükten sonraki gelişmelerde, ulema birinci derecede etkin rol oynamıştır. Ulemanın bu etkin gücü, Şii düşünce geleneğinde imamet nazariyesi fikir ve eylem planında oldukça istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir. Ki Şiiliğe de karakteristik niteliğini bu nazariyenin verdiğinin söylemek mümkündür. İmamet nazariyesi, Şii düşüncenin bel kemiğini, mihverini oluşturduğu için bu anlayış doğrultusunda imamlar, hatasız-günahsız kimseler olup, onların her sözü Hz. Peygamber’in (SAV) sözüyle, o da vahiyle eş değerde görülmektedir. Şii düşünce gelenekleri de neredeyse bütünüyle imamlara atfedilen görüşler çerçevesinde şekillenmektedir. İşte tam da bu noktada, Humeyni’nin “Velayet-i Fakih” doktrini bu gelenek içinde olgunlaşmıştır. Humeyni’ye göre ulema, On İkinci İmam’ın Gaybet-i döneminde onun görevlerini yerine getirecek ve siyasi açıdan da etkin bir rol oynayacaktır. Ulemanın rolü, Peygamber’in (SAV) rolüyle eşdeğerdedir ve Humeyni

bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Resul-i Ekrem’in devlet başkanı sıfatı ile haiz bulunduğu yetkilerin Hz. Emir’den (Hz. Ali) ve Hz. Emir’in yetkilerinin de fakihten sonra fazla olduğunu düşünmek yanlıştır.” (Akt. Onat, 1996: 34-35) Bu kapsamda Şii inancına göre, toplumsal hayatın tümü dini hukukun kapsamı içine girmektedir. Bu yüzden İslam hukukunu bilmeyen kişiler, bu kurama göre hükmetme yetkisine sahip olmayacaktır ve toplumu kayıp İmam'ın gelmesine kadar dini ulemanın içerisindeki rehber ya da rehberler tarafından yönetilmesi zorunludur. Bu yüzden merci-i taklitler oluşmuştur. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 15) Şii anlayışa göre, müctehid olmayan halk, mutlaka bir “Merci-i Taklid” bulmak ve ona kayıtsız şartsız uymak zorundadır. 19. asırda “Merc-i Taklid” adlı bir müessesenin yerleşmesiyle Şiiiliğin kendine özgü yapısından kaynaklanan “Velayet-i Fakih” kavramı, hem ulemaya güç kazandırmış hem de devrimin gerçekleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Ulema, çıkarlarıyla bağdaşan bu kavramdan yararlanmış ve halk da inancı gereği ulemanın yanında yer almıştır. (Onat, 1996: 36-40) Rıza Şah'ın ve oğlu Muhammed Rıza Şah'ın 1953 yılından itibaren izlemiş olduğu politikalar devletin meşru kaynağı olan din, devlet ve halk ilkesinden devlet, ordu ve bürokrasi şeklinde değiştirmeye çalışması sonucunda, bu durum hem ulema da hem de halk da tepkilere neden olmuştur. Çünkü o döneme kadar İran'da kurulan Safavi ve Kaçar Hanedanlarının izlemiş olduğu merkezi otorite ile dini otoritenin uyum içindeki birlikteliğine ters düşmüştü. Aslında bu bütünlük halkın devlete olan bağlılığını da sağlıyordu. Bu birliktelik 1906 meşrutiyet devrimiyle anayasal sisteme aktarılmıştı. Anayasaya göre bu şu şekilde ifade edilmişti: "Saltanat, ilahi bir bağış sonucu, millet tarafından padişahın şahsına tefriz edilmiştir." (Akt. Poorbagher, 2007: 78) Aslında bu durum, bize gösteriyor ki bu ilişki toplum ve devlet sisteminin temelini oluşturmaktaydı. Bu yüzden anayasaya eklenmiş ve yöneticilerden Şii-İslam'a bağlı kalması istenmişti.

Öte yandan ise Şah'ın özellikle Ak Devrim ile beraber vakıfları devletleştirmek istemesi, bu kanallardan beslenen Şii ulemanın tepkisine sebep olmuştur. Bu durum, ulemayı bir yandan sosyal etkinliklerde lider konumuna yükseltmiş, bir yandan da ulemayı halkta var olan Şah'a yönelik tepkiyi kullanarak halkın desteğini aramaya itmiştir. Ulema, ülkedeki bütün bu olumsuzlukları kendi

lehine çekmeyi bilerek ve dini duyguları harekete geçirerek, halkın meşruiyet ve kimlik arayışına alternatif çözümler göstermeyi, beklentilere uygun vaatler sunmayı gayet başarılı bir şekilde yürütmüştür. (Onat, 1996: 40-44)

Öyle ki Ayetullah Humeyni, Şah rejimine en büyük muhalefeti yapan ulema olarak öne çıkmıştır. Ve zamanla muhalefetin boyutlarını geliştirerek İran'da İslami etkinliğin artmasına da vesile olmuştur. Çünkü Humeyni, Hz. Muhammed'in siyasetle olan ilişkisini göz önüne alarak dini kurumlar içerisindeki yerini dikkate alarak etki alanını genişletmek ve bir dini lider kimliği kazanmak için mücadele etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Humeyni, Şah'a ve yönetimine oldukça sert bir muhalefet çalışmasına başlamıştır. 1960'lara gelindiğinde Humeyni'nin muhalefeti oldukça ileri safhalara ulaşmıştı. 5 Haziran günü Ayetullah Humeyni tutuklanmıştır. Bu olay halk üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Büyük kalabalıkların katıldığı yedi gün süren rejim karşıtı sokak gösterilerine dönüşmüş, halk meydanları ve türbeleri doldurmuştu. Humeyni kısa bir süre sonra İran'dan çıkartılarak sürgüne gönderilmişti. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 59-60) 1960-1970' li yılları arasında Şah Muhammed Rıza modernleşme ve sanayileşme çabalarıyla ulemanın gücünü azaltmaya çalıştı. Şah düşünüyordu ki, yapılan modernleşme çabaları ulemanın gücünü azaltacaktı; ama bu çabalar istenilen sonucu vermemiş sürgüne gönderilen Ayetullah Humeyni Şah'ın İslam karşıtı olduğunu beyan ediyor ve ulemanın bir an önce halka önderlik etmesi gerektiğini söylüyordu. Humeyni'nin bu mesajları İran'da öğrenciler ve pazar esnafı arasında hızla yayılmış ve tüm İran'ı etkisi altına almıştı. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 69) Sonuç olarak Humeyni'nin sürgüne gönderilmesi, İran halkından kopması demek değildir. Aksine İran halkıyla bütünleşmesini sağlamıştır. Devrimin gerçekleştiği güne kadar İran'daki bütün olaylarda Humeyni'nin etkilerini yakından görmek mümkündür. (Kaya, 2013: 318)

Çalkantılı geçen yılların ardından belki de dönüm noktası kabul edilebilecek bir olay yaşandı. 7 Ocak 1978'de devlete yakın gazetelerde tüm rejim karşıtı ulema (Humeyni de dahil) "siyah irtica", komünist işbirlikçisi ve rejim karşıtı olarak ilan edildi. Bu olay halkta şiddetli itirazlara neden oldu Şah'tan özür dilemesi ve hükümetin azledilmesi istendi. Çıkan olaylarda askerin silah kullanması sonucunda büyük çaplı ölümler oldu. Halkın isyanı gittikçe arttı. Halk hareketinin önüne

geçemeyen Şah, en sonunda ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. (Akt. Poorbagher, 2007: 82-83)

Nihai olarak devrimin gerçekleşme sürecinde iki temel Şii motif etkin bir biçimde rol oynamıştır. “İmamet ve Şehadet” Humeyni’nin geliştirmiş olduğu Velayet-i Fakih anlayışıyla daha öncelerde statik ve aktif siyasi içerikten yoksun İmamet nazariyesine yeni ve dinamik bir bakış açısı kazandırarak halkın kendisini ‘Naibu-l İmam’ olarak tanımasını, emirlerini bir anlamda Allah’ın emirleri gibi telakki etmesini sağlamıştır. Bir diğer Şii motif ise İmamet nazariyesinin uzantısı olan “Beklenen Mehdi” anlayışı olmuştur. Asırlardır Şii kitleler tarafından benimsenen ve günümüzde de hala inanılan kutsal bir inanç olan bu anlayış, Humeyni ve Ali Şeriatî gibi düşünürler tarafından yeniden yorumlanarak yeni içerikler kazandırılmış ve ideolojik bir boyut kazandırılarak kitleleri harekete geçirici bir niteliğe büründürmüştür. (Onat, 1996: 44-45) Başka bir ifade ile Şiilik sadece devrimin başlamasında ve gelişmesinde ya da sonuca ulaştırılmasında rol oynamamış, ayrıca devrim sonrasında kurulan yeni otoritenin kurucu ögesi olmuştur. Bu durumun etkin bir şekilde yer alabilmesinde belki de en büyük pay Ayetullah Humeyni’ye verilmelidir. Çünkü Humeyni’nin görüşleri ve yorumları ciddi bir etken olmuştur. Bu sayede Şii-İslam ilkelerine bağlı İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. (Karakaş, 2011: 22) 1979 İran İslam Devrimi’ni hazırlayan süreçte, ulema halkla bütünleşmeyi, sosyal olayları istedikleri gibi yönlendirmeyi çok iyi başarmıştır. Ulemanın gücü, Şii anlayıştan kaynaklanmıştır. (Onat, 1996: 44)

Sonuç olarak denilebilir ki vaktiyle geleneksel ulemayı kuvvetli bir biçimde eleştiren İslamcılık, uzun bir aradan sonra Post-İslamcılık hüviyetinde eleştiriye değil kategorilerin karıştırılmasına öncelik vermiştir. Dini ve seküler kürsülerin yan yana konması, kendi kendini yetiştirmenin yaygınlaşması, din-din dışı okul ve üniversitelerle karşılaştırılabilir kürsü eğitimi veren enstitülerin gelişmesi, dinsel bilgilerin denetlenmeyen ağlar tarafından (kasetler, broşürler, konferanslar, internet) yayılması ulemanın özgül statüsünü söz konusu ederken öğrenimin genelleşmesi ve ucuz medya araçlarının gelişmesi de bilgiyi kolay ulaşılabilir hale getirmiştir. Bu şekilde çatışan din âlimleri ve entelektüellerin çehreleri birbirine karışmıştır. (Roy, 2003: 82-83) Entelektüel-din âlimi birlikteliğinin doğal olarak avantajları ve

dezavantajları da olmuştur. İslam devriminin gerçekleşmesi için entelektüellerden gelen potansiyel destek avantajı iken, belli bir zaman sonra yönetimi entelektüelce yönetmek yerine ulema usulüncce yapılması ve eleştirel bilgi yerine dogmatik bilgi kullanılması da dezavantaj olmuştur.

2.2.3.Devrimin Ekonomik Faktörleri

Diğer benzer devrimlerde olduğu gibi İran Devrimi de aslında birçok bileşenin bir araya gelmesinden meydana gelmektedir. Ama genel olarak baktığımızda toplumların memnuniyetsizliğinin en büyük nedeninin ekonomik nedenler olduğunu bilmekteyiz. 1960'lardan itibaren İran'da insanların ekonomik şartlarını kökten etkileyebilecek olumsuz birçok değişimin yaşandığını görmekteyiz. Bu değişimin toplum tarafından var olan rejimi tamamen ortadan kaldırmaya dönük bir nedene dönüştüğünü söyleyebiliriz. Fred Halliday bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Kapitalist gelişme içerisinde ortaya çıkan çelişkilerin dönüşüm sürecine direnen kuruluşlar ve popüler tutumlarla kesişmesidir." (Akt. Akkoyunlu, 2009: 74)

İran esas itibariyle bir petrol ekonomisine sahipti. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, yılda 22 milyar doları bulan petrol gelirleriyle ülkesini dünyanın önde gelen devletlerinden birisi haline getirmek istemişti. Bu amaç doğrultusunda nükleer teknoloji dahil büyük sanayileşme çabasına girmişti. (Cankara, 2005: 64) Ayrıca Şah tarafından Ak Devrim kanunlarının devreye sokulmasıyla birlikte ekonomik anlamda da birtakım yeni uygulamalara geçilmiştir. Planlama ve bütçe teşkilatı tarafından Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanıp sanayinin geliştirilmesi için devreye sokulmuştu. Yani İran'da sanayi devrimi başlamış; barajlar, limanlar, demiryolları, karayolları inşa edilmiş; petrol rafineleri, demir çelik fabrikaları kurulmuş; nükleer çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu ekonomik reformlar yine de İran'da sanayinin topyekûn ayağa kalkmasına yeterli olamamıştır. Artan petrol gelirleri halka yansımamış reformlar genel olarak sadece kentsel alanlarda sınırlı kalmış, kırsal bölgelere ve köylere ulaşamamıştır. Reform paketi istenilen başarıyı sağlayamamış, hatta bu durum toplumun ve ulemanın merkezi yönetimden uzaklaşmasına yol açmıştır. Çünkü Şah'ın toplumdan uzak yaşantısı, gereksiz askeri harcamaları, ülkenin içinde

bulunduğu gelir eşitsizliği, elit aydın kesimin ve ulemanın yaşam alanlarının ellerinden alınması gibi nedenler bu gruplar tarafından Şah'a karşı bir muhalefet oluşturmuştu. (Akt. Elmas, 2011: 51-52)

Bu dönemde İran'da ekonomi petrol gelirlerine bağlı olarak değişmelere uğramıştır. Fakat petrolden elde edilen gelirler halka tam olarak yansıtılamamıştır. Gelirin büyük bir bölümü askeri harcamalara ayrılmış, uranyum zenginleştirme tesisleri, nükleer çalışmalar gibi oldukça masraflı alanlarda kullanılmıştı. Silah alımı için yıllık yaklaşık olarak 4 milyar dolar para harcanmıştır. Nüfusun % 10'luk kesiminin ülke gelirinin % 40'lık kısmına sahip olduğu bir elit kesim vardı. Bu durum ülkede gelir eşitsizliğine neden olmuştu. Bu elit kesim harcamalarını genellikle Batılı ülkelerde yapıyorlardı. Geriye kalan ve ülkenin % 90'lık kısmını oluşturan halk harcama yapamadığı için ülkede büyük bir ekonomik durgunluk yaşanmaktaydı. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 75-76)

1975 yılı, İran' da ekonomik sıkıntıların en belirgin olarak yaşandığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde perakende satış fiyatı 1972'de 75 iken 1976'da bu rakam 120'ye çıkmıştır. Tarımsal üretim halkın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış, artan petrol gelirleri de halkın ihtiyacına yönelik yatırımlara harcanmamıştı. Artan enflasyon halkın temel ihtiyaçlarının temin edilmesini oldukça zorlaştırmıştır. Ev fiyatları artmış ve insanların ödeme gücünün üstüne çıkmıştır. Şah bu sorunların üstesinden gelmek için ülkedeki orta ve küçük çaplı sermaye sahibi esnafa savaş açmıştır. Fiyatları sabitlemek ve aşırı karı önlemek için İran Diriliş Partisi çatısı altında oluşturduğu ekipler vasıtası ile esnaf üzerinde baskı ve denetim oluşturmuştur. Bu süreçte 7.750 işletme sahibi tutuklanmış ve birçok dükkân yağmalanmıştır. Bu yüzden pazar esnafının tepkisi rejime karşı oldukça artmıştır. (Akt. Özkan, 2013: 37) 1975 yılında enflasyon yaklaşık olarak % 9.9 arttı. Enflasyondaki bu artış 1976'ya gelindiğinde yaklaşık % 25,6 olmuştu. Bu yükselmeye rağmen hükümet bunu düşürmek için hiçbir girişimde bulunmamıştı. Yıl 1977'e gelindiğinde enflasyon oranları % 40'lara ulaşmıştı. Bu yüzden İran'da büyük ekonomik sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştı. Ve Şah'ın büyük umutlar bağladığı siyasal ve ekonomik merkezileşme politikası başarısızlığa sürüklenmiş ve bu

yüzdendir ki Şah da muhalefete karşı büyük bir baskı izleme yoluna gitmişti. (Akt. Karaduman, 2009: 13)

1979 öncesi İran halkının ekonomik sıkıntıları had safhaya ulaşmış ve gelir dağılımı iyice bozulmuştu. Toplumun bir kesimi refah ve zenginlik içinde yüzerken, diğer kesimi ise yoksulluk ve sefalet içindeydi. Şah ve çevresinde bulunanlar, toplumu rahatsız eden israfa dayalı lüks bir hayat sürerken, halkın büyük bir çoğunluğu bu pastadan nasibini ancak yoksulluktan yana almaktaydı. O dönemlerde Şah'ın bilinçli ve istekli olarak yürüttüğü Batılılaşma ya da Batılılaştırma politikası bulunmaktaydı. Bu durum da halkı derinden etkilemekte ve kaosa sürüklemekteydi. Hem gelir dağılımındaki dengesizlikler hem Şah'ın modernleştirme sürecinin doğurduğu rahatsızlıklar toplumun içten içe kaynamasına ve dahası ulemanın etrafında bir odaklaşmanın başlamasına zemin hazırlamıştır. (Onat, 1996: 36)

İran üzerine çalışmalar yapan Ramazani devrimin iki boyutlu bir yabancılaşma sürecinin sonucu gerçekleştiğini ileri sürmektedir. (Akt. Dağı, 2002: 51) Birincisi, Şah rejiminin iç siyasal baskılar nedeniyle halk desteğini kaybetmesiyle, ikincisi ise Şah'ın dış politikasının ülkeyi bir Amerikan sömürgesi haline getirdiğine ilişkin hafızalarda yer edinen yaygın düşüncelerdi. Şah'ın 1963'lerde başlattığı modernleşme politikasının sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik yönden ters etkileri 1970'lerde hızla şehirleşen ve bu duruma ayak uydurmakta güçlük çeken kitlelerde görülmeye başlanmıştır. Bu durum, Şah'a ve Şah'ın Batı modeli modernleşme anlayışına karşı kitleleri yabancılaştırmıştır. Büyük miktarlarda elde edilen petrol gelirlerinin plansız bir şekilde ekonomiye aktarılması, yönetimde ciddi boyutlara ulaşan yolsuzluklar ve suiistimaller, hızla yükselen enflasyon geniş toplum kesimlerini ve fakir kent sakinlerini muhalif bir kanada itmiştir. Bu şekilde ekonomik problemlerle beraber halkın hoşnutsuzluğu hızla yayılırken İran'daki kapalı rejim kitlelere sıkıntılarını, dileklerini ve isteklerini siyasal yollardan yönetime aktarma imkânı vermemiştir. Dolayısıyla, halkın üzerindeki ekonomik baskılara ve hızla yayılan muhalif eğilimlere karşın siyasal kadroların bütün bunlara duyarsızlığı kitlelerin siyasal sistemden hızla uzaklaşarak dine sarılmalarına neden olmuştur. Şah'ın dış politikası ve en dikkat çekici nokta olarak ABD ile ilişkileri devrimci

başkaldırının oluşumuna ve meşrulaştırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. (Dağı, 2002: 51-52)

Bütün bunların yanında ülkenin siyasi manada olduğu gibi ekonomik anlamda da dışa bağımlı bir ülke haline gelmesi ülke içindeki pazarları ve ticareti olumsuz etkilemiştir. İran'ın önce Rusya ve İngiltere'nin sonra da ABD'nin etkisi ve bir nevi sömürüsü altında kalması halk nazarında rejimin meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur. Elde edilen petrol gelirlerinin halkın ihtiyacına yönelik yatırımlarda değil de, daha ziyade askeri ve toplumun ihtiyaçlarından uzak alanlara yatırım yapılmasından dolayı halk sefalet içerisinde yaşamaya mahkûm edilmişti. Bu gereksiz harcamalar kamu giderlerini artırırken halkın ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanmasından çok uzak kalmıştı. (Akkoyunlu, 2009: 76) Yaşanan bu ekonomik sıkıntılar ve huzursuzluklar, İran Devrimine giden süreci hızlandırmış ve devrimin toplum tarafından sahiplenilmesinde kritik bir görev üstlenmiştir.

2.3. 1979 İran İslam Devrimi

“Yeni bir düşünce akımı ve güçlü bir halk hareketi yaratarak, bunun sonucunda bir İslam devleti kuracağız.”

Ayetullah Humeyni

Tarihi olaylar soyut fikirlerin peşinden sürüklenerek başlar, acılarla somutlaşır, denenir ve sonuçları sonraki kuşaklarca değerlendirilir. İdeallerin ortaya çıkışı, yer ve zamanın tarihi koşullarına bağlıdır ve soyut ideallerin pratik içerikleri de yer ve zaman göre değişmektedir. İran Devrimi de tarihi bir olay olarak Rus ve Çin devrimlerinden sonra bir toplum tasarımı olarak ortaya çıkan üçüncü devrimdir. (Çizgen, 1994: 11, 121) Ayetullah Humeyni'nin liderliğini yaptığı 1979 İran Devrimi 20. yüzyılın olduğu gibi İslam tarihinin de oldukça istisnai ve ehemmiyetli bir halk ayaklanmasıdır. Devrimi “toplumun temel değer ve mitlerinde, siyasi kurumlar, sosyal yapı, liderlik ve hükümet faaliyet ve politikalarında köklü ve şiddetle dayalı değişiklikler” olarak tanımladığımızda İran'da 1979 yılının Şubat ayında yaşanan

iktidar değişikliğine yol açan toplumsal patlamayı ‘devrim’ olarak nitelendirmemiz çok da doğal olacaktır. (Akt. Dağı, 2002: 51)

İslam dünyasındaki politik ve toplumsal değişimleri ifade etmek üzere hareket yönleri tespit edilerek Resmi İslam ve Sivil İslam şeklinde ikili bir ayrıma gidilmektedir. Buna göre, Resmi İslam doğrudan bir devlet projesine dayanırken, değişimi yukardan aşağıya bir bütün halinde görür. Ki biz bu duruma total bir İslam da diyebiliriz. Devleti ele geçirmeyi ve yukarıdan aşağıya değişimi öngören bu İslam modeli, İslam dünyasında en yaygın akımlar tarafından temsil edilmektedir. Sivil İslam ise bir ümmet projesine dayanmakta olup, Resmi İslam’ın tam tersine değişimi aşağıdan yukarıya ve çoğulcu temelde olmasını tercih etmektedir. İslam dünyasında Resmi İslam’ın temsilcilerinin Sivil İslam’ın temsilcilerine göre daha çok olduğunu ve Resmi İslam’ın dört versiyonunun olduğunu söyleyebiliriz: 1) İran İslam Devriminde yaşandığı gibi halk ayaklanmasına dayalı ve siyasi iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir yöntem olan ‘Devrimci Yöntem’, 2) Pakistan, Suriye İhvanı ve Hizbuttahir örgütünün bir darbe ile iktidarı ele geçirme yöntemleri olan ‘İhtilalci Yöntem’, 3) Pakistan, Türkiye ve Cezayir örneklerinde olduğu gibi siyasal iktidara demokratik mekanizmayı ve seçim sistemini kullanarak ulaşmayı amaçlayan yöntem olarak ‘Demokratik Yöntem’, 4) Mısır, Ürdün, Senegal ve Türkiye’de örgütlü dini grupların izlediği yöntem olan ‘Uzlaşmacı Yöntem’ (Bulaç, 1996: 311-312)

Resmi İslam’a göre İslam dünyasının en temeldeki sorunları ve uyması gereken kuralları şunlardır: “1) İslam dünyası geri kalmış olup, Batılı sanayileşmiş ülkelere bağımlı halde yaşamaktadır. Önce bilimsel, teknolojik ve ekonomik yönden kalkınıp siyasi ve askeri bağımsızlığı güvence altına almak gerekmektedir. 2) Bu kalkınma projesinin adil bir gelir bölüşümüyle tamamlanmaya ihtiyacı vardır. 3)Toplumda ahlaki dejenerasyon ve İslami değerlere karşı kayıtsızlık giderek hızlanmakta ve yayılmaktadır. 4) Bütün bunları aşmanın yolu, siyasi iktidarı ele geçirmek veya onun ortağı olmak suretiyle Müslümanların devlet gücüne sahip olmalarından geçer. Yani bu sorunlar eğer çözülmek isteniyorsa ya siyasi iktidarı ele geçirmek veya onun ortağı olmak gerekmektedir. Sorun siyasi bir sorundur, rejim sorunudur; çünkü devlet, kurumları, kaynakları ve araçları bol ve etkili bir aygıttır. Amaçlara devlet eliyle daha çabuk ulaşılabilir.” (Bulaç, 1996: 312-313) Resmi

İslam'ın ilkeleri göz önüne alındığında görülüyor ki Humeyni ilk olarak politik kaygıyla yola çıkmamış gibi görünse de yolun sonunda halk hareketiyle elde ettiği bir iktidar zaferinin resmini ortaya koymuştur.

Mücadelenin tekniğine gelince, tarih iki tip devrime sahne olmuştur. Birincisi saldırıyla yapılan devrim, ikincisi ise kuşatmayla yapılan devrim. Saldırıyla yapılan bir devrimin gelecekteki tüm şansı-başarısı ilk darbenin eriştiği noktaya göre belirlenir. Bu durum son derece önem arz etmektedir. Çünkü böyle bir devrim, şiddetli olsa da gelişigüzel bir devrimdir. Gelişigüzel olduğu için düşman yenilmiştir, fakat geri çekilirken kuvvetlerinin bir kısmını da karşı saldırıya geçmek için korumayı ihmal etmemiştir. Bu yüzden, ilk darbe ne kadar etkiliyse geri çekilmelerle kurtarılabilen alan o ölçüde geniş olacak ve yenilgiye uğrayan taraf kuvvetini toparlamakta güçlük çekecektir. Kısacası saldırıyla yapılan devrimde ilk aşama en radikal olandır. Sonraki aşamalar, tarafların kesin uzlaşmaya vardığı noktaya kadar uzanan yavaş fakat aralıksız bir geri çekilme hareketini temsil etmektedir. Kuşatmayla yapılan devrimde ise ilk darbe çoğunlukla zayıftır ve bu darbenin bir karşılığının olduğunu bile görmemiz oldukça güçtür. Fakat kuşatmayla yapılan devrimde olaylar çok geçmeden hızlanır ve gittikçe ciddi bir hal alır. Her geçen gün olaylara katılan kişi sayısı artar. Otoritenin, ardına gizlendiği duvarlar önce çatlar, sonra yıkılmaya başlar. Kuşatmayla yapılan bir devrimin başarısı, başkaldıranların kararlılığına, irade ve dayanma gücüne bağlı olmaktadır. Sonunda bir gün daha, bir darbe daha anlayışıyla kararlı duran kitle büyük kapıları bile sonuna kadar açıp içerir dalar ve zaferini kutlar. (Kapuscinski, 1989: 86-87) Humeyni, daha Paris'teyken Şah'a karşı başlatmış olduğu mücadeleyi adım adım, sükunetini koruyarak fakat kararlılıkla kuşatmayla yapılmış devrim modeline uygun olarak zafere doğru ilerlemiş görünmektedir.

Pehlevi yönetimi altındaki İran'da aşırı silahlanma nedeniyle çöken yapılaşmamış ekonomi, plansız gelişmenin garabeti, tek adam ve ailesinin diktatörlüğü, keyfiliğin ve ekonominin getirdiği ahlaki çöküş, sistemsizlik, İran dışında okuyan genç neslin ciddi rakamlara ulaşması, resmi görüşü kabul ettirmek için uygulanan baskı ve işkenceler, en küçük sosyal birimlere kadar inmiş olan devlet terörü, insanların adaletsizlik duygusuyla dolup taşmaları, toplumun bilinçli olarak

geri bırakılmışlığı, feodal düzen ve cehalet, Şiiliğin dini misyonu, kentleşme sorunlarının altında ezilen insanlar, köylülük, yeni değerlerle hazırlıksız karşı karşıya bırakılan toplum, tepeden inme uygulamalar, proletaryanın azlığı ve yoksulluğu, güvensizlik ve birikmiş kin duyguları, devletin kendi onayı dışındaki dine uyguladığı terör, kendi amaçları için kullandıkları dini politika, Humeyni'den başka hiç kimsenin bu probleme talip olmaması ve strateji üretememesi, onları yığınlara mal edecek etkin propagandanın dini örgütlemeye can bulması gibi karmaşık bir yapı ve yenilenlerin katkısı İran'da iktidara zaferi getirmiş oldu. (Çizgen, 1994: 121-122) Humeyni önderliğinde oluşturulan dini cemaat, ezilen halkla da birleşerek mağlup edilemez bir güce dönüştü. Bu durumda zafer elde etmek kaçınılmaz oldu.

26 Eylül 1988'de yaşanan olay da tam olarak oluşturulan bu cemaat olgusunu parçalamaya yönelik atılan bir adım olmuştur. 26 Eylül 1988'de Salman Rushdie "Şeytan Ayetleri"ni yayımlamıştır. Şeytan Ayetleri ile Rushdie'nin amacı, cemaat tabusunu şiddetle parçalayarak, Peygamber'i, eşlerini ve yandaşlarını küçük düşürerek, miras alınan İslami kimliği açıkça gözler önüne sermek ister. Bu kimliği sanayi sonrası İngiltere'nin yıkım ve kültürel yeniden yapılanma unsurlarının eline korunmasız bir şekilde bırakır. Zamanın Birleşik Krallığı'nda doğmuş ve eğitilmiş Müslüman kökenli gençliğin kimlik gerilimlerini doruk noktasına çıkararak Şeytan Ayetleri'ni meydan okuma şeklinde yayımlar. Geleneksel Müslüman eşraf şebekesi ne yazık ki entelektüel araçlardan yoksun olduğu için bu durum, Mevdudi kaynaklı İslami etki alanına bağlı veya Ayetullah Humeyni'yi kendilerine kefil gösteren daha eğitilmiş ve gelişmiş diğer aktörler için, kendilerini bu meydan okumaya daha iyi karşılık verebilecek ve cemaati daha iyi savunabilecek güçte kişiler olarak tanıtarak, söz konusu geleneksel eşrafın dinsel alanındaki egemenliklerini ellerinden alma fırsatı olacaktı. Olayın körüklediği şiddet, Rushdie aleyhtarları savunucuları arasındaki çatışmanın olduğu kadar, Birleşik Krallık'ta yaşayan İslam'ın kendini ifade edişini denetlemek için birbiriyle yarışan gruplar arasındaki rekabetin ve vaat yarışının da ürünüdür. Rushdie'nin yayımladığı Şeytan Ayetleri'nde Umberto Eco'nun belirttiği gibi "kurgusal sözleşme"yi askıya alarak sözcüğü sözcüğüne anlaşılmış dünya görüşü, İslami cemaat kimliğinin savunuculuğunu yapanlar için, imanın soysuzlaştırılması yoluyla Müslüman cemaatin eritilmesi ve sonunda

müminlerin ortadan yok olması anlamını taşımaktaydı. 1980’li yıllarda Müslüman kökenli toplulukların dini yöneticilerin güçlü cemaatçi etkisine hedef olduğu Rushdie’nin eserinin mantığı, bu dini yöneticilere saldırı olarak gelmektedir. İslamığa gönderme yaparak bir cemaat kimliğinin temelini çökerten bu mantık, bu yöneticilerin dini cemaatler üzerindeki kültürel, toplumsal ve siyasi egemenliklerini tartışma konusu yapmıştır. Fakat Müslümanların büyük saygı duyduğu Peygamber, eşleri ve yandaşlarını alaycı bir şekilde işleyen, onları çeşitli doğaüstü olaylar kullanarak edebe aykırı, müstehcen veya ahlaki olarak düşük durumlarda lanse eden roman, mollalar ve İslamcı derneklerin yönetici çevresinin ötesinde, tabandaki çok sayıdaki Müslüman tarafından bir küfür olarak kabul edilmiş ve kitabın yarattığı tartışmayla inançlarının en derinden saldırıya uğradığını hisseden insanlarda cemaat duygusunu güçlendirerek, onları mollaların ve İslami yöneticilerin söylemine daha açık kıldı. Ayetullah Humeyni’nin 18 Şubat 1989’da Rushdie’yi ölüme mahkûm eden fetvasının, “Dünyanın bütün gözüpek Müslümanlarına duyururum ki, İslam’a, Peygamber’e ve Kur’an’a karşı olan Şeytan Ayetleri kitabının yazarı ve bu durumu bilerek yayınlamış olan herkes ölüme mahkûm edilmiştir. Müslümanlar için kutsal olan şeylere küfretmeye bir daha kimse cesaret edemesin diye, cesur Müslümanlardan onları, nerede olurlarsa olsunlar, en kısa sürede öldürmelerini istiyorum.” ilan edilmesiyle olayın, esas olarak dini cemaatçiliğin en önemli militan seferberliklerinden birini yönetmek için giriştikleri azgın rekabet ve vaat yarışına dönüş olmasının en bariz kanıtıydı. Humeyni, bu vesileyle kendini dünyanın bütün Müslümanlarına Rushdie olayı için seslendiğinden dünyanın manevi lideri olarak ilan ediyor ve İslam’ın evrensel boyutunun sınırlarda bitmediğini, İslami iç bölgeler ve ümmetin köprü başları olarak görülen Avrupa’ya göç etmiş toplulukları da içerdiğini göstermiş oluyordu. (Kepel, 1995: 161-165, 178)

1970’lerin sonuna doğru tarihsel İslam-siyaset ilişkisinin ciddi bir krizle karşı karşıya kaldığını ve İslam-siyaset ilişkisine yeni bir bağlamda devrim olgusunun eklenmesini görmekteyiz. Çünkü bu döneme kadar, Ortadoğu toplumlarında “İslam, siyaset ve devrim” in tarihsel bağlamda, bütünleyici kavramlar olarak biraraya gelip ideolojik-kitlesel bir görünümle tarihin yapılanmasına katkıda bulunduğunu söylemek oldukça güç olmaktadır. Bu üçlü tümüyle biraraya

gelmeyecek kadar farklılaştırılmış ve bütünsel olarak değil de teker teker kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İlk defa 1970'lerin sonuna doğru Ortadoğu toplumlarının tarihinde –Harici isyanlarını saymazsak- İslam, siyaset ve devrim bütüncül bir kavramsallaştırmayla bölgede ideolojik ve kitlesel hareketlerin önemli bir dinamiği haline gelmeyi başarmıştır. 1979 İran İslam Devrimi, Ortadoğu İslam toplumları tarihinde anti-modernizmin derin köklerini ortaya koymuştur. Aynı zamanda günümüzde İslam, siyaset ve devrim üçlüsünün bütünlüğünün toplumsal dönüşümün dinamiği olabileceğini de göstermiştir. Başka bir deyişle diğer İslamcı akımlar gibi İran devrimi de Batı modernizmine kitlesel ve ideolojik reddiye olduğu kadar, İslam'ın yerel tarihiyle bir hesaplaşmayı da içermektedir. Bu açıdan oldukça yeni ve modern zamanlara ait bir fenomendir. (Dağı, 2002: 16)

Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra uygun ortamı bulan Ayetullah Humeyni ve çevresi İran'a dönüş hazırlıklarına başlamıştı. 1 Şubat 1979 günü, saat 09.00'da Humeyni ve çevresini İran'a getiren uçak, Mehrabad havaalanına iniyordu. İran televizyonu ilk defa Şah'ın resmini göstermeden ve İran Milli Marşı'nı çalmadan yayına başlamıştı. Humeyni'nin karşılama merasimini ayrıntılarıyla yayınlayan İran televizyonu başka marşla sunumunu yapıyordu. Spikerin Humeyni'yi bir milli kahraman ve kurtarıcı olarak takdim etmesi ise stüdyoya Humeyni'nin taraftarlarının hâkim olduğuna işaret etti. (Tülümen, 1998: 55-57) Tam olarak on dört yıl, üç ay sürgün hayatı yaşayan Humeyni, büyük bir kitlenin “Allahü Ekber, Humeyni Rehber”, “Dev gidince melekler gelir” sloganlarıyla nihayet İran'a ve onu kurtarıcı olarak gören, dahası coşkuyla bekleyen halka kavuşmuştu. (Aksoylar Çetirge, 1997: 105) Şah'ın Ocak 1979'da iktidarı bırakıp ülkeyi terk etmesiyle beraber, Ayetullah Humeyni 1979 yılının Şubat ayında İran'a gelmişti. Humeyni'nin İran'a dönmesine neden olan muazzam büyüklükteki gösterilerde kullanılan söylevler ve manzaralar görünüş olarak gerçekten de İslamcı bir karakterdeydi. Ama devrime giden yoldaki büyük gösterilerde ve söylevlerde ulusçu, sosyalist ve ruhban sınıfına dâhil olmayan İslamcı güçlerde eşit ölçüde bulunmaktaydı. Ayaklanmada söylevler İslamcılardan, ulusçulardan ve sosyalistlerden alınmıştı. Aslında birçok görüşte insan Şah'a karşı Ayetullah Humeyni önderliğinde toplanmıştı. (Dabashi, 2007: 162) Humeyni'nin İran'a dönüşü sırasında, İran nüfusunun üçte birinin karşılama için gittiği ve

kalabalığın uzunluğunun otuz üç kilometreyi bulduğu söylenmektedir. (Akt. Erkilet, 2015: 363)

Devrim süreci boyunca ülkenin demografik yapısına bakınca ülkenin yer yer yoğun nüfuslu şehir ve bölgelerden oluştuğunu, buna rağmen ülkenin devrim süreci boyunca bir bütün olarak hareket edebilmesi ve devrim sürecine ülkenin farklı alanlarından destek gelmesinde ülke içerisinde aslen sistematik, fiziki ve hissi bir bağın oluşturulduğunu görmek gerekir. Bu durumun oluşmasında ise ulaşım imkânlarının ve iletişim ağının gelişmesi etkili bir rol oynamıştı. Uçak, otobüs, otomobil, motosiklet gibi ulaşım araçlarının Şah döneminde gelişmiş ve ulaşım olanaklarını arttırmış olması devrime giden ve devrimin halk arasındaki irtibat olanaklarını kolaylaştıran belirli bir etmen olmuştu. (Dabashi, 2007: 153-154)

Şah bu süreç içerisinde halka adeta SAVAK ile mollalar arasında bir tercih yapma seçeneğini bırakmıştı. Halk da korku ve dehşet saçan SAVAK' tansa en zayıf anlarında gözlerini dini kuruluşların bulunduğu Kum şehrine diken ve bir umut ışığı saçan mollaları seçmiş oldu. Bir diktatörün yıkışıyla tüm sistemin bir rüya gibi sona ereceği yanılsamasına kapılmak yanlış olacaktı. Şah sisteminin tüm maddi varlığı yok olmuştu. Fakat psikolojik ve sosyal ürünleri yıllarca sürüp gidecek ve dahası bilinç dışında var olan bir davranış şekline dönüşecekti. Aydınlar sınıfını ve kültürünü tahrip eden bir diktatörlük, ardında, herhangi bir düşünce ağacının kolay kolay büyüemeyeceği verimsiz ve çorak bir toprak bırakmıştı. (Kapusinski, 1989: 51) Böylesi derin ve tarihsel dinamiklerin yaşandığı bir ülkede İslamcı hareketlere ve dinin İslam toplumlarındaki konumuna ilişkin yargılar ve düşünceler 1970'lerin sonuna doğru meydana gelen bir olayla kökten değişmişti. Bu da otoriter Şah rejiminin mollalar liderliğindeki bir halk hareketi tarafından devrilmesi olmuştu. (Dağı, 2002: 24)

Kimlik potamız içerisinde dinin rolünü yok saymak ya da küçümsemek yanıltıcı olur. Dünyada devlet oluşumu içinde yer almış veya yer alma savaşını en iyi dinler yürütmüştür. Antik çağlardan beri din ve devlet birbiriyle iç içe yaşamış önemli iki faktör olmuştur. Dinsel bir tabu haline getirilen bu durum, İmparatorların Tanrıların vekilleri olmasına tanıklık etmiştir. Din ve güç arasındaki doğru orantı

binlerce yıl devam etmiştir; çünkü yöneticilik her çağda insanüstü bir özellik olarak işaret edilmek istenmiştir. (Çizgen, 1994: 70) Bu da kitleleri arkasından sürüklemek isteyen yöneticilerin dini kendi lehlerine kullandıkları en güçlü silah yapmaya itmiştir.

Humeyni, bir lider olarak tavırları ve düşünceleriyle klasik Şiiğin vazgeçilmez kavramlarından olan “İmamet” ve “Beklenen Mehdi” anlayışına yeni bir içerik-boyut kazandırmıştır. Ulema hem halka dini bilgiler aktaran, halka nasihat veren, dini hayatlarını yönlendiren hem de toplumu idare etmeye en layık insanlar olmuştur. Şii ulemanın üstlenmiş olduğu siyasi nitelik taşıyan bu rol, devrim sürecinde halkı bir yandan hareket geçirmiş ve devrimle birlikte de ulemaya iktidar yolunu açmıştır. Devrimin lider kadrosu başta Ayetullah Humeyni olmak üzere, Ayetullah Mutahhari, Ayetullah Teğani ve Ayetullah Beheştî bulunmaktaydı. (Onat, 1996: 41)

5 Şubat 1979 günü Humeyni, bir basın konferansı düzenleyerek Bahtiyar gibi Şah’a muhalefet etmiş olan Mehdi Bazargan’ı geçici hükümetin başkanı ilan etti. Bahtiyar, bu geçici hükümeti tanımayacağını, dahası Ayetullah Humeyni’nin Şah’tan daha çok ülkeye zarar verdiğini dile getirse de Humeyni, kendi bildiği yoldan şaşmıyor ve bu yolda da kendine yoldaş bulmayı başarabiliyordu. Libya lideri Kaddafi ve SSCB, Humeyni’ye İran’daki halk devrimini desteklediklerini ifade ettiler. Böylece Şah dönemi muhalefet liderlerinden başbakan adayı olan Bazargan ordunun yüksek rütbeli subaylarıyla bir görüşme yaparak kuracağı Demokratik İslam Cumhuriyeti Hükümeti’nin diğer ülkelerce de tanınmasını istedi. Bunun üzerine 9 Şubat günü yürürlükte olan anayasayı koruma taraftarlarıyla Bazargan’ın başkanlığını üstleneceği, Humeyni’nin kurulmasını öngördüğü hükümet arasında olaylar başladı. 10 Şubat günü çatışmaların iyice artmasıyla ülkede büyük çapta bir kaos yaşandı. O gece Şah’ın Muhafız Alayı’nın da çökmesiyle Şahlık rejiminin son dayanakları da son buldu. (Aksoylar Çetirge, 1997: 109-111) İran’ın güçlü olduğu inancıyla Kasım ayı 1979 yılı – Eylül ayı 1980 yılları arasında İran’daki siyasal iktidar mücadelesinin oldukça yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. ABD elçiliğinin işgaliyle başlayan bu kriz döneminde, ılımlı Bazargan hükümeti bile istifaya zorlanmış ve radikaller hükümeti ele geçirerek egemenliklerini bütün siyasal ve

toplumsal ünitelere yaymak üzere faaliyetler başlamışlardı. Bu şekilde kızışan ve radikalleşen iç siyasal mücadelenin dışa ve Ortadoğu'ya yansıyan bölümü de bu radikalleşmeden payını almıştır. Böylece misyoncu bir dış politika hem içindeki siyasal mücadelede hangi grubun kazançlı çıktığını göstermekte hem de bu grubun daha da güçlenmesine katkıda bulunacak kitlesel mobilizasyonu sağlayacak bir işlev görmektedir. Bu durum, İran siyasal hayatında dış politikanın radikal yeniden yönlendirilmesinin devrimin meşrutiye kaynaklarından birisi olarak işlenmesi kriz dönemlerinde İran dış politikasının radikalleşme eğilimini de oldukça arttırmıştır. 1970'lerdeki bölgesel gelişmeler ve İran için daha da önemlisi devrimin zaferi, baskıcı siyasal rejime ve bölgedeki aktif uluslararası güçlere karşı bir başkaldırı ideolojisi olarak İslam'a yeni bir işlev kazandırmış oldu. (Dağı, 2002: 36, 72) Bazargan hükümetinin Kasım 1979'a kadar olan dış politikası Musaddık'ın 1950'li yılların başlarında geliştirdiği “*pozitif tarafsızlık*” anlayışıyla benzerlik göstermiştir. (Akt. Dağı, 2002: 73)

Devrimler üstüne yazılmış bütün kitaplar, genellikle sendeleyken yetkenin çürüyüşünü ya da halkın sefalet ve acılarını anlatan bir bölümle başlar. Oysaki bu kitaplar ürkütölüp sindirilmiş, dehşete düşmüş bir halkın, birdenbire nasıl olup da korkusunu yendiğini, nasıl rahatladığını anlatan psikolojik bir bölümle başlamalıdır. Bazen aniden, bir şok ya da arınma gibi gerçekleşiveren bu olağandışı sürecin, halkın üzerinden baskıyı ve korkuyu atması, kendini özgür hissetmesi ile gerçekleştiğini bilmek gerekir. (Kapuscinski, 1989: 91) Şah'ın yönetimi ile beraber SAVAK'ın İran halkı üzerinde derinden bıraktığı korkular, Humeyni'nin gelişiyle yerini cesarete bırakmış oldu.

11 Şubat 1979 İran sabahı, yapılan değerlendirmeler şunu gösteriyordu: Ülkede devlet otoritesi diye bir şey kalmamıştı. Niyabet Konseyi Başkanı Tehrani'nin istifasından beri Devlet Başkanlığı makamı boş kalmıştı. Meclis ve Senato feshedilmişti. Yasama kuvvetini üstleneceği söylenen Devrim Konseyi kapalı bir kutudan farksızdı ve konseye dair hiçbir şey bilinmiyordu. Bazargan'ın henüz açıklamadığı geçici hükümeti onaylayıncaya kadar, işleri kimin ve nasıl yürüteceği ise belki değildi. Silahlı kuvvetler dağılmıştı. Polisler tamamen kayıp olmuşçasına ortada yoktu. Omuzlarında makineli tüfeklerle gezen ve kim olduğu bilinmeyen

birtakım gençler asayişini sağlamaya ve trafiğini yönlendirmeye çalışıyordu. Tam da komünistlerin faaliyet gösterebileceği bir ortamın oluşması ise İslami yönü ağır basan sosyal patlamayı bir sol devrime dönüştürme tehlikesi buram buram kendini hissettiriyordu. Dönemin Federal Alman Büyükelçisi de İran'daki Kürtlerin özerklik talebinin tekrar gündeme geleceğini vurguluyordu. (Tülümen, 1998: 62-63) Şehirde isyan çıktığı ve başkaldıranların orduya ait levazım depolarını gasp ettiği Şubat ayının ortasından beri, cadde ve evlerde yoğun bir karanlığın örtüsü altında suikast dramı oynanırken, Tahran hızla silahlandırılmış ve tahkim edilmişti. Yer altı örgütleri türemiş bir halde korku saçıyordu. (Kapusinski, 1989: 14) Ülke tam bir kaosa sürüklenmiş bir vaziyetteyken gelecekte onu nelerin beklediğinden de bihaberdi.

11 Şubat 1979 günü İran'da kanlı çatışmalardan sonra yönetim değişmiş ve devrimcilerin eline geçmişti. Bahtiyar da ülkeyi terk ederek aniden ortadan kaybolmuştu. Yakalanan yüksek rütbeli subaylar ise devrim mahkemelerinde yargılanarak idam edildi. (Aksoylar Çetirge, 1997: 134) Bu tarihten sonra her alanda dengeler tamamen değişmiş ve İran farklı bir yönetimle farklı bir hayata adım atmış olacaktı.

Humeyni'nin İran'a dönüşüyle son aşamasına giren İslam Devrimi, ordunun da halkın yanında yer almasıyla 11 Şubat 1979'da tamamlandı ve 1 Nisan 1979'da halkın %98'inin oylarıyla İran İslam Cumhuriyeti resmen kurulmuş oldu. (Akt. Erkilet: 2015: 363) İran'da 11 milyon seçmenin oyuyla cumhurbaşkanlığına gelen Ebu'l-Hasan Beni Sadr'ın ulema ve İmam Humeyni'ye ters düşmesine rağmen, İslam dünyasına özgü aydın-ulema ikileminin yaşandığı bir yönetimin merkezine yerleştirilmişti. (Bulaç, 1996: 166) Aydınların lideri olarak tanınan Beni Sadr ince, uzun, biraz eğik duruşlu, daima spor gömlek giyerdi ve gezer, dolaşır, halkın gönlünü almaya özen gösterirdi. Sürekli tartışmalara giren Beni Sadr, binlerce düşünceye sahipti. Gereğinden fazla konuşarak sürekli yeni çözümler üretir, anlaşılması güç bir üslupla kitaplar yazardı. Beni Sadr'ın güç kaynağı daima aydınlar, öğrenciler ve mücahitlerdi. (Kapusinski, 1989: 119) İran'da İslamcı hareket, ruhban tarafından mevcut iktidarla uzlaşma içindeki ulema sınıfının rakipleri veya halefleri olan ve kendilerini alenen "dini düşünürler" olarak ortaya koyan laik

genç aydınlar tarafından yönetilmektedir. İranlı İslamcılar arasında bile Ali Şeriatî gibi isimlerin ruhban karşıtlığı her zaman olmuştur. (Roy, 2015: 56)

Humeyni, 30 Mart'ta yapılan referandumun sonuçlarını beklemeden, tam olarak 1 Nisan 1979 tarihinde, İslam Cumhuriyeti'ni ilan ederek her yıl bu tarihin Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanacağını açıkladı. (Tülümen, 1998: 79) 'Devrim Zaferi' olarak adlandırılan o gün İran'da farklı politik kararlar alınmaya başlanmış ve Türkiye ile olan sınır kapılarını kapatmıştı. Bundan sonra sıra gelmişti İslam Cumhuriyeti rejiminin yasal çerçevesinin çizilmesine. Tıpkı 30 Mart 1979 tarihinde adaylara sorulan "İslam Cumhuriyeti'ni kabul ediyor musunuz?" tek soruluk ve cevabı kısmen zaruri bir cevap olan referandum gibi kurulan İslam Cumhuriyeti Anayasası da Humeyni tarafından öngörülen adayların açık oyla seçilmesi ile 3 Ağustos 1979 günü Uzmanlar Meclisi oluşturularak seçimler yapılmıştı. Uzmanlar Meclisi'nde Anayasa maddelerinin bazıları, 'Radikal Hareket' lideri, eski Tebriz Valisi, Azeri asıllı Ramatollah Moghaddam Maraghai tarafından anayasa taslağında kişi hak ve özgürlükleri yeteri kadar koruyamadığı, 5. maddeye konulan 'Velayet-i Fakih' kavramının lidere olağanüstü yetkiler tanıdığını, ileride bu kavramın kötü niyetli kişiler başa geçince halkın aleyhine sonuçlanacağını ısrarla vurgulamalarına rağmen değiştirilmedi. Ki nitekim Maraghai'nin görüşleri Azeri Ayetullah Şeriat Madari, Cumhurbaşkanlığına seçilen Banisadr, NIOC (National Iranian Oil Company - İran Ulusal Petrol Şirketi) Başkanı Hasan Nazih tarafından da paylaşılmaktaydı. Bu şahısların, Ayetullah Humeyni'nin 'Velayeti Fakih' kavramıyla üstleneceği statüye karşı koymaları o zamanın şartlarında pek mümkün görünmediği için en azından bu kavramın kalıcı olarak Anayasa'ya konmasına engel olmak istemekteydiler. İslam'da dikta rejiminin bulunmadığı, 'Velayeti Fakih' kavramıyla eski diktatörlerin yerine yenilerinin geleceği gerekçesiyle bu maddenin kaldırılmasını öngörmekteydiler. (Aksoylar Çetirge, 1997: 134) Humeyni 'Velayeti Fakih' kavramıyla "üst" ün "alt" a rapor vermesini reddederek, ya alttakiler etkilenir bahanesiyle ya da düşmanlara malzeme olur aldatmacasıyla, herkesi susturuyordu. (Rıdvani, 1995: 94) Bu şahıslara karşı tam tersini savunan Ayetullah Montazari, Ayetullah Beheştî ve Ayetullah Sadık Ruhani gibi din adamları ise Şiiilikte, siyaset ve din birbirinden ayrılmaz kavramlardır diyerek 'Velayeti Fakih' kavramının kalıcı

olmasını istediler. Dönemin din adamları ise en yüce makamın dini bir lidere verilmesinin uygun düşeceğini, bunun İslam'dan gelen bir yükümlülük olduğunu vurgulamaktaydılar. (Aksoylar Çetirge, 1997: 134) Velayet-i Fakih tezi, 1981'de yaşayan on büyük Ayetullah tarafından reddedilmiştir. Bunların bir kısmı Humeyni'ye Hoi ve Şeriatmedari gibi açık açık muhalefet oldu, bir kısmı da Gulpeygani Kumi, Musavi-Şirazi ve Marasi-Necefi gibi bütün resmi mevkileri reddederek mesafeli bir sessizlikle karşı olduklarını gösterdiler. Sadece Humeyni'nin belirlenmiş halefi olan Muntaziri bu kavramı destekledi. (Roy, 2015: 206-207) Yaşanan fikir ayrılıklarına rağmen İran Anayasası'nda yer alan *Şii İran* doktrini oldukça tehlikeliydi. İran Anayasası'nda Şiiliği vurgulayan, hiçbir zaman Asr-ı Saadet modelini temel alan Müslümanlarca tasvip görmeyen birtakım maddelerin yer alması, Şiiliğe alternatif bir anayasal ve politik yapının üretilmesine meşru bir gerekçe olamaz. İslam toplumunda herkes bağlı olduğu mezhebin kurallarına göre, gündelik fıkıh hayatını düzenleme hakkına sahiptir ve mezhep konusunun anayasaya yansıtılması hiç kimsenin hakkı olmamalıdır. İran Anayasası, Şii mezhebi üzerinde zaaf ve hatalarından arındırılmadığı sürece tevhid, vahdet ve ümmet birliğini savunan bir yönetim anlayışına geçemez. Mezheplerin tarihsel ve fıkhi varlıklarına rağmen mezhepçilik ve mezhep kışkırtıcılığı içerdeki birliği zedelediği gibi, dış güçlerin de işini kolaylaştıracaktır. (Bulaç, 1996: 166-167)

Ayetullah Humeyni'nin İran Devrimi'nin en önemli lideri konumuna yükselmesi ideolojik koşullardan çok, siyasal koşullara bağlıydı. Bu yüzden Humeyni, belki de geniş bir koalisyonun başına geçmekle çok fazla ilgilendiği için hiçbir zaman kamuya açık olarak radikal, teokratik ideolojisini anlatmadı, bu durumu söylemlerinde kullanmadı. Humeyni, devrimden önce İran halkına yönelik beyanlarda, hiçbir zaman Velayat-i Fagih ya da hukuk bilgisinin velayeti kavramlarından söz etmediği gibi, onu destekleyen din adamlarının ya da dini eğitim alan öğrencilerin ve dahası Paris'te onunla birlikte bulunan yakın siyasi müttefiklerinin ve danışmanlarının dahi bu tür kavram ve planlar hakkında öğretisel bir bilgileri yoktu. Humeyni din adamlarının statülerini yitirmelerine ve İslam'ın erozyona uğramasına yönelik ilgisini ortaya koymuş olsa da, her defasında tekrar tekrar siyasal bir konuma yönelik hiçbir arzusunun olmadığını açıkça dile getirmişti.

1977'nin sonlarında Irak'tayken, din adamları içerisindeki taraftarlarına öğrenciler ve aydınlarla beraber çalışmalarını tembihlemişti: "Yarın bizler hükümetin bakanları olmayacağız; bizim işimiz farklı. İşte onlar bakan ve temsilci olacaklar." diyerek bu konuşmasında görüşünü desteklemişti. Ki nitekim Fransa'dayken yaptığı konuşmalarda da, geçmişte olduğu gibi halka sadece rehber olacağını belirtmekteydi. (Akt. Parsa, 2004: 340)

Şii İslam'ın eşitlikçi, cemaatçi ve sistem-karşıtı özellikleri devrimin meşrulaştırılmasında ve gerçekleştirilmesinde oldukça önemli bir adımdı. Devrim sürecinde İslam'ın ve İslami sembollerin yoğun bir şekilde kullanılması, bütün dini şölenlerin siyasal gösteri alanına taşınması ve bütün dini sembollerin siyasal sembollere dönüştürülmesiyle kitleler harekete geçmişti. Bunu da sağlayan, bir nevi İslami retorikti. Adil olmayan yöneticilere karşı bir yandan Şii siyasal kültür ve tiranlığı bulunurken, bir yandan da mücadeleyi sembolize eden Hüseyin ve şehitlik kültürü bulunmaktaydı. Bu durum devrim sürecini daha da ateşlemiş oldu. (Akt. Dağı: 55)

Dünyadaki diğer halkçı liderler gibi Humeyni de İran halkından tam destek görmesiyle siyasi durumlara göre söylemini değiştirmiştir. 1979-1982 yılları arasında, yani devrimin en heyecanlı olduğu yıllarda, Humeyni İslam'ı sosyal adalet, özellikle de adil gelir dağılımıyla eş tutmuştu. Ezilenleri, çıplak ayaklıları, varoşlarda yaşayan fakir-yoksul kesimi övmüş; zalimleri, zenginleri, açgözlü saray eşrafını ve onların yabancı patronlarını suçlayarak yermiştir. Humeyni 1982'den sonra İran'da, İslam'ın özel mülkiyete saygılı olduğunu, Çarşı'nın toplumun ana temellerinden birini oluşturduğu, hükümet kadar dirlik ve düzenin de önemini vurguladı. Humeyni bu söylem değişikliğinin asli programından bir sapma olarak değil, geniş tabanlı hareketinin parametreleri içerisinde bir vurgu değişikliği olarak görmekteydi. 1979-1982 yılları arasında Pehlevi Hanedanlığına karşı şehirli halkı harekete geçirmek için radikal bir söylem kullanmıştı. Fakat 1982-1989 döneminde ise devrimi kurumsallaştırmak ve giderek mülk sahibi orta sınıfın cumhuriyeti şekline dönüşen İslam Cumhuriyeti'ni inşa etmek için ses tonunu ve söylemlerini yumuşattı. (Abrahamian, 2002: 128-129) Çünkü Humeyni, diktatörlükten ve emperyalizmden özgürleşmek ve ülkenin ulusal kaynaklarının yağmalanmasını lanetlemek

biçimindeki liberal-ulusalcı hareketin temel prensiplerini ödünç almıştı. Ulusalcı taleplere eklediği tek başlık ise yönetimin İslam ilkelerini çiğnemekte olmasıydı. Humeyni sürekli olarak beyanlarında, İslamcı bir yönetimin ulusal bağımsızlığı güvence altına alacağını ve tüm İranlılar için siyasal özgürlük getireceğini vurgulamaktaydı. Başka bir deyişle, devrimci çatışmaların hız kazandığı son haftalarında, bağımsızlık ve özgürlüğün İslamcı yönetimin özü olacağını ilan etti. Her kesime vaatlerle dolu sunduğu bir yönetim anlayışında kadınlara “kendi kaderlerini ellerine almakta ve etkinliklerini seçmekte” özgür olacaklarını ifade ederken; Paris’te Marksistlerin bile İslam Cumhuriyeti’nde kendilerini ifade etmede özgür olacaklarını savunmaktaydı. (Akt. Parsa, 2004: 340-341) Doğal olarak Humeyni için, formül hazırды ve yine bütün Üçüncü Dünya ülkelerinde rastlanan Jakobenci yöntemlere başvurarak hemen kadınlara eşitlik, siyasal katılım hakları, toprakları iktidardaki partinin yönetimine terk eden reform ve klasik Marksist karar ve uygulamalara girişildi. (Bulaç, 1996: 153) Fakat gözden kaçırılmaması gereken nokta şuydu ki, bölgedeki siyasal gelişmeleri derin bir şekilde etkileyen milliyetçi ve sosyalist hareketler ancak 1970’lerin ortasına kadar Ortadoğu’nun toplumsal ve siyasal yaşamında etkili olabilecekti. 1970’lerin sonuna gelindiğinde ise ideolojik ve kitlesel boyutlarıyla bölgede aktif siyasal muhalefeti neredeyse tek başına götüren siyasal İslam olacaktı. (Dağı, 2002: 18) “Dolayısıyla Humeyni İran halkının çoğunluğunun desteğini İranlıların çoğunluğunca bilinmeyen teokratik ideolojisinden ötürü değil, diktatörlüğe karşı muhalefeti, özgürlüğü ve ulusal çıkarları savunması sayesinde kazandı.” (Parsa, 2004: 341)

Böylece çağdaş radikal akımlarıyla İslam, egemen siyasal güçlerin iktidarlarını onaylayan geleneksel işlevini aşmış, bizzat siyasal iktidarın meşruiyetini sorgulamakta kullanılan bir aygıt haline dönüşmüştür. Meşruiyetin yeni İslami referanslarla sorgulanması, radikal İslam’ın bir başka özelliğini daha belirlemiştir: ‘Siyasal talep’ Toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunların kısılcığında yaşayan İslam toplumlarında İslam, siyasal bir boyut, dahası siyasal bir kimlik kazanmıştır. Sonuç olarak, asırlardır siyasal iktidardan talebi son derece sınırlı kalan kitlelerin, başka bir ifadeyle Müslüman halkların yeni edindikleri kimlikle ve bu kimliğin sağladığı meşruiyetle siyasal iktidarın kapılarına dayanmaları olmuştur. Avantajları ve

dezavantajları ile siyasal İslam, Müslüman halkın yaşamının bir parçası haline gelmiştir. Çünkü siyasal İslam bir yandan katılım ve paylaşım talepleriyle gelerek siyasal sürece girmeye çalışırken, öte yandan da statik Doğu toplumlarının siyasete kitlesel katılımını tahrik etmiştir. 1979 devrimiyle katılım patlamasının yaşandığı İran, bu durumu çok iyi örnekleyen olaylardan bir tanesidir. (Dağı, 2002: 17)

Zamanında İran'da milli devletinin başına geçen Dr. Musaddık halkının siyasi özgürlüğü yaşaması taraftarıydı. Fakat Musaddık ile gelen siyasi özgürlük de ne yazık ki çok geçmeden 1953 ihtilaliyle yerini diktatörlük rejimine bırakmıştı. Musaddık'ın getirdiği demokratik rejimin yerine gelen bu diktatörlük rejimini Batı da, Rusya'nın Fars Körfezi'ne inmesine engel olmak için, destekliyordu. 1953 ihtilalinden sonra ülkede siyasi partiler kapatılıyor, o zamana kadar özgür düşünceli insanlar işkence edilerek idam ediliyor ve en küçük bir muhalif ses SAVAK tarafından bastırılıyordu. Musaddık zamanında özgür olan basın kısıtlanıyor, üniversite ve ilmi merkezlerde o zamana kadar bulundurulmuş kimi kitaplar rejim için sakıncalı olduğu düşüncesiyle ortadan kaldırılıyor ve bu tür kitapları bulunduranlar ise zindanlarda işkence görüyordu. Bu baskıcı yönetim karşısında genç nesil hiçbir şekilde siyasi mücadelede bulunamayacaklarını öngördüğünden yer altı faaliyetlerine koyularak silahlı mücadeleye giriştiler. Böylece 1960 yıllarında Marksist ideolojiye sahip olan "Fedai-i Halk-i İran" ile yarı dindar, yarı Marksist ideolojiye sahip olan "Mücahidin-i Halk-i İran" adlı iki illegal örgüt kuruldu. Tüm ülkelerde olduğu gibi, İran'da da kurulan bu örgütlerin mücadelelerindeki en önemli olay, topluca ve demokratik bir şekilde toplumun idaresini elde etmek için çalışmaktır. Fakat bu örgütler tam tersi bir yöntemle her türlü demokrasinin idamı şeklinde yol almaya başlamışlardı. Örgütün başında tam yetkiye sahip bir insan bulunuyordu. Örgütün, kendi üyelerine sunduğu rehberlik sisteminin başlıca özellikleri de demokrasinin yanından geçmeyecek kadar uzak ve niteliksizdi. Örgüt üyelerine rehberlik sisteminin başlıca özellikleri şöyle sıralanıyordu: 1) Örgütün lideri Allah'tan başka hiç kimse karşısında sorumlu değildir. 2) Rehberlik tabanla meşrut bir sistem değildir. 3) Yürütme kurulunun kendiliğinden başka hiçbir yetkisi yoktur. 4) Örgütün yürütme kurulunun tüm üyelerinin, merkezi yardımcılarının, organ sorumlularının ve hatta örgütün en basit elemanlarının bile azil ve tayin işleri örgüt rehberi tarafından

yapılacaktır. Rehber haricinde hiç kimse teyit veya nefiy makamı olamaz. 5) Rehber fertlerin günahını bağışlayabilir veya bir ferdi tekfir edebilir. Hiç kimsenin bunu yargılama yetkisi yoktur. 6) Örgütün tüm siyaset ve çizgisi rehber tarafından tespit edilir. Yürütme kuruluyla görüşülmelidir; fakat en son söz rehber aittir ve hiç kimsenin bunun üstünde bir yetkisi yoktur. 7) Örgütün merkezi şurasının ideolojik devrim onayı dışında hiçbir dış varlığı söz konusu olamaz. Sadece ideolojik devrim ilan ve yayınlanması için onay ve imzası gerekli olan şuranın teşkili istenmiştir. Çünkü örgütün rehberine göre alt birimlerdekilerin hiçbir değeri yoktur ve sadece ‘hürriyet’, ‘yaşasın’ demeye yararlar. Bu şekilde yol alan mücahitler, Irak Baas rejimi ve Filistin devrimci gruplarıyla sıkı ilişkilere geçerek devlet erkânını silahla yok etmek için terör eylemlerine geçtiler. Fakat 1971 yılında SAVAK bu iki örgütün de önde gelenlerini idam etti. Bu durum mücahitleri davalarına daha sıkı bağlanmalarına sebebiyet vererek Pehlevi rejiminin önde gelenlerini ve Amerikan askeri müsteşarlarını bir bir öldürdüler. Bu durum Pehlevi rejiminin daha da sertleşmesine yol açarak demokratik rejimin siyasi faaliyetlerinin en ilkel imkânlarını bile yok etti. (Rıdvani, 1995: 14-15, 88, 90-93) Bu yüzden İran halkı bunca baskı ve zulümden sonra adil, demokrat ve hukuka dayalı Musaddık yönetimine özlem duyuyorlardı.

Dr. Musaddık’ın düşünceleri Fransız kültürüyle biçimlenmişti. Bir liberal ve demokrat olarak parlamento ve serbest basın gibi kurumlara güven besler, anavatanının bağımlılık durumundan üzüntü duyar ve bundan dolayı İran’da demokrasi ve ülkenin tam bağımsızlık kazanması için elinden geleni yapardı. Ki Şah ile Musaddık iki farklı prensip arasında çatışma yüzünden sürekli uzlaşmaya imkân vermeyen bir mücadele içindedirler: Şah’ın otokrasisi ve Musaddık’ın demokrasisi. Musaddık, İranlılar için bir efsaneydi. Çünkü daha önce hiçbir hükümdarın söylemediği sözleri halkı için dile getiriyordu. 2500 yıllık bir tiran zulmünden sonra İranlılara kendilerinin düşünen varlıklar olduğunu, üzerinde yürüdükleri toprakların kendilerine ait olduğunu ve kendi toprakları üzerinde bulunan her şeyin de onlara ait olduğunu defalarca dile getirerek demokrasinin yerleşmesi için elinden geleni yapan bir liderdi o. Hiç kimsenin apaçık doğruları söyleyemeye cesaret edemediği bir zamanda Musaddık, yani 30 yıl önce monarşi diktatörlüğüne ve ülkenin bağımlılığına karşı çıkmıştı. (Kapusinski, 1989: 30-31, 33) Bu yüzden Humeyni’nin

ilk hükümetinde Musaddık yandaşları ve Musaddık'ın idealleri baskındı. İranlılar, Humeyni'den nasıl bir rejim istediklerini Musaddık'ı överek ifade ediyorlardı. İranlıların istediği rejim milliyetçi, demokratik ve hukuka dayalı olmalıydı. Fakat Humeyni'nin asla böyle bir rejim kurmaya ve İranlıları bu şekilde yönetmeye niyetinin olmadığı kısa sürede anlaşıldı. (Kınzer, 2004: 241-242) Çünkü artık monarşi uygulamadan kalmış, Şah ülkeden ayrılmış ve yönetimi din adamları üstlenmişti. Sosyal yaşamda ise kısa sürede kendiliğinden türeyen silahlı devrim komiteleri türemişti. Bu komiteler, günlük hayatı etkilemekte, her alanda söz sahibi olduklarını ifade etmekteydi. Sosyal yapının tamamen dinsel kurallara oturtulmasını amaçlıyor ve halka bu düşünceyi gerek isteyerek gerek zorla benimsetmeye çalışıyordu. Dekolte gezen hanımlar birden 'çador' kullanır olmuş, gece kulüplerinde fazla yakın dans edildiği gerekçesiyle 'slow' ya da 'beat music' çalınmaya başlanmış, el ele tutuşanlar ikaz edilir duruma gelmişti. (Aksoylar Çetirge, 1997: 135) Dahası parayı kolay kazanıp harcamada ve büyük alışverişlerde görülen tırmanış sona ermişti. Bölgesel tüccarların işleri her geçen gün biraz daha gerilemiş, yabancı ortaklar her şeyi geride bırakıp arkalarına bile dönüp bakmadan ülkeyi terk etmişlerdi. Turizm sektörü sıfıra inmiş, bütün uluslararası trafik adeta donup kalmıştı. Ülkedeki bazı oteller yıkılmış bir halde, diğerleri ise ya kapalı ya da boş bir şekilde duruyordu. Tabi içlerinden birini gerillalar karargâh haline getirmişti. (Kapusinski, 1989: 11)

İran halkının Humeyni'yi tam olarak desteklemesinin ardından sıra uluslararası ölçekte tanınma faslına gelmişti. İlk olarak uluslararası haber ajanları, Pakistan Devlet Başkanı Ziyaülhak ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat' ın Humeyni' ye birer kutlama mesajı gönderdiklerini bildirdi. Bu mesajla birlikte, bu ülkelerin Humeyni'yi tanıma olayının geleceği belli olmuştu. Türkiye olarak da tanıma da geç kalmamalıydık. Çünkü rejimler her an değişebilir ve her an dengeler değişebilirdi. Ki nitekim de İran nüfusunun yüzde 40'ı Azeri olan bir halkı kenara itemezdik. (Tülümen, 1998: 64-65)

Humeyni artık İran'da tam olarak destek görmüş ve ordu dâhil olmak üzere kendine büyük bir potansiyel destek bulabilmişti. Sıra gelmişti İran'da uygulayacağı doktrinlere ve izleyeceği yola. Devrim gerçekleşene kadar tam bir muamma olan bu

stratejinin ne olacağı ile ilgili kimsenin bir bilgisi yoktu. Humeyni'nin en yakınındakilerin bile bihaber olduğu bu durumda Humeyni'nin nasıl bir yol izleyeceği zamanla ortaya çıkacaktı.

Humeyni'nin İran'a tam olarak dönmesiyle beraber ülke hem siyasal hem ekonomik yönden değişim ve dönüşümlere uğruyordu. Humeyni'ni döndükten sonra İngiltere beş yüz milyon sterlin tutarındaki silah antlaşmasını, ABD ise on milyar dolar tutarındaki silah antlaşmasını iptal etmişti. Ülkedeki yabancıların da durumu çok iç açıcı değildi. Son bir yıl içinde yedi bin, Humeyni'nin gelişiyle de bin Yahudi İran'dan ayrılmıştı. Ülkeyi terk edenler arasında, sadece yabancı olan Yahudiler, Bahailer, iş nedeniyle İran'da bulunan İsveçliler yoktu; Şah yanlısı İranlılar, cezalandırılacak korkusuyla yaşayan Milli Şura temsilcileri de vardı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 106-107)

1979 yılında tamamen farklı bir harekete önderlik ederek 2500 yıllık bir monarşiye son veren ve sonraki on yıl içinde yıkılanın yerini nasıl bir yönetimin alacağını belirleyen Ayetullah Humeyni, Ortadoğu'yu, İslam dünyasını hatta XX. yüzyılı aşan bir devrime önderlik etmiş bulunuyordu. (Wright, 2001: 32-35) Bu gelişmelerden yola çıkarak denilebilir ki, aslında İran Devrimi halkın devrimiydi. Devrime kadar insan yerine konulmayan yoksul halk gözetilerek belli başlı yiyecek maddeleri bu kesime ücretsiz dağıtıldı. İlk kez köylünün meyvesi sebzesi büyük kentlere ulaştı. SAVAK kaldırıldı. Bütün bunların ardından gelen korku ve sindirme, düşünce özgürlüğü yerine yöneticilerin değer yargılarının bireylere benimsetilmesi, sosyal yaşama getirilen aşırı kısıtlamalar halkın dünyasını karartacaktı. SAVAK kaldırılmıştı; fakat öğretmenlerin öğrencilerine anne babalarının evde neler konuştuğunu, dahası dini vecibelerini yerine getirip getirmediğini sorarak küçük çocuklar bile birer ajan olarak kullanılmaya başlanmıştı. (Aksoylar Çetirge, 1997: 11)

John Foran'a göre İran devrimi zamanın büyük devrimlerinden birisidir. İran devletinin Orta Doğu'da yer almasına rağmen İran devrimi dünyadaki en önemli devrimlerden bir tanesi olarak görülür. (Foran, 1994: xii) İslam' a vurgu yapan İran Devrimi, orta çağ karanlığına geri dönüşü temsil etmek şöyle dursun, İran'ın orta çağ

karanlığını temsil eden geleneksel kurumlardan kurtarılmasını, toplumda geleneksel din adamları (ruhani kisvesi) ve dinsel kurumun toplumsal ve siyasal rolünün sorgulanması ve politik yaşamda yeniliğe yönelmenin yolunu açmıştır. Bu anlamda, 12 Aralık 1979'da referanduma konulan Anayasa'nın, Fransa V. Cumhuriyeti Anayasası ile yapısal benzerlikler içerir. 2'nci ve 107'nci maddelerine (2. Madde: "İslam Cumhuriyet'i, tek Tanrı'ya inanç...ilahi vahiy...Tanrı adaleti...imamet...ve insanın yüce değer kirametinin temeline dayanan bir düzendir." -107. Madde: "Siyasi düzen Şi'a İslamı ve özellikle Velayet-i Fakih temeline dayanmakta ve Hükümet Devrim lideri ve cumhuriyet kurucusu Ayetullah Humeyni'nin elindedir.") rağmen, "İslam Cumhuriyeti ilahi hukukla sınırlı bir diktatörlük olarak nitelendirilemez, zira lider, Cumhurbaşkanı ve Parlamento seçimlerinde, halkoyu dolayımli olarak belirleyici rol ifa etmektedir. (Akt. Fekri, 2011: 28)

Devrim, iktidarı daha düne kadar hiç kimsenin adlarını duymadığı, tamamen yeni kişilere aktarmış, aranan kişi ve isimler yerine sakallı ve cahil kişiler geçmişti. (Kapuscinski, 1989: 114) 1979 İran İslam Devrimi ile beraber sarıklı mollalar yargıç oldu, savcı oldu. Yargısız infazlar yapılarak sosyal yaşama aşırı kısıtlamalar getirildi. Bireyin, yalnızca kendine özgü olması gereken inancı sömürülerek tüm yaşamı dini kurallara göre düzenleyen bir sistem yerleştirildi. En önemlisi İran Anayasası'na dünyadaki tüm Müslüman ülkeleri ilgilendiren ilkeler konuldu. İran Devrimi'nin diğer Müslüman ülkelere ihracı, İran İslam Cumhuriyeti'nin ana hedefi kabul edildi ve hedef doğrultusunda adımlar atılmasına öncelik verildi. Bu hedef uğrunda büyük maddi kaynaklar kullanmaktan kaçınmayan İran, yapmış olduğu devrimde de birçok Müslüman ülkeyi etkilemeyi başardı. Herhangi bir Müslüman ülkedeki gelişme, İran kamuoyunda bir iç politika sorunuymuş gibi geniş bir çerçevede ele alındı. İran İslam Cumhuriyeti yöneticileri bilinçli ve kararlı bir yöntemle kendi değer yargılarını diğer Müslüman ülkelerde de yerleştirmeye çalıştılar ve nitekim bu yönde oldukça başarı sağladılar. (Aksoylar Çetirge, 1997: 10-12)

Diğer bütün devrimler gibi, İran'daki İslam devrimi de dünyadaki çağdaş siyasi yelpazesine yeni bir ideoloji ekledi. Muhafızların çoğunlukla hapse atıldığı ya da sürgün edildiği bir ülkede gücün dağılabilmesi için, herkesin bildiği, meşru ve geçerli bir araç olarak İslam'ı kullanma geleneğini getirdi. Demokratik olmayan son

rejimlere bu geçiři yapmaları için direkt olarak kesin bir formöl sunmamakla beraber bir format saėladıėı açık ve nettir. Gerçi Batı dűnyası, bu devrimin İran’ı yaklaşık olarak bin üç yüz yıl geriye götürdűėünü düşünse de, Tahran’daki on altı aylık ayaklanma, İslam’ın taktikler ve hedefler açısından modern anlamda bir muhalefet oluşturabileceėini sergilemiř oldu. (Wright, 2001: 36-37) Kaddafi’ nin deyimiyle (Aksoylar etirge, 1997: 105) “İran devrimi bölgede infilak eden gerçek bir volkandır” cűmlesi genel olarak İran’da derin yaralar açmıř olsa da çevresindeki ve bütün dűnyadaki Müslűman űlkeleri de etkilemekten geri kalmamıřtır. Nihai olarak da yerel bir kimlik ve adalet arayıřı ile bütün dıř ideolojik ve siyasal etkilere reddiye řeklinde siyasal İslam sosyal, ekonomik ve siyasal krizlere İslam toplumlarının geliřtirdiėi tepkileri olduėu kadar getirdiėi cevapları ve özűmleri de temsil ederek Müslűman bölgelerde oldukça etkin bir siyasal ideoloji olmaya devam etmektedir. Müslűmanlar arasında yoėunlařan hayal kırıklıklarına ya da daha özgűr, daha kaliteli yařam mücadelesine bireysel ve kolektif düzeyde geliřtirilen bu reaksiyonlar, aynı zamanda, bölgede yařayan insanların problemlerine yerel, sosyal ve siyasal modellere dayanan özűm arayıřlarını da yansıtmaktadır. (Daėı, 2002: 37)

“İran Devrimi, hem periferik hem de merkezi geleneksel kurumların ilgasını, eřřüreli olarak hedeflemiřtir. Feodal dűzenin temel geleneksel kurumları, politik alanda tek adam yűnetimini simgelemek űzere řahlık Rejimleri ve sosyo-kűltűrel alanda da yüz yüze iliřkiler ve katı idari ve cemaat denetimine baėlı olarak yűrűtűlen, halkın katılımını içermeyen kurallar ve mekanizmalar bűtűnűdűr.” Bu durumun somut karřılıėı İran űzelinde, řahlık kurumundan kaynaklanan idari kurumlarla kűltűrel-dinsel yapıdan kaynaklanan ři’a kűltűrűnűn geliřtirdiėi –din adamlarının ulema ve ruhani grup- kurumlardır. Fakat İran Devrimi ile din-devlet űzdeřliėi yapısında yer alan siyasal kurum (řahlık kurumu), yapısındaki dinsel unsurlarında harekete geçmesi sonucu ortadan kaldırılmıřtır. (Fekri, 2011: 29)

Bűtűn bu bilgiler ıřıėında denilebilir ki “İran İslam Devrimi” řűphesiz 20. asrın en űnemli olaylarından biri olarak tarihe yazılmıřtır. Dűnyanın en gűlű ordularından birine sahip olan řah’ı, űlkeyi terk etmek zorunda bırakarak yerine Ayetullah Humeyni’nin liderliėinde, űnceki iktidarın tam tersi řeklinde, din adamlarının űn planda olduėu bir iktidar kurulmuřtur. Olayın en can alıcı noktası ise toplumun bütün

katmanlarının katılmasıyla gerçekleştirilmiş olması, adına “İslam Devrimi” denilmesi ve hem hazırlık sürecinde hem de gerçekleştikten sonra din adamlarının lider konumunda olması olmuştur. Kendine özgü nitelikleriyle bir ilktir demek mümkün görünmektedir. (Akt. Onat, 1996: 31) Din adamları sınıfının belirleyici bir rol aldığı tek İslamcı, aynı zamanda en açık şekilde ideolojik bir hareket olarak İran devrimi, radikal bir entelijensiya ile fundamentalist bir din adamları sınıfının ilk kez görülen ittifakı tarafından yönetilen, üçüncü dünyacı bir devrimci hareket olmuştur. Zaferi izleyen İslamileştirme muhafazakâr renge bürünmemiştir. İran İslamcılığında, din adamlarının dinsel tekeline muhalefet eden ulema karşıtı bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Bu eğilim Ali Şeriatî gibi düşünürler ve Halkın Mücahidleri gibi aşırılıkçı gruplar tarafından temsil edilmişti; fakat sonrasında bu eğilim muhalefete kaymıştı. (Roy, 2015: 201-202)

Otoriter rejim modelinin, çok ciddi toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında yenik düşmüş ve nihai olarak meşruiyetini de kaybetmiş birçok Ortadoğu ülkesinde orta vadede bile bir çözümün olamayacağını söylemek mümkündür. İktidar, paradoksal görülsede, paylaşıldıkça güçlenen bir olgu olduğu için esasında paylaşım iktidara meşruiyet sağlar. Paylaşımı mümkün kılan mekanizma ise açık ve net bir şekilde katılım olmaktadır. Ortadoğu toplumlarında egemen olan siyaset anlayışı ise iktidarı tekelleştirme ve muhalefeti sindirme geleneğine dayandığından ve hatta siyasal iktidar ve ulusal birlik gibi ‘genel iyi’lere ulaşmanın yöntemi olarak iktidarı tekelleştirmeyi gördüğünden sorunların, radikal ve toptancı yaklaşımlarla çözülebileceğine ilişkin inanç, müzakere ve uzlaşma mekanizmalarının gelişmesine imkân tanımamaktadır. Dolayısıyla böylesi zihinsel ve kurumsal bir çerçevede Ortadoğu’da siyasal kutuplaşma ve çatışma İslamcılarla laik-liberaller veya laik-otoriterler arasında giderek derin bir mesele halini almaktadır. (Dağı, 2002: 19)

Sonuç olarak tüm bu yaşanan gelişmeler sonucunda İran’da mollaların artık köşelerine çekilip yönetimi aydın kökenden gelme politikacı, bürokrat ve teknokratlara bırakmaları gerektiği yönünde görüşler mevcuttur. Kuşkusuz kurumsallaşma düzeyinde Molla-Aydın çelişkisi sadece ne yazık ki İran’a özgü bir durumdur. Diğer İslam ülkelerinde benzer olay ve olgulara bu boyutlarda rastlamak mümkün değildir. Ki nitekim bir ülke temel ideolojik yaklaşımı ve politik öngörülerini

ne kadar İslami olursa olsun, eğer Batı kalkınma modelini benimsemişse sosyo-kültürel alanlarda kendini paradoxa düşmekten, sonunda dünya sistemine eklemlenmekten kurtaramaz. Politik ve ekonomik kalkınmayla teknoloji konularında İran'da dahi bu türden alternatif yol ve düşüncelerin geliştiği şüphelidir. (Bulaç, 1996: 166, 172) İran, devrim öncesinde bir yalnızlık içerisinde bulunuyordu, İslam Devrimi ile birlikte bu yalnızlık daha da artmış; hatta diğerleri tarafından "öteki" diye adlandırılmasına neden olmuştur. Dini yönden (Şia) ve etnik yönden (Fars) ayırt edici özelliğine bir de devrimci kimliği de eklenince bölgede tek başına ayakta kalmaya çalışan bir ülke konumuna gelmiştir. (Muran ve Atay, 2009: 156)

2.3.1. Humeyni'nin Devlet Anlayışı (Velayet-i Fakih Düşüncesi)

1928'de kurulan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal alanda aktif hale gelen Mısır'daki Müslüman Kardeşler Hareketi ve yine aynı dönemlerde örgütlenen İran'daki Fedayan-i İslami ve Pakistan'daki Cemaati İslami hareketleri modernleşme sürecindeki İslam ülkelerinde, Batılılaş(tırıl)maya karşı İslami motifler etrafında oluşmaya başlayan toplumsal muhalefeti yansıtmaktaydı. Aynı zamanda da dikkate değer bir siyasal-toplumsal proje potansiyeli de taşımaktaydı. (Dağı, 2002: 22) Bu süreçten sonra, İslam dünyasının hemen hemen her ülkesinde birtakım ciddi arayışların olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu arayışlar: 1) Batı'ya ve Batı emperyalizmine, Batılılaşma ve Batılılaştırma faaliyetlerine, sömürüye karşı kendiliğinden oluşan bir tepki, 2) Çağın getirdiği moda nitelikli akımla uygun olarak milli motiflerin ön plana çıkması, 3) İnsan fitratında muhakkak bulunan din duygusunun, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle yeniden canlanması ve farklı şekillerdeki tezahürlerine şahit olduğumuz dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili yeni oluşumlar olarak sıralamamız mümkündür. (Akt. Onat, 1996: 5-6) Kökleri çok önceki yıllara dayanan Batı karşıtı söylem ve eylemler Humeyni'nin doktrini ile İran'da yaşama geçirilmiş olmaktadır.

Son dönemde Ortadoğu'daki İslamcı radikalizmin kaynaklarından birisi olarak görülen Şiizm, kendi başına radikal bir İslami ekol-mezhep değildir. Fakat Şiilik, Ayetullah Humeyni'nin yorumladığı şekliyle '*modern bir başkaldırı ideolojisi*'ne

dönüştürülmüştür. Şii Müslüman toplulukların çağa ve durumlarına ilişkin yaşadıkları sıkıntıları geleneğin başkaldırı ayağıyla siyasallaştıran Humeyni'nin yaptığı, geleneğin '*modern*' bir bağlamda ve aktif bir biçimde siyasallaştırması olmuştur. Radikal İslamcı ekolün önde gelen düşünürü olarak Ayetullah Humeyni İslam'ın sadece kişisel değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal hayatın da bütün boyutlarını kapsadığını ileri sürmektedir. Radikal İslamcılarının doktrininin temelini İslam'ın totalizmi oluşturmaktadır. Dolayısıyla dinin gayri-İslami öğelerden sıyrılmasını isteyen Humeyni, içtihat kapısının da açılması gerektiğine inanmaktadır. Fakat içtihat, İslam'ın otantisine göre yapılmalı ve Batılı kurumların ithalinde kullanılan bir maske asla olmamalıdır. (Dağı, 2002: 42-43, 45)

Humeyni'nin doktrininin ilk ve en çarpıcı özelliği Batı ya da Batı'dan etkilenmiş siyasi-ideolojik kavramlara hemen hemen hiç başvurulmadan, tamamen geleneksel İslami tartışma terimleriyle kurulmuş olmasıdır. Başka bir deyişle, Batı düşüncesine hiçbir göndermede ve onunla ilgili herhangi bir iddiada bulunmadan, sanki Batı düşüncesi hiç yokmuş gibi yazar, çizer, söyler ve uygular. Bu düşüncesini "Velayet-i Fakih" doktrini adı altında yaymaya çalışır. Humeyni'nin Velayet-i Fakih doktrini, İslami devletin liderlik sorunu etrafında yoğunlaşan bir kavramdır. Bu liderlik, dini yapının üst düzeyinden gelen adil bir Fakih'in hakkıdır. Ki bu doktrinin haklılaştırılması ise Şii İmamlık (İmamet) doktrinine yakından bağlıdır. (Zubaida, 1994: 49-51) İmamet temeli ile devrimci Aşura şiarı, halk yığınlarının mevcut duruma başkaldırmak üzere seferber edilmesi gerektiği, Hz. Mehdi-i Kaim'i beklemeye davet, "zuhur" ve "ahir zaman" alametlerinin eleştirel bir biçimde gündeme getirilmesi, intikam ve devrim, hâkim güçlerin baskıcı yönetimlerinin ve zulmün kesin olarak sona ereceği, adaletin kılıçla yayılacağı ve bekleyen bütün zulüm görmüşlerin ve adalet isteyenlerin devrime katılmak için hazırlanmaları gerektiği fikri anlatılıyordu. (Şeriati, 2009: 18)

Şiiler, ilk zamanlarda Hz. Muhammed'in (SAV) damadı, sevgili kızı Fatıma'nın kocası Ali'nin dostları ve taraftarlarından oluşmuş küçük bir gruptu. Hz. Muhammed (SAV) bir erkek varis bırakmadan ve belirli bir kişiyi halef olarak seçmeden bu dünyadan göçüp gittiği zaman Müslümanlar, bu konu hakkında çekişme yaşamışlardır. Hz. Ali'nin yandaşları, yani başka bir deyişle Şiiler (Şii,

‘yandaş’ demektir): “Hz. Ali, Peygamber ailesinin tek temsilcisi, Hz. Muhammed’in (SAV) iki torunu Hasan ve Hüseyin’in babasıdır. Bu yüzden Hz. Ali, Peygamber’imizin halefidir” diyerek liderliğin Hz. Ali ve soyuna geçtiğini iddia ederler. Sünni Müslümanlar ise Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer’i halife olarak seçerler. Bu durumda Hz. Muhammed’in (SAV) yalın, ılımlı bir kurum olarak düşündüğü halifelik babadan oğula geçen bir krallık sistemine dönüşür ve Şiiler kendi inançlarının liderleri, imamlarını yani Hz. Ali’yi tanırlar. Hz. Ali Şiiler için ilk imamdır, onun oğulları Hasan ve Hüseyin ise ikinci ve üçüncü imamlardır. Bu silsile On ikinci İmam’a kadar devam eder. Bütün bu imamlar, tehlikeli rakipleri olarak görülen halifeler tarafından öldürülmüştür. Fakat Şiiler’in inancına göre On ikinci ve son imam olan Muhammed hala hayattadır ve Irak’taki büyük Samarra camisinin altındaki bir mağarada aniden yok olmuştur. On ikinci İmam, Gizlenmiş İmam olarak Beklenen Kişi’dir. Dünyada hakkın saltanatını kurtarmak için Mehdi (Allah’ın Buyruğuyla Görevlendirilen Kul) olarak ortaya çıkacak ve o zaman dünyanın sonu gelecektir. Şiiler’in inancına göre, On ikinci İmam yaşamasaydı dünyada hayat olmazdı. Şiiler, manevi güçlerini Mehdi’den alırlar. Mehdi, Şiiler’in kendisine boyun eğmeye hazır oldukları tek liderdir. Çünkü Mehdi onlar için Tapılan’dır, bir kült odağıdır. (Kapusinski, 1989: 58-59, 63-64) Şiiliğe göre On İkinci İmam’ın Hicri 260 yılında kaybolmasıyla “Gaybet Dönemi” başlamıştır. Gaybet Dönemi, Gaybet-i Suğra (Küçük Gizlilik, 260/873-328/940); Gaybet-i Kübra (Büyük Gizlilik, 328/940’dan On İkinci İmam’ın tekrar zuhur edeceği zamana kadar olan dönem) olmak üzere ikiye ayrılır. Gaybet-i Kübra dönemi, halen yaşadığına inanılan On İkinci İmam’ın tekrar insanlar arasına, yeryüzüne dönmesiyle son bulacaktır. (Onat, 1996: 35) 1150 senedir yaşadığına inanılan Mehdi’nin dönüşü (ricat) Şiiler tarafından beklenmektedir. Bu yüzden birçok cadde ve kuruma Mehdi’nin unvanları olan “veliyy-i asr”, “sahib-i zaman” isimleri verilmektedir. (Uludağ, 2002: 23)

Şia’nın Hz. Ali’nin hilafeti hususunda dayandırdıkları nasslardan biri de Hz. Peygamber’in (SAV); “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah’ım onu Mevla olarak kabul edene Sen de Mevlalık et, ona düşman olana Sen de düşmanlık et” içerikli ‘Velayet’ hadisi olmaktadır. Bazılarınca da Mütevatir olarak mütalaa edilen Gadir hutbesindeki ‘Velayet’ hadisi, Şia’nın, hilafetin Hz. Ali’nin

hakkı olduğunu gösteren en kuvvetli delili olmaktadır. Bunun dışında Hz. Ali'nin hilafetiyle ilgili “Şia kaynaklarında ‘Gadir-i Hum Olayı’ başlığı altında Küleyni’nin Ebü Carud’dan aktardığı ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında da geçen “Ey Müslüman topluluğu bu benden sonra sizin velinizdir. Burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin” şeklindeki rivayet, İbn Mace, Tirmizi, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebi Şeybe ve Hakim e’n- Nisaburi’nin eserlerinde geçmektedir. (Akt. Aydın, 2001: 88, 97)

“Şiiler, Hz. Peygamber’in ölümü üzerine Müslümanların liderliğinin Hz. Ali’ye ve onun sulbüne geçtiğine inanır. Bu kişiler lider anlamındaki ‘İmam’ sözcüğü ile tanımlanır. Şiiler birkaç kola ayrılmıştır. İran’ın nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Şiiler, Hz. Ali’nin sulbünün 12. İmam ile son bulduğuna inanan Caferi koluna bağlıdır. 12. İmam halka hiç görünmemiştir. İmam’ın yaşamı iki aşamalı olmuştur. İlk aşamada İmam, Süfera (elçiler) olarak adlandırılan dört temsilcisi aracılığıyla halkla temas kurmuştur. Bu döneme ‘nisbi gaybubet’ denir. Son temsilci 940 yılında ölünce ‘İmam’ ile temasın tamamen koptuğu ‘külli gaybubet’ dönemi başlamıştır. Ancak inanca göre İmam ölmemiştir. Birgün ortaya çıkıp insanları kötülüklerden kurtaracaktır. Bu nedenle 12. İmam ‘Mehdi’ olarak da anılır. Son İmam’ın halkla aracılı olarak temas etmesi ve arkasından kaybolması lider ihtiyacının ağır bastığı toplumda din adamlarının önemini arttırmıştır. Din adamlarının önde gelenlerine ‘Allah’ın gölgesi’ olarak çevrilebilecek olan ‘Ayetullah’ adı verilmiştir. Özellikle sayıları 5-6 civarında olan Büyük Ayetullahlar olağanüstü etkili olmuştur. Büyük Ayetullahlardan biri olan Humeyni, Şah’a karşı yürüttüğü mücadeleyi ‘Velayeti Fakih’ tezine dayandırdı. Bu teze göre, İmam’ın bulunmadığı toplumda liderliği din adamları yürüteceklerdi.” (Aksoylar Çetirge, 1997: 40) On ikinci İmamın zamanı gelince insanlar arasına tekrar döneceğine inanılan İran’da, bu beklenti duvarlara yazılan “Ey Allah’ım, İnkılabı, Mehdi dönene kadar muhafaza et” sloganlarıyla da kendini bariz bir şekilde hissettirmektedir. Ki bu inanç çağdaş Şii yazarlarının eserlerinde de derinlemesine işlenmiştir. Birçok kitabı Türkçe’ye çevrilmiş olan Ayetullah Mutahhari “Mehdi Kıyamı” adlı eseriyle bu inancın felsefesini yapmış, Ali Şeriatî pek çok eserinde bu konuya yer vererek “intizar” kavramına yeni anlamlar yükleyerek, “Mehdi beklemenin hiçbir olumsuz tarafının olmadığını” açıkça ifade etmiştir. Ayrıca, Şeriatî’ye göre, “Mehdi

beklentisi” bir an önce hak ve adaletin gerçekleşmesi için mücadeleyi ve savaşı teşvik eden, bireyi dinamik tutan bir felsefedir. (Onat, 1996: 16) On İkinci İmam’ın kaybolmasından sonra Şii Müslüman halkı, siyasi önderlik konusunda İmam ile iletişim içinde olduklarına inanılan din âlimlerine dayanmaya başlamışlardır. Şiilere göre, müçtehitler İmamların meşru yönetim hakkını devraldıkları gibi, zamanla onlar gibi günahsız ve yanılmaz olduklarını da kabul etmişlerdir. (Dağı, 2002: 47) Şia, imamet-i usul-u dinden saymakta ve imamın seçimle tayinini kabul etmemektedir. Şiilerin hem imamlara olan sevgisi hem de “Sakaleyn” olarak isimlendirdikleri olaya getirdikleri yorumlarda, imamların yanılmaktan uzak, günahsız olarak değerlendirmelerine neden olmuş ve bu durum da imamın sözlerini bir hüccet olarak kabul edilmelerini sağlamıştır. “Sakaleyn” olayının son paragrafında da “...Latif ve Habir olan Allah, havzın başına gelinceye kadar bunların ikisinin (Kur’an ve İtret’imin) birbirlerinden ayrılamayacağını haber verdi. Ben bu ikisini Rabb’imden istedim. İkisinin önüne geçmeyiniz, bunlardan herhangi bir şey esirgemeyiniz yoksa helak olursunuz.” ifadesi, imamların günahsızlığına gösterge olan “Kur’an” ve “İtret” in birbirinden ayrılmayacağı vurgulanmaktadır. O yüzden de hadis kitaplarında “Kitabü’l-Hüccet” adı altında büyük bir bölümü, tamamen imamların sözlerine, onlarsız yeryüzünün ayakta duramayacağına, onların yeryüzünde hak ile batılın bilinmesinde birer mümeyyiz ve dinin garantörleri olduklarına dair birçok konuya değinilmiştir. Ki nitekim Şia, zamanın imamını tanımayan kimseleri iman etmemiş olarak kabul etmekte, Allah ve Resul’ü (SAV) bilen herkesin imamı bilmesinin vacip olduğuna inanmaktadırlar. (Akt. Aydın, 2001: 110-111) Böylece Şiilik, İranlıların sadece kabul etmiş ve adanmış olduğu ulusal dini değil, aynı zamanda sığınağı, ulusun hayatta kalmasının, gerektiği zamanlarda mücadele edebilmesinin ve kurtuluşunun da bir simgesi haline gelmiştir. (Kapuscinski, 1989: 61)

Şia’nın imam olduklarına inandıkları şahıslar: 1) Ali b. Ebi Talib, 2) Hasan b. Ali, 3) Hüseyin b. Ali, 4) Ali b. el-Hüseyin (Zeynel Abidin), 5) Muhammed b. Ali (el-Bakır), 6) Ca’fer b. Muhammed (e’s-Sadık), 7) Musa b. Ca’fer (el-Kazım), 8) Ali b. Musa (e’r-Rıda), 9) Muhammed b. Ali (el-Cevad), 10) Ali b. Muhammed (el-Hadi), 11) Hüseyin b. Ali (el-‘Askeri), 12) Muhammed b. el-Hasen (el-Mehdi el-Muntazar). On İkinci İmam olan Muhammed b. el-Hasen (el-Mehdi el-Muntazar)

Hicri 260 yılında babası vefat edince imamet görevi kendisine verilmiş, fakat kendisi gaybubeti (görünmezliği) tercih ederek imamet görevini de dört adet vekili vasıtasıyla yürütmüştür. Vekillerden dördüncü olan Ali b. Muhammed, Hicri 329'da vefat etmesi üzerine tam bir görünmezlik olan Gaybebetü'l-Kübra'yı tercih etmiş ve tamamen görünmez olmuştur. Bir süre sonra Allah'ın dilediği bir zamanda yeniden yeryüzüne dönerek adaleti sağlayacaktır. (Akt. Aydın, 2001: 121-122) On İki İmamdan sadece üçü kendi eceliyle vefat etmiş, öbür sekizi ya katl edilmiş ya da zehirlenmiştir. Bu imamlardan sekizinin kabri Meşhed'de olup her sene milyonlarca Şii tarafından ziyaret edilmektedir. (Uludağ, 2002: 23-24)

On İkinci İmamın geri döneceğine olan inanç, Humeyni'de de oldukça canlı ve etkilidir. Humeyni vasiyetinde de bu konuyla ilgili; "Biz iftihar ederiz ki Ebu Talib oğlu Ali'den insanlığın kurtarıcısı sahib-i zaman Hz. Mehdi'ye kadar Masum İmamlar (onlara tahiyyat ve selam olsun), bizim önderlerimizdir. Hz. Mehdi, Allah'ın kudreti ile hayattadır ve "nazır-ı umür'dur." bu sözleri dile getirmiştir. (Akt. Onat, 1996: 16)

Radikal İslamcılar şeriat ilkesini tartışma konusu yapmaksızın, kavramın kendisini bir külliyattan çok bir proje olarak görme eğilimindedirler. Çünkü onlara göre, olası bir sahtekârlığa engel olmak için, şeriatın getirilmesinden önce toplumun dönüştürülmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle şeriatın sıradan uygulamasından ziyade toplumsal bağların siyasetten yola çıkarak yeniden tanımlanması büyük önem arz etmektedir. Humeyni, Ocak 1989'da cumhurbaşkanı olan Hamaney'e karşı yaptığı bir açıklamada, devrimci mantığın şeriatın uygulanmasına galebe çaldığını söyleyerek durumun ciddiyetine vurgu yapmıştır. Bu nedenle İslamcı hareket, kendisini bir din olduğu kadar siyasal bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Bu durum İslam'da temellenen sosyo-politik bir hareket olarak algılanmaktadır. Bunun kanıtı olarak İslamcılar, kendi düşünceleriyle öteki dinler arasında değil de, 20. yüzyılın büyük ideolojileri olan Marksizm, faşizm ve kapitalizm arasında düzenli bir çatışma-simetri yaratmışlardır. (Akt. Roy, 2015: 58) Bu doğrultuda Velayet-i Fakih doktrinini uygulama yoluna gitmiştir.

Humeyni, 1970' lerin başında "*Velayet-i Fakih: Hükümeti İslami*" anlayışında İslam'ın monarşiyle (saltanatla) uyuşamayacağını, ki nitekim monarşinin putperest bir kurum olduğunu ve despotik Emeviler tarafından Roma ve Sasani imparatorluklarından uyarlandığını, ifade etti. Dahası Humeyni, monarşilerin sahte tanrılıkla (tağut), şirkle ve yeryüzünde bozgunculukla eşanlamlı olduğunu ifade ederek ısrarla Müslümanların bütün monarşilere karşı çıkmalarının kutsal bir görev olduğunu vurguladı. Krallığı reddederken yönetimin niçin fukahanın ilahi hakkı olduğunun nedenlerini de açıklıyordu. Fukaha ile diğer âlimleri kelamcı, tarihçi vb. gibi keskin çizgilerle ayırıyor ve Kuran'daki "Sizden olan emir sahiplerine itaat edin" ayetini Müslümanların fukahayı takip etmeleri gerektiği anlamında yorumluyordu. Nasıl ki Peygamber İmamları tam yetkili kılmış, toplumu doğruya ulaştırma ve kollama göreviyle birlikte şeriati yorumlama ve uygulama yetkisini de ona vermiş ise On İkinci İmam da gaib olmadan önce bu yetkiyi fukahaya devretmiştir. Sonuç olarak Humeyni, fukahanın peygamberler ve imamlarla aynı yetkiye sahip olduklarını, Velayet-i Fakihin bütün inananlar üzerinde yetki sahibi olmak anlamına geldiğini, daha net bir ifadeyle, fukahaya itaatsizliğin Tanrı'ya itaatsizlik olduğunu vurguluyordu. (Abrahamian, 2002: 31-32) İran'da inanç ve ibadetler, Şii-İmamiyye'nin klasik din anlayışı çerçevesinde yürütüldüğü için Şiiliğin mihverini oluşturan "İmamet nazariyesi" canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Humeyni'nin On İkinci İmam'ın gaybeti döneminde, onun görevlerini üstlenen bir "Naibu'l-İmam" olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa göre, On İkinci İmamın gaybeti döneminde, onun bütün görevleri, Şii fikhını çok iyi bilen "fukaha"ya devredilmiştir ve Humeyni'nin Velayet-i Fakih nazariyesi de, temelde, fakihlerin toplumu her yönden yönlendirmesi fikrine dayanmaktadır. Dini hayatı yönlendiren sistem de bu şekilde işlemektedir. (Onat, 1996: 15) Humeyni, Şii siyasal düşüncesine Velayet-i Fakih kavramıyla oldukça devrimci bir katkı yaparak, Gizli İmam'ın (Mehdi) yokluğunda bile şeriata dayanan adil bir yönetimin kurulabileceğini iddia etmiş ve Peygamberlerin haleflerinin din âlimleri olduğunu, dolayısıyla, imamların meşru haleflerinin de âlimler olması gerektiğini ileri sürmüştür. O açıdan, Peygamber'in ve imamlarının liderlikleri hem dini hem de siyasi olduğundan, Gizlenen İmam'ın yokluğunda sadece ulemanın yönetme hakkına sahip olduğu Humeyni'nin "İslami Yönetim"inin temel tezidir. (Akt. Dağı, 2002: 50) Başka bir

deyişle Humeyni, Mehdi'nin naibi olduğunu ve sadece Allah'a hesap vereceğini iddia ediyordu. Humeyni'nin sözleri ilmi havzaların kokusunu taşıyarak irticanın derinliklerinden yükseliyordu. İrticanın içinden olanlar bu durumu benimseyerek yol alırken düşünce asrının insanı bu duruma tahammül edemez hale geliyordu. (Rıdvani, 1995: 89)

Velayet-i Fakih kavramı bir nevi, İslam devleti olmadan İslam toplumu olamayacağını ve İslamcı düşüncenin Şiiliğe uyarlanmasıydı. Yürürlükteki yasaların şeriata uygun olması ve dahası devlet öz itibarıyla İslami olması gerekliydi. Humeyni'ye göre Şiilikte üst bir dinsel otorite olduğuna göre, bu otorite yüksek devlet iktidarını ele almalıydı. Bu yüzden iktidar, önde gelen ulemaya devredilmeliydi. (Roy, 2015: 206) Humeyni, İslami bir dünya düzeninin kurulmasının ancak Şii siyasal kültürün yeniden yorumlanmasıyla hayata geçirileceğini ifade ediyordu. Humeyni'ye göre, dünyada ulusal ve uluslararası düzeylerde egemen olan düzenler kusursuz olmaktan çok uzaktırlar; dünyanın düzeni Mehdi'nin yeryüzüne dönmesi ve dünyada Allah'ın kanununun egemen kılınmasıyla mükemmel olacağından dünyadaki hükümet sistemlerinin mükemmelden uzak olması kaçınılmaz olacaktır. Mehdi yeryüzüne döndüğünde adalet ve eşitliği yeniden kuracağı için şu anki hükümetlerin bu faaliyete geçirmesi imkânsız denecek kadar zayıf bir ihtimaldir. Bunun dışında, insan eseri sistemler doğaları gereği yetersiz ve hatalı olduğundan Humeyni, insanın zayıf aklının eseri olan “ulus devlet” anlayışının İslam'ın “ümme” kavramından bir sapma olarak birçok uluslararası problemin kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. (Akt. Dağı, 2002: 62) Humeyni, bu doğrultuda “intizar” kavramına yeni anlamlar yükleyerek devrim sürecinin en etkili unsurlarından biri haline getirmeyi başarmıştır. “İslam Fıkhiında Devlet” adlı eserinde de; “Gaybet-i Suğra (küçük kayıplık)’dan bugüne kadar bin şu kadar yıl geçmiştir. Yüz bin yıl daha geçmesi ve Hz. İmam'ın teşrifini, maslahatın henüz gerekli kılmamış olması ihtimal dâhilindedir. Bütün bu süre boyunca, İslami hükümetler yerde mi kalmalı? Uygulanmamalı mıdır? Herkes her istediğini yapmalı mıdır? Kargaşa mı hüküm sürmelidir? Rasül-i Ekrem'in (a.s.) beyan, tebliğ, neşr ve icrası hususunda yirmi üç yıl takatı aşan zahmet çektiği kanunlar sınırlı bir süre için mi idi? Allah hükümlerinin icra edilmesini acaba iki yüz yıl ile mi sınırlamıştır?

Gaybet-i Suğra dönemi bittikten sonra İslam her şeyini elden bırakmış mıdır? Bunlara inanmak ve bu görüşleri açıklamak İslam'ın yürürlükten kaldırıldığına inanmak ve bunu açıklamaktan beterdir.” diyerek Mehdi yeryüzüne dönünceye kadar yapılabilecekleri vurgulamıştır. (Akt. Onat, 1996: 16-17)

Humeyni'nin Velayet-i Fakih doktrini, modern İslam'da yaşanan radikal bir kopuşu simgeler. Humeyni, El-Hukumah El-İslamiya (İslam Hükümeti) başlığıyla yayınlanan kitabında, bu doktrini iki temel üzerine oturtmaya çalışır: Birincisi, adil fakihin Peygamber ve İmamlarla teorik bakımdan denkliğini ortaya koyan rasyonel boyut ve ikincisi ise Peygamber ve İmamlardan ilgili hadisler ortaya koyma şeklindeki geleneksel boyut. Velayet-i Fakih doktrindeki argüman, İslam'ın bir din olarak bir hükümet sistemi içermek zorunda olduğunu vurgulayarak başlar. Dinin hükümetten ayrılması, bir ibadet ve bir dua sistemine indirgenmesi İslam'ın ruhuna ve öğretilerine tamamen yabancıdır; bu İslam topraklarını egemenlik altına almak ve sömürmek için emperyalizm ve ABD ajanları tarafından uydurulan ve desteklenen bir sapıklıktır. İslam her şeyden önce bir kutsal yasadır ve yasa sadece dini okullarda incelenir, çalışılır diye değil, aynı zamanda da bir devlet biçiminde uygulanır, kurulsun diye verilir. Peygamber açıkça bir İslam devleti kurma niyetinde olduğu için bir halife (halef) atadı. İşin özü, İslam dininin ayrılmaz işlevleri bir hükümeti gerektirir. (Zubaida, 1994: 53) Hatta ‘Velayet-i Fakih’ (Din Âlimlerinin Liderliği) adlı kitabından alıntılar yapılarak kurulacak olan İslam Cumhuriyeti'nin esasları halka benimsetilmeye çalışıldığı bir zaman diliminde İngilizce yayımlanan ‘Kayhan International’ da yer alan bir makalede, “İslam devletinde büyük saraylara, görkemli binalara, sayısız hizmetkâra, ülkenin gelirinin büyük bir kısmını yutan kraliyet harcamalarına gerek olmadığı, İslam devletlerinde diktatör bulunmadığı, uygulanacak yasaların Allah'ın yasaları olduğu, bu yasaların da zaten Kuran'da bulunduğu, bütün Müslümanların, özellikle din adamlarının esas görevinin yasal olmayan hükümetlere karşı koymak olduğu, bu görevin oruç tutup dua etmekten daha kutsal sayılacağı, bu uğurda kan dökülmesi gerektiği belirtiliyordu.” (Aksoylar Çetirge, 1997: 133-134) Şiizm bu şekilde son dönemlerde, siyasal otoriteyi haksız bir şekilde elinde tuttuğuna inanılan kesimlere karşı protesto hareketi olarak doğmuştur denilebilir. İslam tarihinin ilk safhalarında siyasal olarak aktif Şiilerin

eylemleri sosyal, ekonomik ve bazen de terörist protestolar biçimde cereyan etmiştir. Şia'nın protesto karakteri, özellikle Humeyni döneminde siyasal düzene muhalif olanlara manevi bir destek sağlamıştır. Çünkü 1970 ve 1980'lerde Şia, siyasal radikalizm ve aktivizm ile eşanlamlı hale gelmiştir. Humeyni, köklü bir sosyal değişim ve devrimle imamın rehberliğinde adaletin restorasyonunu öngören Şii söylemini Velayeti Fakih doktrini ile yeniden aktivize etmeyi başarmıştır. (Akt. Dağı, 2002: 47, 49)

İslamcıların yaptıkları bir nevi Marksizm'den veya Batılı siyaset bilimi kavramlarından ödünç aldıkları kavramsal bir anakalıbı Kurani bir terminolojiyle ya da bu anakalıbı İslamileştirildiği var sayılan yeni sözcüklerle bir siyasal okunuş oluşturmaktı. Kuran'dan gelen terimler: *şura* (konsey), *hizip* (parti), *tevhid* (birlik), *mustazaf* (mazlum), *ümme* (müminler topluluğu), *cahiliye* (bilgisizlik), modern siyasal bağlamda yorumlanıyor (demokrasi, siyasi parti, sınıfsız toplum, toplumsal sınıflar, vb.). kökleri olan fakat lafzı olmayan yeni sözcüklere rastlanıyor; *hakimiye* (egemenlik), *sevre ve inkılap* (devrim), ve son olarak ödünç alınan ve taklit edilen kavramlar: "ideoloji" sözcüğü ya ödünç alınan bir kavram olarak Farsça'dan *ideoloji* ya da taklit olarak Arapça ve Farsça'da *mefküre*, Arapça'da *fikir* terimi adeta din terimi yetersiz görülüyormuş gibi kullanılmaktadır. Bu şekilde İslamcılar tam olarak Müslüman geleneğin mümkün kıldığı bir biçimde, Kuran'ın yeni bir siyasal ve toplumsal okumasına girişmişlerdir. Siyasal İslam'ın kavramlarını, tıpkı Mevdudi ve Turabi gibi Batılı hukuk türlerine ve siyaset bilimine göre evrenselmiş gibi tasnif etmekte oldukça isteklidirler. (Akt. Roy, 2015: 60-61) İranlı bir ideolog olan E. Beni Sadr'ın Şii eskatolojisinde yaptığı gibi *tevhid*'i sınıfsız toplumla, *mustazaf*'ı proleterle özdeşleştirirler. (Roy, 2015: 61)

Humeyni'ye göre hükümetin sorumluluklarını üstlenecek İslami bir yöneticinin, Müslümanların üzerinde anlaştığı, iki vasfı vardır: tam bir hukuk bilgisi ve bunların uygulanmasında tam adalet. Şiiler İmamlarının bu niteliklere, İmamlığın (İmamet) ontolojik yüklemelerinin bir parçası olarak sahip olduklarına inanır. Şiilere göre onlar üstün varlıklardır ve yanılmazlar. 'Modern İslam dışı dünyanın terminolojisi içinde, İslami hükümet ne tip bir hükümet olmalıdır ya da olacaktır?' sorusuna ise Humeyni şu şekilde cevap verir: İslami hükümet başka hiçbir hükümetle

karşılaştırılmaz. O bir diktatörlük değildir. Yönetici, kendi iradesine göre değil, kutsal yasaya göre yönetmek zorundadır. Aynı şekilde, ne bu hükümet, halkın temsilcilerinin yasa yapabileceği seçilmiş bir sistem ne de halk kendilerini yönetici yapan bir halk cumhuriyeti olmaz, olamaz. Nihai olarak İslami hükümet, Adil Fakih tarafından yorumlandığı ve uygulandığı şekliyle bir Kutsal Yasa hâkimiyetidir. Humeyni böylesi bir rejimde, halkın yükümlülüğü Kuran'ın şu ayetine uygun olarak hareket etmelidir ve boyun eğmelidir demiştir:

“Ey inananlar, Allah’a itaat edin, Elçiye ve sizden olan buyruk sahibine (ulu l emr) itaat edin. (4, 59)”

(Zubaida, 1994: 53-56)

Şii âlim Mutahheri'nin “İmamet ve Rehberi” adlı Farsça eserinde, Şia'nın imamlarına verdiği değeri, nübüvvet ve imamet arasındaki farkla ortaya koymuştur: “Nübüvvet ve imamet arasındaki farkın birincisi kılavuzluk, ikincisi ise liderliktir. Dini liderliğin bir nevi semavi olması gerekir. Yani kılavuzluğun semavi, liderliğin de aynı şekil semavi olması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve bir kısım diğer peygamberler (a.s.) hem kılavuz hem de liderdirler. Nübüvvetin sonu, ilahi kılavuzluğun sonudur. İmamlık ve nübüvvet iki ayrı makam ve konumdurlar. Bazen ayrılabilirler. Birçok peygamber (a.s.) nebi idi ve vahiy alıyorlardı, bununla birlikte imam değildiler. Öyle ki eimme imamdırlar, fakat nebvi değildiler. Ancak Hz. İbrahim (a.s.) ve Muhammed (s.a.v.), hem nebi hem de imamdılar:”...Ben seni insanlara imam kılacağım...”(Bakara: 2/124) Nebilik kılavuzluktur. İmamlık ise liderliktir. Nebinin görevi tebliği etmektir: “Elçiye düşen, yalnızca duyumadır.” (Maide: 5/99) Fakat imamın görevi liderliğini kabullenen kişilere velayet (idarecilik), denetim, liderlik yapmaktır. Şia, nübüvveti yani dini kılavuzluğu Allah'tan bildiği gibi dini liderliği de Allah'tan bilir. Bu yönden kılavuzluk ve liderliğin arasını ayırmaz. Büyük peygamberler (a.s.) hem kılavuz hem de liderdir. Peygamberlerin (a.s.) son bulmaları ilahi kılavuzluğun ve vahyin sonudur; ancak ilahi liderliğin sonu değildir. Lider, liderliğin hedeflediğine toplumun kolayca ulaşmasını sağlayan kişidir. Diğer bir ifadeyle o, amaca ulaşmayı kolaylaştıran kılavuz ve yardımcıdır. Sadece yol gösterici değildir, yolu kat ettiren, hedefe ulaşma vasıtalarını sağlayan bir

aracıdır.” Nübüvvet kılavuzluğun, imamet liderliğın bir çeşididir ve birisinin sadece kılavuz olup lider olmaması mümkündür. Çünkü kılavuz bir yönde durarak yolu gösterir, “Benim söylediklerimi ister bir nasihat olarak kabul et istersen kabul etme, senin bileceğın bir iştir.” diyen kimsedir. Aynı şekilde yine birisi liderdir; fakat kılavuz değildir. Yani belli bir yolda belli bir hedefte otorite kullanandır. Bu, güçleri bir merkezde birleştirerek bir düzen ve gizli güçlerin uyanmalarını sağlar; şaşkınlığı bir düzene doğru kanallıze eder şeklindeki görüşüyle Mutahhari imamlara büyük bir önem verildiğini vurgular. (Akt. Aydın, 2001: 111-112)

Humeyni, ülkenin yönetimi konusunda baştakilerin cahil olduğunu, din alimlerinin ulusal kurtuluş ve bağımsızlığı korumak için gerekli olan bilgiyle donanmış bulunduğunu ileri sürerek kendisinin izinden gidenlerin camilerde yalnız dini konuları değil esas olarak hükümet işlerini öğretmelerini, dahası üniversite öğrencilerinin diktatörlere karşı koymalarını –Şii mezhebindeki İmamların yaptığı gibi- İslam uğruna hayatlarını vermelerini istiyordu. (Aksoylar Çetirge, 1997: 134) Esasında Şii bir kimlik talebi modernliğe geçişin reddi değil, aksi olarak modern bir toplumla bütünleşme arzusuna işaret eder. Gelenekçi bir yönetim altındaki etnik bir cemaatçilikten bir Şii evrenselciliğe geçiş, ancak meşruiyet için evrenselci bir söyleme, sahip tek grup olan ruhbanın yönetimi altında gerçekleşebilirdi. (Roy, 2015: 221) Böylece Humeyni, Şii pasifizmi ve bu bu pasifizmin nedenleri olarak ‘mehdi’yi bekleme düşüncesini ‘*şehadet*’ ve ‘*cihat*’ kavramlarının yeni yorumuyla ‘*devrimci*’ bir anlayışa dönüştürmüştür. Şii doktrininin bu şekilde yorumlanması ve halka benimsetilmesi, geleneğindeki başkaldırı ve protesto ruhunu kitlesel düzeyde uyandırmış ve Şii siyasal hareketin motoru haline gelmiştir. (Dağı, 2002: 49)

İran’da ulemanın anayasal rejim konusunda birçok defa düş kırıklıkları yaşamasına rağmen, dini anayasacılık Şii din adamları sınıfının kültüründe derin izler bırakarak 1979 İslam devrimiyle İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nda bir kez daha belirmiş oldu. Parlamentonun temsil ettiğı ulusun meşruluğı olgusu ile müçtehitlerin yorumladığı şekliyle İslam arasındaki çelişki, ‘Velayet-i Fakih’ doktrininin benimsenmesiyle görünüşte çözümlenmiş oldu. Böylece en bilgili olduğu kabul edilen din âlimi Anayasa’nın ve kanunların İslami karakterinin garantisi olacak ve Parlamento İslam aleyhine kullanılmayacaktır. (Luizard, 2013: 32) Humeyni’nin

Velayet-i Fakih anlayışıyla yaptığı değişikliklerden bir tanesi de cumhurbaşkanının yetkilerinin kısıtlanmasıydı. Cumhurbaşkanının statüsü unvandan ibaret bir konuma getirilerek gerçek başkanlık yetkileri, fakih denilen Velayet-i Fakihte –yüce lider- toplandı. Bu mevki, hükümetin bütün organlarındaki laik eğilimleri kontrol etmek ve devrimi İslami çizgide tutmak için kurulmuştu. Aynı zamanda, fakihe yargıda ve orduda atama yetkisi ve adayları veto etme hakkı verilerek başkumandan sıfatıyla hükümetin diğer organları için öngörülenin aksine görev süresi ömür boyu olarak belirlendi. (Wright, 2001: 44-45)

2.3.2. Humeyni'nin Toplum Görüşü

Humeyni'nin toplum hakkındaki görüşleri devlet hakkındaki görüşleriyle paralel bir çizgide gelişerek, geleneksel toplum görüşüne eğilimli bir şekilde ilerledi. Allah'ın hem özel mülkiyeti hem de toplumu yarattığı anlayışıyla geleneksel atavistik faraziye benimsedi. Humeyni için toplum, birbirine bağımlı sınıflardan oluşan bir hiyerarşiye göre oluşmalıydı ve fakirler kaderlerine razı olup zenginlere, yaşantılarına özenmemeliydi. Zenginler Allah'a şükretmeli, fazla olan malını tüketmek yerine fakirlere yardımda bulunmalıydı. Sık sık şeriatın serveti “ilahi bir armağan” şeklinde nitelmesiyle sosyal sınıflar arasındaki sağlıklı dengeyi sürdürmenin devletin kutsal görevi olduğunu vurguluyordu. Ki nitekim Humeyni, 1970 sonrası eserlerinde, toplumu birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış iki sınıf (tabaka) olarak betimlemiştir: müstekbirlere karşı mustazaflar (zalimlere karşı mazlumlar); zenginlere karşı fakirler; şeytan hükümetlere karşı mustazaf milletler; saraylılara karşı gecekonducular; üst sınıfa karşı alt sınıf; aristokratlara karşı yoksullar. (Abrahamian, 2002: 32-34) Humeyni'nin de öngördüğü şekilde İslami toplum mitosu, toplumsal farklılaşmayı yaratan her şeyi, başka bir deyişle etnik gruplaşmayı, aşireti, kabileyi ve dayanışma ağlarını haram ya da komplo olarak reddetmeyi gerektirir. Aynı zamanda yetkililerin yolsuzluk ve adaletsizlikleri erdem eksikliğine bağlanır ki bunlar da ikaz ve nasihatlerle giderilir. Kısacası, İslami bir toplumda Rousseau'nun da ifade ettiği gibi “tutkuların sessizliği” ile sağlanacak uzlaşmanın kural olması gerektiği anlayışından yola çıkarak Peygamber'e (SAV)

benzemek için herkesin kişisel olarak gösterdiği çabanın sonucu ortaya çıkacaktır. (Roy, 2015: 235)

Humeyni, toplum ve kültür üzerine dinsel bir tasarıma sahip olduğu için ideolojisi dindi. Dini, devleti ve sosyal yapıyı biçimlendirecek bir unsur olarak ortaya koymaktaydı. Devrimin sloganı olan “Hâkimiyet Allah’ındır” sözü Humeyni için İran’ın toplumsal yaşamında derin etkiler bırakacak güçteydi. Ki nitekim İran’da bireysel yaşam ve özgür düşünce dinin totaliter rejimiyle şekillenmekteydi. (Çizgen, 1994: 16) Dolayısıyla Humeyni, “İslam mazlumlara aittir, zalimlere değil. İslam gecekonduda oturanları temsil eder, sarayda oturanları değil. İslam halktan doğmuştur, zenginlerden değil. Gerçek bir İslam toplumunda topraksız köylüler olmayacaktır. Ulemanın görevi açları zenginlerin boyunduruğundan kurtarmaktır. Fakirler Peygamberlerin yanındaydı, zenginlerse ona karşıydı. İslam Devriminin bütün şehitleri alt tabakadandı, köylüler, sanayi işçileri, pazar esnafı ve tüccarlar. Ezilen dünya halkları birleşin! Dünyanın ezilen halkları ezilenler partisi kurmalı. Dünyanın ezilen milletleri emperyalist zalimlere karşı birleşmelidirler.” şeklindeki halkçı anlayışını topluma empoze etmek için İslam tarihini yeniden yorumladı. Genel kabul görmüş olan anlayışın aksine Peygamber’in başarılı bir işadamı olmadığını, mütevazı bir çoban olduğunu vurguladı. Humeyni’ye göre ilk peygamberlerin çoğu mazlumların güçlü, zalimlerin de güçsüz olacağı günü dört gözle bekleyen basit işçilerdi. Birçok Şii âlimin, büyük Ayetullahlar dâhil, sıradan halkın içinden doğduğunu, mütevazı bir vatandaş hayatı yaşayarak bu dünyadan çekip gittiğini ifade etmişti. (Akt. Abrahamian, 2002: 37-38)

Bu halkçı retorik ile 1979 İslam Devrimi’nin İslam Cumhuriyeti’ne giden yolu açacağını ve bu sayede gerçek İslam toplumunu kurmayı hızlandıracağını dile getiriyordu. İslam Cumhuriyeti’nde yeni yeni oluşacak olan bu toplum, Pehlevi saltanatı İran’ının aksine yokluktan, açlıktan, işsizlikten, gecekondulardan, eşitsizlikten, cehaletten, suçtan, alkolizmden, fuhuştan, uyuşturucudan, kayırmacılıktan, yolsuzluktan, sömürüden, yabancı egemenliğinden ve hatta ağır bürokrasiden uzak, eşitlik, kardeşlik, sosyal adalet üzerine kurulu bir toplumu vaat ediyordu. (Abrahamian, 2002: 38) Fakat gözden kaçırılan önemli nokta ise çok kültürlü ve çok dinli bir mozaik olan İran yapısı, Ermeniler, Yahudiler, Yezidiler,

Zerdüştler, Bahailer gibi çeşitli, dinlerin yanı sıra, yüzlerce mezhebe sahip İran, devlet dini olarak İslam'ı resmi din olarak kabul etmekle toplumun çeşitli kesimlerinin bir arada yaşamasını tehlikeye sokmuştu. (Çizgen, 1994: 16)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEVRİM SONRASI İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

3.1. Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti

“Halkın afyonu din değil devrimdir.”

SİMANE WEİL

Devrimlerdeki histeriye tanık olmak ilginç bir deneyimdir. (Çizgen, 1994: 91) Fakat devrim sonrası kurulan düzene, yapıya tanık olmak da en az devrim kadar ilginç bir deneyimi beraberinde getirmektedir.

Gelişmemiş ülkelerde demokrasinin varlığı ülkedeki siyasi güçlerin hareketine bağlıdır. Bu toplumlarda demokrasi, siyasi güçler dengesiyle orantılıdır. Fakat bütün güçler rakiplerinin yok olmasını ve tekelci bir anlayışın hâkimiyetini arzuladıkları için birbirlerini siyasi arenada yok etmeye çalışırlar. Siyasi arenada yaşanan bu mücadele sürüp giderse, işte o zaman demokrasinin varlığı hissedilir. Tam aksi bir durum cereyan eder de şiddete yönelik ağırlık kazanarak bir güç diğer güçleri sindirmeyi başarırsa artık demokrasiden yana bir şey kalmaz. Pakistan, Afganistan örnekleri gibi 1979-1981 yılları arasında İran’da da birçok siyasi güç ülkede faaliyet gösteriyordu. Birçok siyasi gücün bir aradalığı demek demokrasi demekti. Fakat siyasi güçler arasında hem İslam Cumhuriyeti hem Halkın Mücahitleri tekelci bir zihniyetle ülkenin tek gücü haline gelmek istediler. Dolayısıyla, İslam Cumhuriyeti rejiminin önderi Humeyni ile Halkın Mücahitleri örgütünün önderi Recevi birbirlerine karşı savaş verdiler. Humeyni rejimi bu savaştan galip gelince tüm siyasi güçleri yok ederek tekelleşti. Bir nevi Recevi grubu kendi elleriyle Humeyni’ye galibiyet zaferini takdim etti. (Rıdvani, 1995: 19-20) Böylece “İran İslam

Cumhuriyeti” demokrasinin toprağına atılmış, ülkenin bağrında yeşermeyi bekleyen bir fidanken, siyasi güçlerin tekelleşme zihniyetinden ötürü acımasızca kopartılarak demokrasiden bihaber bir rejim olarak Humeyni tarafından kurulmuş oldu.

Toplumbilimlerde “hareket (mouvement)’in, kurum (institution)’a dönüşümü” denilen bir ilke bulunmaktadır. Toplumda birtakım idealler ve amaçlar doğrultusunda bir hareket ortaya çıkar. Bu hareketi (bir akımı) ortaya çıkaran, bir düşünce, bir eğilim ve harekete geçirici geniş bir imandır. Bir hareket, bir hedefe doğru akan bir ruhtan ve bir devinimden ibaret olarak ortaya çıkmaktadır. Herkes ve her şey hareketin amacına doğru yönelmişlerdir ve esasında herkes ve her şey de hareketin oluşma nedeni olan o hedefin gerçekleşmesi için bir araçtır. Bu hareket ya da devinim, kendi amacına ulaşma yolunda kargaşa, çatışma, karmaşa gibi birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Fakat ne olursa olsun, kendi çizgisinde ilerlemektedir. Mevcut düzeni değiştirme iddiasında olan bir hareket, tıpkı başlangıçta zamanın, sınıfın veya bir ulusun gereksinimine cevap vermek için bir öğreti, bir din; toplumsal, dinsel, sınıfsal ve ulusal bir ideoloji şeklinde can bulur. Mevcut düzeni yıkmak ve mevcut durumu gösteren ya da oluşturan her şeye karşı sert bir eleştirel yapıyla yeni bir durum ortaya çıkarmak, yeni koşullar yaratmak amacı uğruna, arkasından gelen kitleleri harekete geçirir. (Şeriati, 2009: 35-36) Her devrimde de, bir hareket bir yapıyla karşı karşıya gelir ve mücadele eder. Hareket yapıyı yıkmaya çalışarak ona var gücüyle saldırırken, yapı da kendini savunarak hareketi söndürmeye çalışır. Eşit derecede güçlü olan bu iki kuvvet, esasında farklı özelliklere sahiptir. Bir hareketin özellikleri kendiliğindenlik, itici kuvvet, dinamik yayılma iken; bir yapının özellikleri ise atalet, esneklik ve içgüdüsel olarak gösterdiği şaşkırtıcı sağ kalma yeteneğidir. Hareket kısa ömürlüyken; yapı kurulması kolay yıkılması ise zor bir olgudur. Bir yapı, kurulmasını haklı gösteren bütün gerekçelerden daha uzun süre ayakta kalmayı başarabilir. Tarihteki birçok zayıf, hatta göstermelik devlet, varlığını bu şekilde sürdürebilmiştir. Devletler nihai olarak birer yapıdır ve her biri haritada kendi varlığını sürdürecektir. Bundan dolayı bir yapı, tam devrilmiş gibi görünürken, aniden tekrar ayağa kalkıp hâkimiyetini devam ettirebilir. Yapının bu özelliğinden bihaber olan bir hareket, yapı ile uzun süre uğraşacak, derken yapının zayıf düştüğü anda onu yenmesini bilecektir. (Kapusinski, 1989: 106) Başlangıçta,

düşmanı silahsızlaştırmak ve düzeni değiştirmek isterken hareketin hedefine ulaştığı anda kendisini güçlü ve hâkim bir durumda hissetmesi olağandır. Devrim hareketi altında başlanılan bir yolda amacına ulaşır ve gücünün doruğuna eriştiğini fark edince, başka bir deyişle kendisi işbaşına geçince, bu defa devrim karşıtı bir hal alır olay ve sonraki devrimleri ihtilal, hıyanet ya da karşı devrim olarak niteler. Çünkü hareket olan şey, şimdi kendi gücü içerisinde bir kuruma, sabit bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. (Şeriati, 2009: 36) Humeyni tarafından kurulmuş olan rejim de, birbiri ardına hükümdarlığını devam ettirmiş olan Pehlevi hanedanlığıyla uzun süre ayakta kalmış ve doğru zamanı yakaladığı, Şah'ın zayıf düştüğüne inandığı, halkın güvenini ve sempatisini tam olarak kazandığına ikna olduğu bir zaman diliminde hareketine başlamış ve bir halk hareketi ile İslam Cumhuriyeti'ni kurmayı başarmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Devleti'nin lideri Humeyni'nin kuzeni olan ve Avrupa Şiiilerinin liderliğini yapan Ayetullah Ruhani'ye göre; "İslam Cumhuriyeti fikri, sandığınız gibi devrimin etkisiyle oluşturulan yeni bir fikir değildir. İran'a özgü ve çok eskiye dayanan bir düşüncedir. Kökeni de Müslümanlıktaki Sünni, Şii ayrımcılığına dayanmaktadır. Sünnilere göre Peygamber'in yerine müminler tarafından seçilen halifeler getirilir. Şiiilerdeyse Muhammed'in (SAV) yerine sadece onun sülalesinden imamlar geçebilir. 12 tane imam vardır. Bunların en sonuncusu bir vasiyetle yerine Ayetullahları tayin etti. 'Ben olmadığım sürece beni temsil edenleri izleyeceksiniz.' dedi. Bu nedenle Ayetullah'lar ilahi bilgeliğin ve kanunların koruyucusudurlar. Onlar konuşan Kur'an'dırlar. Onlara itaat etmek kutsal bir görevdir. Bu nedenle dini görevliler sürekli olarak İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını istemişlerdir. Ve bu istek son imamın kayboluşundan bu yana, bin yılı aşkın bir zamandır süregelmektedir." (Çizgen, 1994: 113) şeklindeki bir açıklamayla İran İslam Cumhuriyeti fikrinin çok önceden tasarlanmış bir düşünce olduğunu vurgulamaktadır.

İslam Cumhuriyeti'nin yapılanmasını dört boyutta inceleyebiliriz. İlk olarak, yirmi yıl içerisinde dinsel alan dâhil olmak üzere tüm toplumsal yaşamın bürokratikleşme, özellikle de rasyonelleşme yolunda ilerleme kaydettiğini söylemek gerekir. Din adamlarının örgütlenmesi, dini öğretimin yaygınlaşması ve dini vergilerin tahsil edilmesinde kurumsallaşmalar yaşanmış, dolayısı ile mümin ile

inancı arasındaki ilişki dönüşmüş ve kitle iletişim araçları ile donatılmıştır. Dinsel uygulamalar sadece dinsel alanda yer almakla kalmamış, yeni sosyo-politik eğilimleri de destekleyen bir kamusal alanın doğuşuna katkıda bulunmuştur. İkinci olarak, İslam Cumhuriyeti kurulduğundan beri politik alanın dinsel alanın aksine farklılığını koruduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet, demokratik ve dinsel olmak üzere çifte meşruiyete dayanırken, bu durumun etkileri politik kurumlara yansımıştır. Üçüncü olarak, İslam Cumhuriyeti'nin ülkenin şahlık rejiminden miras kalan merkeziyetçi yapısını koruduğunu ve bununla birlikte ulusal planda önemli farklılaşmaların yaşanmasını görebiliriz. Son olarak diyebiliriz ki, İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından günümüze kadar geçen sürede gücünden bir şey kaybetmediğini, kendine rağmen ve bilincinde olmaksızın gelişen uyum yeteneğinin azımsanamayacak kadar önemli olması ve bu özelliğin devletle toplum arasında asgari bir etkileşimin gerçekleşmesini garantileyen özgün temsili kurumlara borçlu olduğu gerçeğidir. (Adelkhah, 2015: 14-18)

“İran İslam Cumhuriyeti Devleti” adıyla İran’da yeni bir sayfa açılmış, bir halk hareketiyle yepyeni bir yapı kurulmuş oldu. Devlet nasıl ki bugünkü tanımı, işlevleri ve yapısıyla *modern bir durum* ise ‘İslami devlet’ de bu tanım, işlev ve yapı ile örtüşen bir kavrayışı yansıtır. Aynı şekilde nasıl ki devletin ideolojik bir kimlikle toplumu şekillendirme işlevi modern zamanlarda, modern zamanların imkânlarında gerçekleştirilebilecek bir yönelimse; ‘İslami devlet’ nitelemesinde de devlete yüklenen anlam ve işlevler İslam ülkelerinin pratiklerinde değil, modern dönemlerde görülen bir olgudur. Batı tecrübesini toptan reddetmesine rağmen İslamcı hareketler bağlamında İran devriminin de ‘*modernite*’nin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İslamcı hareketler, ideolojik özünü Kur’an’dan almakla birlikte varlıkları, toplumsal destekleri ve tezlerinin niteliğiyle çok önemli düzeyde 19. yüzyıldan itibaren iyice somutlaşan Batı medeniyetinin hegemonyasına geliştirilen tepkilerden ve diriliş arayışlarından almaktadır. Bundan dolayı, İslamcı hareketler sömürgecilik tarihinden, sinai kapitalizmin doğuşundan ve bunların İslam toplumları üzerinde yarattığı etkilerden, başka bir deyişle, modern tarihten ve gelişmelerden bağımsız olmamaktadır. ‘*Modern*’ olana tamamen ‘*geleneksel*’ bir tepki olmasa da, modern verilerle ve bilgilerle yeniden yorumdur diyebiliriz. Bu yüzden yalnızca

tepkisel ve değişim karşıtı bir hareket olarak nitelenmezler; tepkisel yanıyla birlikte İslamcılık, alternatif değişim projelerine ve toplumsal-siyasal modele sahip '*modern bir ideoloji*'dir dememiz daha doğru görünmektedir. (Akt. Dağı, 2002: 44) Ki nitekim aktörlere ve somut Müslümanların söylem ve pratiklerine baktığımız zaman Batılılaşma düşüncesini açık bir şekilde saptayabiliriz. Söylemler dışında olgulara baktığımızda da Batılılaşmanın, mümin kitleler tarafından herhangi bir felakete neden olmadan yaşanıldığını görmemiz mümkündür. Başlı başına bir tefsir ve fetva geleneği sayesinde Müslümanlar farklı dönemlere ve toplumlara uyabilmişler; fakat neredeyse hiçbir zaman Batılılaşma fikri teolojik bir düşünceye konu olmamıştır. Her ne kadar Batılılaşmaya karşı çıkan eylemciler olsa da, dinsizlikle (küfr) gerçek din arasında bir sınır çizme isteğinde bulunsalar da, Peygamber'in dönemine atıfta bulunma ve Müslüman olmayan her tür etkiyi reddetme iddialarının ardında ümmeti yeniden oluşturma fırsatını da küreselleşmede görüyorlar. (Roy, 2003: 18)

İran İslam Cumhuriyeti, eski rejimden farklı olanak ve kaynaklarla devletin merkezileştirme ve rasyonelleştirme faaliyetlerine yönelmiştir. Demiryolu ve karayolu alt yapısının gelişimi, ülkenin üniversite yapıları ve faizsiz borç sandıkları açları ile donatılması, tüketim, giyim-kuşam veya eğitim alanında "İslamcı ve İranlı yaşam tarzı"nın yaygınlık kazanması ile kent yaşamının tek tipleştirilmesiyle ya da Cuma namazının kurumsallaştırılmasıyla İran toplumunun seri bir şekilde birleştirilmesi ve dahası homojenleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dahası merkezileşmeyle siyasal ve ekonomik yaşamın giderek yerelleşmesi paralellik göstermektedir. (Akt. Adelhah, 2015: 130) İran'ın devlet yapısındaki İslami düşüncenin yanı sıra modern kurumların ve süreçlerin varlığı yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İran, bir cumhuriyet biçimine sahiptir ve bu durum kavram ve tarihsel bir yapılanma olarak Fransız devriminin bir eseridir. Ayrıca, şekilsel olarak '*çağdaş*' bir anayasaya sahiptir. Bu yönüyle de devletin kurucu belgesi olarak İran anayasası, taşıdığı içerik ve bunun düzenlenmesi biçimiyle '*Batılı*' anayasacılık hareketinin bir eseridir. Şekilsel olarak İran anayasası da diğer anayasalar gibi Batı orijinli olmaktadır. Meşruiyeti dine dayanan '*mollaların yönetimi*' nin modern zamanlarda halk tarafından da kabulünün şekilsel şartını yerine getirmeye yönelik sınırlı bir halk egemenliği anlayışı da mevcuttur. Öte yandan yine

de Batılı bir kurum ve pratik olarak bir ‘*meclis*’ in varlığı önemlidir. Benzer bir kurum olarak Anayasa mahkemesi işlevini taşıyan Muhafızlar Konseyi de sistemin ana unsurlarından birini oluşturmaktadır. Çeşitli düzeylerde uygulanan seçim mekanizmalarının varlığı da devrim sonrası yapının ‘*çağdaş*’ görüntülerinin ispatı şeklindedir. (Akt. Dağı, 2002: 59) İslamcılık, Müslüman toplumların hızlanan modernleşmelerinin ürünü olup bu modernleşmenin dışladığı toplumsal kategorileri bütünleştiren bir etken olmuştur. Siyasal yoldan gerçekleşen bu bütünleşme yeni bir toplum modelinin taşıyıcı olmamaktadır. (Roy, 2015: 230)

İran resmen ve fiilen bir İslam Cumhuriyeti şekline sahiptir. Her şeyin şeriat hükümlerine göre şekillendiği, İslam’ın haram kıldığı her şeyin yasaklandığı ve bu yasakları ihlal edenlerin şeriat yasalarına göre cezalandırıldığı bir rejim mevcuttur. (Uludağ, 2002: 18) İran’ın bir “İslam Cumhuriyeti” olarak ideolojik söylemi, Müslümanların özel hayatları kadar İslam toplumlarının siyasal, sosyal ve ekonomik hayatlarını İslam’a dayandırılmaktadır. İslam dini, kültürel ve tarihsel bir yapılanma olarak tarih boyunca Müslümanların hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. (Akt. Dağı, 2002: 60) Humeyni’nin dünya halklarını “*ezilenler*” ve “*ezenler*” olmak üzere ikiye ayırması ve bunlar arasında zorunlu ve sürekli bir savaş öngörmesi bu klasik prensibin izlerini taşımaktadır. Kültür, kimlik ve uygarlık mefhumlarının ön planda olduğu bir süreçte İran, dinsel olanın konumunu ya siyasal terimlerle (Rehber’in rolü) ya da değerlerin (arzeş) ve kimliğin (hüviyet) savunulması yoluyla yeniden tanımlamaktadır. Bir nevi evrensel olanın, yani dinin bir kimliğin savunulması şeklinde özel olarak tanınmasını istemektedir. Fakat küreselleşme olgusundan nasibini alan İslam’ın Batı’ya geçişi her ne kadar kültüralist ve özgü görüşleri kızıştırsa da, bu görüşleri hükümsüz kılmaktadır. Çünkü İslam’ın jeostratejisi yoktur ve artık ne ‘*dar ül-İslam*’dan, ne Müslüman cemaatinden, ne de ‘*dar ül-harb*’dan bahsetmek mümkün değildir. Artık somutluktan çıkmayı öğrenen bir din ve çatışma içinde bile yeni kimliklerinin pazarlığını yapan Müslüman topluluklar bulunmaktadır. (Roy, 2003: 192-194) Bu gün İran’da sayıları yarım milyona yakın olduğu düşünülen Zerdüştiler (Gebriler), Hristiyanlar (Ermeniler), Yahudiler, Keldaniler ve Asuriler de bulunmaktadır. Bunlar siyasi, iktisadi ve sosyal bakımdan Müslümanlarla eşit haklara sahip olmakla beraber her grubun İslam Danışma

Meclisi'nde temsilcileri bulunmaktadır. Bu gruplar dinlerinin gereğini serbestçe yerine getirebiliyor ve ibadetlerini yapabiliyorlar.

3.2. Devrim Sonrası İran' da Devlet Yönetimi ve Siyasi Yapı

İran'da devlet mekanizması Velayet-i Fakih temel alınarak oluşturulmuştur. Bu yüzden İran İslam Cumhuriyeti'ni anlamak için Velayet-i Fakih görüşünü iyi anlamak gerekir. Günümüz İran'ında İslam Cumhuriyeti'nin temel siyasi teorisinin temelini Velayet-i Fakih düşüncesi oluşturur. Buna göre Fakih'in yöneten zümre üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olması gerekir. Yöneten İslam'a bağlıysa Fakih'e de bağlı olması gerekmektedir. Ve dini kurallara uymak ve karar vermede Fakih'e danışmak zorundadır. Aslında gerçekte ülkenin yöneticileri fakihlerdir. (Akt. Aydın, 2010: 49)

Devrim sonrası devlet yönetim fikri üç aşamadan oluşur: Birincisi, Nehzet-i Azadi-yi dir. İkincisi, Velayet-i Fakih. Üçüncüsü, Halga-i Gıyan.

Nehzet-i Azadi-yi, İran İslam Cumhuriyeti yanlısı olan ve siyasi iktidarın dini kontrol altında olmasına karşı çıkan gruptur. Bu grup rehberin mutlak otoritesine karşıdır. Daha ziyade rejimin cumhuriyetçi yanı ve demokratik tarafının ön plana çıkmasını istemektedirler. (Karakaş, 2011: 28) Nehzet-i Azadi-yi' nin en önemli savunucuları Mühendis Bazargan ve Ayetullah Telagani'dir. Bu görüş devrimden önce ortaya çıkan ve devrimin ilk yıllarında geçici hükümeti kurup yöneten etkin görüştür. Devrimden önce ve devrimin ilk zamanlarında toplum tarafından büyük itibar görmüştür. Nehzet-i Azadi-yi'den sonra ortaya çıkan düşünce sistemine göre İran toplumunu ve devletini, İslam âlimleri yönetmelidir. Bu görüşe göre, devletin ve toplumun üzerinde en etkin grubun İslam âlimleri olması gerektiği fikridir. Bu görüşün adına Velayet-i Fakih denilmiştir. Günümüz İran'ında yönetimde olan kısım bu görüşün savunucularıdır. (Cahanbahş, 2002: 205)

Halga-i Gıyan, İran'da ortaya çıkmış olan devlet yönetim fikrinin en sonuncusudur. Devrimin fikri son aşamasıdır. Velayet-i Fakih ve onun yönetim sistemini ve hatta bu yönetim biçiminden dolayı topluma yansıyan uygulamalarını

eleştiren bir görüştür. En önemli savunucusu Doktor Suruç'tur. Bu görüşe göre, Velayet-i Fakih siyasi İslam ideolojilerinden sadece bir tanesidir. Bundan başka düşünce ve yöntemlerle de devletin yönetilebileceğini ileri sürerler. Asıl hedeflerinin İslam düşüncelerini ideoloji gölgesinden çıkartmak olduğunu söylemeleridir. Bu yüzden diğer benzer fikirlerden ayrılır. (Cahanbahş, 2002: 231) İran devrimi ulusal, devletçi ve kurumsal bir çerçeveye sahip olduğundan devrim kurumlarla donandı ve asla gerçek bir parti tanımadı. Pan-İslamcı iddialara rağmen, İran ulus-devleti İslam devrimi tarafından hiçbir zaman sorgulanmadı. (Roy, 20015: 209)

Sonuç olarak devrimden sonra İran'da kurulan devlet modelini Roy (2015: 210-211) şöyle ifade etmektedir: “İran, anayasal bir modeli benimseyerek, genel oyun meşruiyetini kabul ederek, bir teokrasi olması gereken şeyi başkanlık sistemine dönüştürerek, İslamcı ve devrimci retoriğin gerisinde, üyelerinin mümkün olmayan erdeminin arayışına düşmeyip tersine ilahi mesajın yokluğu durumunda bile varlığını idame edebilecek kurumlarla işleyen siyasal bir alana dönüştürdü.”

3.2.1. Anayasa

Yeni bir anayasa hazırlamak için toplanan Anayasa Nihai İnceleme Meclisi'nin 1979'daki açılış törenine bir mesaj gönderen İmam Humeyni İran'ın yeni yönetim biçimi ve anayasasını şöyle açıklamıştı: “Anayasa ve diğer kanunların yüzde yüz İslami olması gerekir ve bir madde dahi İslam ahkâmına aykırı olursa milletin oybirliğine yakın çoğunluğunun görüşüne aykırı davranılmış demektir.” (Çamurcu, 2000: 84) Buradan da anlaşılacağı üzere oluşturacak anayasanın yüzde yüz İslami olması gerekmektedir.

Yani İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, toplumun temellerinde bulunan İslami ilke ve kurallardan kültürel, toplumsal, siyasi ve iktisadi temellere dayanan İslam ümmetinin içten, samimi dileğini yansıtır. (Ünlü, 1996: 4-5) 31 Mart 1979'da, İran'da yapılan referandum sonucunda devletin resmi adı ve yönetim şeklinin İran İslam Cumhuriyeti olarak kararlaştırılmasından sonra bu yeni düzenin anayasasının hazırlanması süreci başlamıştır. (Akt. Mokhtarpour, 2012: 79) İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasa metni 1979'da çoğunluğu Humeyni'nin öğrenci ve

destekçilerinin oluşturduğu Uzmanlar Meclisi tarafından Şii-İslami egemenlik anlayışına bağlı Humeyni'nin Velayet-i Fakih görüşüne dayalı olarak hazırlanmıştır. İran İslam Cumhuriyeti'nin rejimi bu iki esasa göre düzenlenmiş olup teorik olarak insan iradesi devre dışı bırakılmış ve ulusal egemenlikte dini ulema egemenliği ile özdeşleştirilmiştir. (Akt. Poorbagher, 2007: 97) Uzmanlar Meclisi'nin hazırlamış olduğu ön tasarıyla çeşitli halk zümrelerinden oluşan bu meclis, sürülen tüm önerileri incelemek suretiyle yüz yetmiş yedi madde ve on dört fasıldan oluşan bir anayasa teklifi sunmuştu. (Ünlü, 1996: 19)

Anayasa, İran İslam Devrimi'nin ardından 2 Aralık 1979'da halkoylaması ile kabul edilerek ve 1989'da bazı değişikliklere uğrayarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. İran rejimini başka cumhuriyetler ve diğer İslami devletlerden ayıran en önemli faktör, ülkenin resmi adındaki “İslam Cumhuriyeti” nitelmesi olmaktadır. İran her ne kadar anayasalı bir devlet olsa da bu anayasada yasaların, anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı ve her şeyin üstünde bir dini liderin bulunduğunu vurgulamaktadır. (Oğuz ve Çakır, 2000: 35) Bu demek oluyor ki egemenliğin sahibi Tanrı'dır ve Cumhuriyet rejiminin de kurumları bulunur. Cumhuriyet rejimlerinde görülen kuvvetler ayrılığı ilkesi bu anayasada yer almış ve yargı, yasama, yürütme erkleri belirtilmiştir. Bununla beraber sisteme İslami nitelik kazandıran kavramlar ve kurumlarda eklenmiştir. Bu anayasa teokratik bir devlet yönetimini öngörmektedir. Fakat bu teokratik yapı demokratik unsurlarla da uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden İran İslam Cumhuriyeti Anayasası kendi içerisinde çelişkiler barındırmaktadır, ki bu da yönetim içinde çelişkilere sebep olmaktadır. (Akt. Akyıldız, 2009: 11)

Oluşturulan 175 maddelik anayasaya göre dini liderlik makamının sistem üzerinde mutlak hâkimiyeti vardır. Anayasanın giriş kısmında Allah'a, İlâhi Adalet'e, Kuran'a, Kıyamet Günü'ne, Hz. Muhammed'e, On iki İmam'a, Mehdi'nin gelişine ve Velayet-i Fakih kavramına vurgu yapılmıştır. Bu anayasanın kayıp İmam Mehdi'nin dönüşüne kadar yürürlükte kalacağı ve Ayetullah Humeyni ölünceye kadar dini lider olacağından ve öldükten sonra yerine geçecek ismin ya da birkaç fakihin bir araya gelerek bir liderlik konseyi oluşturması ve bu liderlik konseyinin başarısız olması durumunda Uzmanlar Meclisi tarafından azledileceği veya başarılı

olması durumunda onaylanacağı belirtilmiştir. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 76) Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti anayasası, O güne kadar oluşturulan İran anayasa hareketlerinin farklı bir evresini oluşturur. Yani yeni anayasa İmam Humeyni önderliğinde ve eski anayasalardan farklı olarak ulemanın öncülüğünde ve kontrolünde binlerce yıllık İran monarşisine son veren İran İslam Devrimine, anayasal bir karakter katarak İslami bir kimlikle oluşturulmuştur.

3.2.2. Velayet-i Fakih (Dini Lider)

İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal temel unsurları Velayet-i Fakih düşüncesi etrafında oluşur. Veli-yi Fakih İran İslam Cumhuriyeti'nin en yetkili kişisidir. Bir diğer ismi de "Devrimin Yüce Rehberi" ya da kısaca "Rehber" dir. Bu kurumun İran siyasal hayatında yeri ve gücü çok önemlidir. Devlet yapısı bu makam dikkate alınarak şekillendirilmiştir. Velayet-i Fakih kuramı İmam Humeyni'nin yandaşlarından Montazeri tarafından oluşturulmuştur ve 1960'lardan sonra modernize edilerek geliştirilmiştir. (Akt. Akyıldız, 2009: 14) Dini lider iki aşamalı bir şekilde halk tarafından seçilmektedir. Halk dini liderin seçiminde “ikinci seçmen” olarak görev yapan Uzmanlar Meclisi'ne sıradan insanları değil de din adamlarını seçmektedir. Çünkü dini liderin sahip olması gereken özelliklerin kimde vücut bulduğunu, kimin bu nitelikleri ve şartları taşıdığını sıradan insanlar değil de ancak din adamları bilebilir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 35)

Bu sistemde en önemli kurum olan Dini Liderlik, atama ve görevden alma yetkisini elinde tuttuğu, askeri ve sivil kurumları toplayan muazzam bir güçtür. Bu gücün seçilmiş hükümetin yetki ve gücünü büyük oranda sınırlandırması da söz konusudur. (Oğuz ve Çakır, 2000: 36) Dini lider ülkenin en yetkili kişisi ve din adamlarının en üstüdür. Şii-Müslümanlığının tüm işlerini görmekte ve korumaktadır. Bu da, dinin siyasetten ayrılamayacağı anlamını taşımaktadır. Rehber, teokratik bir yapının en üst mevkiidir. Askeri unsurların tümü rehberine bağlıdır. Bu yüzden savaş ya da barış ilan etmek onun tasarrufundadır. Ayrıca Yargının, Devlet Radyo ve Televizyonu'nun, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün baş yöneticisi ve 12 üyeli Anayasa

Koruyucular Konseyinin 6 üyesini seçmek rehberin yetki alanındadır. (Akt. Karakaş, 2011: 29)

Ayrıca Anayasa'ya göre Rehberin yetkileri şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) İran İslam Cumhuriyeti'nin genel siyasetini belirlemek.
- 2) Rejimin tayin edilen politikasının uygulanıp uygulanmadığını denetlemek.
- 3) Referandum kararları vermek.
- 4) Tüm Silahlı Kuvvetlerin başkomutanlığını yapmak.
- 5) Savaş ve barış durumunda bunu ilan etmek.
- 6) Tüm yüksek rütbeli makamlara atama ve görevden alma... vb.

Dini liderin, hiçbir kurum ve makama karşı hiçbir şekilde cezai veya siyasi sorumluluğu yoktur. Hâlbuki dünyada benzer yönetim şeklini uygulayan ülkelerde benzer makamdaki kişilerin en azından tek başına imzaladığı belgeler açısından siyasi ve cezai yükümlülüğü vardır. (Akt. Poorbagher, 2007: 112) Velayet-i Fakih, İran'da siyasal hayata yön veren en önemli mercidir. İran İslam Cumhuriyeti'nde iç ve dış politikaya bağlı alınan tüm kararlar dini liderin onayına tabidir. Siyaset seçimlere kimlerin katılacağı, devletin önemli kurumlarına kimlerin atanacağı, dini liderin bilgisi ve onayı ile gerçekleşir. Velayet-i Fakih Kurumu'nun görevi İran'ı Kayıp İmam Mehdi gelene kadar onun gelişine hazırlamak olarak tanımlanır. (Aydın, 2010: 50)

3.2.3. Cumhurbaşkanlığı

İran İslam Cumhuriyeti, Anayasa'ya göre Dini Liderden (Rehber) sonraki en önemli devlet otoritesi olarak kabul edilir. Dört yıllığına genel halkoyu ile iki kez seçilebilir. Cumhurbaşkanı adaylarının İslam devrimine bağlılıklarından emin

olunabilmesi için Anayasa Koruyucular Konseyi'nin onayı ile aday gösterilir. (Akt. Karakaş, 2011: 31) Anayasa Velayet-i Fakih makamından sonra en üst yetkili merci olarak Cumhurbaşkanlığı makamını kabul eder. 1989'da Anayasa'da yapılan değişikliklerle 113-142'nci maddeler arasında cumhurbaşkanlığı kurumuna ilişkin bilgiler verir. Anayasa'nın 113. maddesinde dini liderlik makamını ilgilendiren konular dışındaki konularda yürütmenin başı olarak kabul edilir. Cumhurbaşkanı görevine, Yargı Erki Başkanı ve Anayasa Koruyucular Konseyi üyelerinin de bulunduğu bir meclis oturumunda yemin eder. (Akt. Ayyıldız, 2009: 18)

İran İslam Cumhuriyeti'nde Dini Lider sistemin en üstünde yer almasına rağmen hiçbir kuruma karşı sorumlu tutulmamıştır. Cumhurbaşkanı millet, Rehber, İslam Şura Meclisi karşısında sorumlu tutulmuş, ancak anayasa ile Dini Lidere verilen sorumluluk ve görevlerde Cumhurbaşkanı'nın denetim ve gözetimi söz konusu değildir. 1989'a kadar Cumhurbaşkanı sadece halka karşı sorumludur ama 1989'da yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanı'nın yetki ve sorumlulukları artmış ve böylece cumhurbaşkanının millete, meclise ve dini lidere de karşı sorumlulukları oluşmuştur. (Mokhtarpour, 2012: 131) Cumhurbaşkanı'nın temel görevleri arasında, 1) Yürütmeye başkanlık etmek ve Bakanlar Kurulu'nu atamak ve azletmek, 2) Büyükelçiler, valiler, belediye başkanları, Ulusal Banka'nın Müdürünü atamak; ayrıca Ulusal İran Petrol Şirketi'nin Müdürü, Planlama ve Bütçe Teşkilatı'nın Müdürünü atamak Cumhurbaşkanının görevleri arasındadır. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 80-81) Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanlığına bağlı kurumlar şu şekildedir:

- 1) Cumhurbaşkanlığı Kurumu
- 2) Yüksek Gençlik Konseyi
- 3) Nükleer Enerji Kurumu
- 4) Program, Bütçe, İstihdam ve İdari işler Kurumu
- 5) Spor Kurumu
- 6) Çevre Koruma Kurumu

Bu kurumları, Dini Lidere bağı kurumlarla kıyasladığımızda yetkilerinin oldukça kısıtlı ve daha az öneme sahip kurumlardan oluştuğunu görmekteyiz. (Poorbagher, 2007: 118)

Cumhurbaşkanlığı yetkileri 1989'da yapılan değişiklikten sonra genişletilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı'nın etkinliği Rehber ile olan iyi ilişkisine bağlıdır. Cumhurbaşkanı ve Dini Lider arasındaki uyum veya uyumsuzluk İran'daki genel siyaseti de belirlemektedir. Cumhurbaşkanı'nın siyasi faaliyetlerinin Dini Lider ile uyumlu olmaması durumunda bu makamın başarı göstermesi imkânsız hale gelmektedir. Bu nedenle Dini Liderin Cumhurbaşkanı'nın siyasetini onaylaması yürütmenin işleyişi bakımından çok büyük bir öneme sahiptir. (Akt. Akyıldız, 2009: 18) İran İslam Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı Dini Liderle uyum içerisinde çalışmak zorundadır. Aksi takdirde görevini yerine getiremez. Eğer Cumhurbaşkanı ülke için önemli kararlar alacaksa mutlaka dini liderinde onayının olması gerekir.

3.2.4. İslam Şurası Meclisi

Milli Şura Meclisi, doğrudan ve gizli oyla halk tarafından seçilen milletvekillerinden meydana gelir. Milli Şura Meclisi'nde milletvekilliği süresi dört yıldır ve her seçim bir önceki dönem sona ermeden yapılır. (Ünlü, 1996: 52) Bu meclisin görevi Bakanlar Kurulu'na güvenoyu verme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nu denetleme ve gerekli görüldüğü zamanlarda görevden alma yetkisi vardır. Bu meclis Dini Lider ile uyum içinde hareket etmek zorundadır. Bu meclis kanun yapma yetkisine sahip olsa da yapılan kanunların Anayasa Koruyucular Konseyi'nin onayından geçmek zorundadır. İran Meclisi 290 sandalyeden oluşur. Ve bu meclis her on yılda 10'ar kişi artacaktır. Meclis seçimlerinde parti sistemi yoktur. İran milletvekilleri bireysel olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi şeklinde oluşturulur. (Akt. Karakaş, 2011: 32) Bu meclis kanun yapmakla beraber sistemin genel kuralları dışına çıkamamaktadır. Ülke meseleleri ile ilgili yapılacak tüm kanunların Anayasa Koruyucular Konseyi'nin onayından geçtikten sonra yürürlüğe girebilmektedir. Eğer yasa şeriata ve anayasaya uygun değilse meclise geri gönderilir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 39) Meclisteki milletvekilleri her dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenir.

İran’da siyasi parti sistemi olmadığı için meclis içerisindeki gruplar örgütsüz cepheler olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’na göre, İslam Şura Meclisi’ne seçilebilmek için adayların taşıması gereken şartlar şu şekilde ifade edilmektedir:

- İslam’a ve İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı inançlı olması (Azınlıklar bu şarta tabi değildir)
- İran vatandaşı olmak
- Anayasaya ve Velayet-i Fakih görüşüne bağlı ve sadık olmak
- En az ilkokul mezunu olmak
- Adayın yaşının en az otuz, en fazla yetmiş beş olması şartlarını taşıyan adaylar milletvekili seçilmek için aday olabilirler. (Akt. Poorbagher, 2007: 103)

Seçimler iki aşamalı olarak gerçekleştirmekte olup ilk seçimde tüm oyların dörtte birini alan adaylar diğer seçime katılabilir. İkinci seçimde nispi çoğunluk dikkate alınmaktadır. Seçimler tamamlandıktan sonra Meclis, Şura suresinin 32 ve 42’inci ayetleri okunarak üçte iki çoğunluğun mecliste bulunması ile açılır. (Taflıoğlu, 2009: 141) Meclisin oluşması için yapılan seçimlerin denetim görevi İçişleri Bakanlığı ve özellikle Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından gerçekleştirilmektedir. İçişleri Bakanlığı her ilde icra heyeti oluşturur. Anayasa Koruyucular Konseyi de cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği ve referandumla ilgili seçimlerin denetlenmesini gerçekleştirerek her ilde “gözlem heyeti” oluşturur ve denetim yapar. Ayrıca adayların yasal yeterliliğini de inceleyen heyet (İstihbarat Bakanlığı, Nüfus Dairesi ve Adliye’den alınan bilgilerle) bu tüm soruşturmalar sonucunda adayın rejime ve Velayet-i Fakih’e bağlı olmayan adayları tespit edip reddeder. Böylece sistem rejime ve Velayet-i Fakih düşüncesine inanan adayları belirleyerek ve milletvekili olması için onları seçerek sistemin geleceğini garanti altına almış olur. (Mokhtarpour, 2012: 117-118)

3.2.5. Anayasa Koruyucular Konseyi

İran İslam Cumhuriyeti'nin yasama erkinin en önemli kurumlarından bir tanesi Anayasa Koruyucular Konseyi'dir. Anayasa Koruyucular Konseyi'nin geçmişi 1906 Meşrutiyet Anayasa'sına dayanır. Bu Anayasa'ya göre çıkarılan yasaların şeriata uygunluğunu denetlemek için bir Danışma Konseyi olarak kurulmuştur. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra bu kurum, Anayasa'da Anayasa Koruyucular Konseyi olarak isimlendirilip yetkileri de artırılmıştır. (Mokhtarpour, 2012: 119)

Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi konumunda olan Anayasa Koruyucular Konseyi, yasaların anayasa ve şeriata uygunluğunu denetlemektedir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 39-40) Anayasa Koruyucular Konseyi, bir denetleme kurulu olarak bilinir ve beş müçtehitten oluşur. Görevi mecliste alınan kararların şeriata ve anayasaya uygun olup olmadığını denetler. Meclis aldığı tüm kararları Anayasa Koruyucular Konseyine göndermesi gerekir. Anayasa Koruyucular Konseyinin bir başka görevi ise cumhurbaşkanını, milletvekili ve yerel seçimleri denetlemektir. Eğer ihtiyaç duyulursa seçimleri iptal etme yetkisine sahiptir. Anayasa Koruyucular Konseyi toplam 12 üyeden oluşur ve bu üyelerin 6'sını meclis belirlerken geriye kalan altı üyeyi de dini lider belirler. (Akt. Karakaş, 2011: 30) Anayasa Koruyucular Konseyi, yasama organının üç önemli unsurundan biridir ve taşıdığı görev oldukça önemlidir. Çünkü Anayasa'nın 93. maddesi gereği "meclisin koruyucu konsey olmadan resmi geçerliliği yoktur. Milletvekillerinin salâhiyetlerinin resmîyet kazanması ve koruyucu konseydeki altı yargı mensubunun seçilmesi bu kuralın dışında yer alır." Anayasa Koruyucular Konseyi hem meclisle hem de dini liderle birlik içerisinde. Çünkü Anayasa'ya göre İslam Şura Meclisi'nin onayladığı yasalar koruyucular meclisine sunulup onaylanması gerekir. Ayrıca Anayasa'nın 97. maddesi konsey üyelerinin İslam Şura Meclisi'nin acil yasa tasarısı hariç diğer toplantılarına kendilerine has bir serbestliğe sahip olduklarını belirtir. (Poorbagher, 2007: 107)

Anayasa Koruyucular Konseyi, hem parlamento seçimlerinde hem de cumhurbaşkanı seçimlerine katılacak adayların belirlenmesinde ve elenmesinde etkili bir konuma sahiptir. (Cankara, 2005: 62) Anayasa Koruyucular Konseyi, İran'da

rejimin filtre görevini yapar. Çünkü adayların seçilme onayını bu kurul verir. Rejimin istediği şartlara uymayan adaylar seçilme ve aday olma hakkına sahip değillerdir. Konsey üyeleri dini lider tarafından göreve getirildikleri için dini liderle aynı görüşü paylaşmayan adayların seçilmesi nerdeyse imkânsızdır. Bu kurulun üyeleri muhafazakâr kanada yakın olmaları ile tanınır. Bu durum iktidarın çok sınırlı bir grup arasından seçilenler tarafından yönetildiğinin bir göstergesidir. Anayasa Koruyucular Konseyinin seçimleri denetleme yetkisi vardır. Bu durum nedeniyle ülkede büyük tartışmalar ve hatta bazen siyasi krizler çıkabilmektedir. (Akt. Akyıldız, 2009: 21) Konseyin halk tarafından seçilmiş olan milletvekillerinin çıkarttığı yasaları meclise iade etme, milletvekili ve cumhurbaşkanı adaylarını bazen eleyerek bu yetkisini keyfi kullanması rejimin cumhuriyet olan adına gölge düşürmektedir. Bu durumun Muhammed Hatemi döneminde sıkça yaşanmış olduğu görülmektedir ki 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sadece dört adayın seçimlere girmesine izin verilmiştir. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 94)

3.2.6. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti

Bu konseyin kurulmasının amacı, İran-Irak savaşı yıllarında kısa zamanda çıkarılması gereken kanunların İslam Şura Meclisi ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasında yaşanan tikanıklığa çözüm bulmak için kurulmuştur. O zamana kadar oluşan aksaklıklar Ayetullah Humeyni'nin müdahalesi ile çözümlenmişti. Hicri 1366.11.17 tarihinde Ayetullah Humeyni'nin emriyle Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin kurulması kararlaştırıldı. (Taflıoğlu, 2009: 133) 1980'li yıllarda yaşanan sistem içi tikanıklıklar sebebi ile bizzat Humeyni'nin emriyle kurulan bu konsey, dini lider genel siyasete dair kararlar alırken bu konseyle uyum içinde çalışmaktadır. Dini liderin konsey üzerindeki etkisi özellikle Muhammet Hatemi döneminde belirgin bir şekilde artmıştır. Çünkü bu döneme cumhurbaşkanlığı makamında kim bulunuyorsa bu konseyin de başkanlığını yapmaktaydı. Ama Hatemi döneminde değişiklik yapılarak bu heyetin başına dini liderin uygun gördüğü birinin atanması kararı getirilmiştir. (Akkoyunlu, 2009: 94)

Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, İslam Şurası Meclisi ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasında yaşanan anlaşmazlıklar konusunda karar verme yetkisine sahiptir. Diğer bir ifade ile Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, İran’da siyasi sistemin uzlaştırıcı görevini üstlenmektedir. Ayrıca bu konseyin gerekli görüldüğü zamanlarda devletin tüm erklerini denetleme ve bunlar hakkında dini lidere rapor sunma gibi bir görevi de vardır. Anayasaya göre bu konseyin başka görevi de liderlik makamının görevini yerine getirememesi durumunda, yeni lider belirlenene kadar liderlik konseyini oluşturmaktır. Bu geçici konseyin oluşturulması ve üyelerinin seçilmesi Düzenin Yararını Teşhis Heyeti’nin görevleri arasında yer alır. Dini liderin görevini yerine getirememesi durumunda oluşturulacak olan “Liderlik Konseyi” ve bu konseyin üyelerinin dini lider yerine vereceği kararların uygulanabilmesi için dörtte üç çoğunlukla onaylamaktır. Bu konseyin üyeleri Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Erki Başkanı, Anayasa Koruyucular Konseyi’nin din adamı olan altı üyesi bu kurulun doğal üyeleridir. Ayrıca görüşülen konuya göre ilgili bakan konseye üye olarak katılmaktadır. (Oğuz ve Çakır, 2000: 43)

3.2.7. Uzmanlar Meclisi (Melis-i Hobregan)

Uzmanlar Meclisi’nin görevi ülkenin dini liderini seçmek, dini liderin faaliyetlerini denetlemek ve gerekli gördüğü zaman dini lideri görevden almaktır. Halk tarafından doğrudan seçilen Uzmanlar Meclisi 88 üyeden oluşur. Uzmanlar Meclisi, bir nevi dini lideri kontrol altında tutmaya yarayan bir üst merci görevi üstlenir. Ancak günümüze kadar ne Ayetullah Humeyni ne de Ayetullah Ali Hamaney bu meclisin denetimine tabi tutulmuştur. Diyebiliriz ki dini liderlik makamı eleştirilebilirlik konusunda bir tabunun varlığına sahiptir. (Akkoyunlu, 2009: 94)

İlk Uzmanlar Meclisi, İran İslam Devrimi’nden sonra 1 Nisan 1979’da yeni anayasayı hazırlamak için bir çeşit danışma meclisi mercii olması için kurulmuştur. 70 civarında üyesi genel seçimlerle belirlenmiştir. İlk Uzmanlar Meclisi’nin oluşturduğu Anayasa 2 Aralık 1979’da kabul edilmiş ve bunun ardından Uzmanlar Meclisi dağılmıştır. İkinci Uzmanlar Meclisi 1982’de yapılan iki turlu genel seçimle

83 üye seçilerek yeniden oluşturulmuştur. Bu meclis 1985 yılında Humeyni'nin yerine gelmesi için Hüseyin Ali Montazeri'yi seçmiştir. Fakat daha sonra Humeyni tarafından 1989'da Hüseyin Ali Montazeri görevden alınmıştır. 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümü üzerine Uzmanlar Meclisi yeniden toplanarak dönemin cumhurbaşkanı olan Ali Hamaney'i dini lider olarak seçmiştir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 41) Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri halk tarafından seçilmektedir. Üyelerin görev süresi sekiz yıldır. Seçimlerde oy kullanabilmek için seçmenlerin on beş yaşını doldurmuş olması gerekir. Uzmanlar Meclisine aday olabilmek için dindar ve ahlak kurallarına tam olarak bağlı olmak gerekir. Adayın içtihat ilkelerini bilmesi gerekir. Ayrıca toplumsal ve siyasi olaylara vakıf olması gerekir. İran İslam Cumhuriyeti ilkelerine bağlı olması ve herhangi bir toplumsal ya da siyasi suça dâhil olmamış olması gerekir. (Mokhtarpour, 2012: 142)

Uzmanlar Meclisi adaylarının aday oldukları bölgede ikamet etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Adaylar 8 yıllığına çoğunluk oyu ile seçilirler. Ve oylama gizli bir şekilde doğrudan yapılır. Anayasa hazırlanırken bu meclisin dini lideri seçmesi sebebi ile tüm ülkeyi temsil edecek üyelerden oluşması ve tüm üyelerin din adamı olmaması istenmiştir. Bu yüzden din adamı olmayan meşhur öğretim görevlilerinden üç üyenin de mecliste olması istenmiştir. Daha sonra yapılan değişiklikle bu üç öğretim görevlisinin belirlenmesi Anayasa Koruyucular Konseyine bırakılmıştır. (Taflıoğlu, 2009: 132)

3.2.8. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran İslam Cumhuriyeti'nin en üst güvenlik, savunma ve istihbarat kurumudur. Bu kurumun üyeleri Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetler Komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı Başkanı, Rehberin iki temsilcisi, Devrim Muhafızları Komutanı, Dışişleri Bakanı ve İstihbarat Bakanı'ndan meydana gelir. Konseyin başkanlığını Cumhurbaşkanı yapar. Konseyde alınan kararlar dini liderin onayından sonra yürürlüğe girer. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 84)

Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra 1989'da anayasada yapılan değişiklikle kurulmuş olan Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başlıca görevleri

şunlardır: 1) Dini liderlik makamı tarafından belirlenen ülkenin güvenlik ve savunma politikalarını belirleme, 2) Genel savunma ve güvenlik tedbirlerinin iktisadi, toplumsal ve siyasi faaliyetlerle uyum içinde olması, 3) İç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi ve manevi imkânlarını hazır hale getirmek ve kullanmak. Anayasa'ya göre bu konseyin kurulma ihtiyacı, ülkenin savunma ve güvenlik işlerinde askeri unsurlarla yakın işbirliği ihtiyacından doğmuştur. Bu konsey, Devlet Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 96)

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başkanlığını Cumhurbaşkanı yapar. Kurulun en önemli yetki makamı sekreteryasıdır. Kurul dini liderle sürekli bir irtibat halindedir. Kurulda alınan tüm kararlar dini lider tarafından onaylanır ve ondan sonra yürürlüğe girer. Bu konsey ülkenin en önemli iç ve dış politikalarını tayin eder. Öyle ki Nükleer Program, ABD, İsrail ilişkileri gibi rejim için çok önemli olan güvenlik meseleleri konseyin yetki alanındadır. Bugün İran'da yürütülen nükleer diplomasisi de bu kurum tarafından gerçekleştirilmektedir. (Akt. Akyıldız, 2009: 25)

3.3. Devrim Sonrası Siyasi Gelişmeler

İslam'ı siyasal bir ideoloji gören ve toplumun İslamileşmesinin sadece şariat uygulamasından değil, İslami bir devlet kurulmasından geçtiğini düşünen hareketleri “İslamcı” diye adlandırmaktayız. Mevdudi'den Hasan El Benna'ya hatta Seyyid Kutub'a kadar önemli şahsiyetlerin düşüncelerinin merkezinde siyaset ve din bulunmaktadır. Bu durum, dinle siyasetin ayrılmazlığının teyidinden, geleneğin gerekli sonuçları çıkarmış olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. 1970 ve 1980'li yıllarda İran İslam devrimiyle bu büyük İslami protesto niteliği taşıyan düşünce doruk noktasına ulaşmış ve bu dalganın birçok taşıyıcı olmuştur. Bunlar arasında İran İslam Devrimi, Türk Refah Partisi, Pakistanlı Cemiyet-i İslami ve onun Afganlı takipçileri, Müslüman Kardeşler'in çoğu, Cezayir FIS'i, Lübnan Hizbullah'ı, Filistin Hamas'ı, Yeman Islah Partisi, Sudan'da Turabi'nin Ulusal İslami Cephesi, Tunus Nahda'sı ve Tacik İslami Yeniden Doğuş Partisi bulunmaktadır. (Akt. Roy, 2003: 30-31) Bu duruma bağlı olarak İslamcılar siyaset sorununu, İslam'ın bütünsel ve kapsayıcı bir düşünce olması ilkesinden hareketle işe başlamaktadırlar. Sadece

toplumun Müslümanlardan oluşması yetmemekte, temelleri ve yapısı itibariyle İslami olması gerekmektedir. Dolayısıyla “Müslüman” olanla “İslami” arasında fark ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden İslamcıların en radikalleri olarak Seyyid Kutub ve Humeyni’nin müritlerinin yozlaştığına hükmedilen bir Müslüman devlete karşı ayaklanma görevi doğar. Çünkü İslamcıları ulemanın fundamentalizminden ayıran üç ana faktör bulunmaktadır: siyasal devrim, şeriat ve kadın sorunu. İslamcılara göre toplumun İslamileştirilmesi toplumsal ve siyasal alanın bir ürünüdür ve bu noktada İslamcılar Müslüman toplumların kimilerinden farklılıklar arz etmektedir. (Roy, 2015: 55)

Humeyni 1979 devriminden sonra başında siyah bir türbanla, gevşek ve dökük giysileriyle dimdik durarak beyaz sakalı üstünde duran durgun ve solgun çehresi ile konuşma yapmıştı. Konuşurken el hareketleri yapmıyor, elleri koltuğun iki yanında durmuş bir şekilde ara sıra alnını buruşturarak, kaşlarını çatarak konuşmasına devam ediyordu. Bunun dışında çok inatçı, direngen, duraksamaz ve amansız bir irade sahibi olan Humeyni’nin yüzünde tek bir kas bile oynamadan duruyordu. Büyük ölçüde dikkat ve düşünsel çaba ifade eden, heyecan ve huysuzluğa yer vermeyen, kesinlikle kararlı gibi görünen bu çehrede yalnızca gözler hareket halinde ve ölçülü, yavaş ritimli, tek düze sesiyle halka sesleniyordu. Güçlü, hiç değişmeyen ve yükselip alçalmayan bir ton ile: “Onurumuzu korumak zorundayız. Ülkemizde yabancı baskısına yer yoktur. Ülkemizde bize ne yapacağımızı hiç kimse bize emredemeyecek ya da hiçbir şeyi zorla kabul ettiremeyecektir. Birbiriniz ile kardeş olun, birleşin.” diyerek izleyeceği siyasi rotanın sınırlarını çiziyordu. (Kapuscinski, 1989: 12-13)

Devrimin ilk yılı Şah taraftarı olanlar hariç her kesim ve her görüşten siyasi oluşumlar ortaya çıktı. Hatta bunun içinde Sol görüşlü olanlar, Radikal Olanlar, Batı yanlıları, Liberal olanlar da vardı. Öyle ki bütün bu gruplar aktif olarak faaliyete geçtiler; ama ilginç bir şey de oldu. İlk defa, İran tarihinde ulema grubu da siyasi bir teşkilat haline gelerek "İslam Cumhuriyet Partisi" isimli siyasi bir parti kurdular. Ayrıca ulema arasında farklı düşünce temelli siyasi oluşumlar meydana geldi. Hatta Rehber Ayetullah Humeyni’nin karşısına sol temelli Ayetullah Şerietmedari’yi savunan "Müslüman Halk Cumhuriyet Partisi" kuruldu. (Akt. Musutniya, 2012: 114)

İslamcı partilerin kadroları, Batılılaşmış öğrenim veren devlet okullarında yetişmiş ve genellikle kısa süre önce kentleşmiş ailelerde büyümüş genç aydınlardır. Üniversitelerde İslamcılar, edebiyat fakültelerinden çok mühendislik fakültelerinden mezun olmuş öğrenciler olmaktadır. İstisnai bir durum olarak öğretmen okullarından mezun öğrencilerde bulunmaktaydı. İslamcı kadroların prototipi, kırsal kökenli bir aileden 50’li yıllarda kentte doğmuş mühendis tipi olmakta ve içlerinden başarılı olanlarının kimisi eğitimlerini Batı’da tamamlamış olmaktadır. İslamcılar yeni üyelerini aydın ve kentli çevrelerden sağlamaktaydılar. Bu kişiler sosyolojik açıdan modern, toplumun modernleşmeci kesimlerinden çıkmışlardır. Dolayısıyla İslamcılık, Müslüman toplumların modernleşmesine karşı bir olmaktan ziyade modernleşmenin bir ürünüdür diyebiliriz. Ki nitekim İran hükümeti bu sosyolojik eğilimi iyi bir şekilde temsil etmiştir. Dışişleri Bakanı Velayeti’nin ABD’de eğitim görmüş bir çocuk doktoru olması ve Eski Sanayi Bakanı Nebevi’nin de aynı şekilde ABD’de eğitim görmüş bir mühendis olması bu durumun en güzel örneği olmaktadır. Dolayısıyla çağdaş siyasal İslam’ın ortaya çıkışının, modernleşmeyi reddetmek için kırsala yaslanan karanlıkçı Ortaçağ ruhbanının geri dönüşü ile hiçbir ilgisinin olmadığı aşikârdır. Günümüzdeki Müslüman ayaklanmaları çoğunlukla kent ayaklanmaları olmuştur. 1978-1979’da Tahran’da, 1982’de Hama’da (Suriye), Mısır’da ve tekrar tekrar baş göstererek Asyut’ta, Filistin’de Gazze’de, Cezayir şehrinde, Lübnan’da Güney Beyrut’ta ve Trablus’ta olmuştur. (Roy, 2015: 73-75)

İslam İnkılabı’nın getirdiği en önemli şeylerden bir tanesi de, halkın siyasal zemine katılımını çoğalmış olmasıydı ve bu katılım din ile açıklanmıştı. Bu da, devrim öncesi Şahlık dönemini din düşmanı olarak gösterirken, devrim sonrasını din yanlısı ve dinin koruyucu olarak göstermiş oluyordu. Öyle ki bu amaç doğrultusunda ayetler ve hadisler, politik amaçlar için kullanılmıştı. Hatta ‘Bundan sonra toplumdaki kaderimiz budur!’ anlayışı değişerek, ‘Biz istersek yöneticilerimizi değiştirebiliriz’ anlayışı hâkim olmuştur. (Eyvezi, 2004: 236) 1979 İran devriminden sonra siyasal alanda da birtakım değişiklikler yaşanmıştı. Siyasal mahkûmlar serbest bırakılınca siyasal grup ve parti çalışmaları ciddi bir şekilde yeniden başladı. Bu siyasal teşkilatlardan biri “İran Halkı Fedaisi”, diğeri ise “İran Halkın Mücahitleri” olmak üzere iki örgüttü. Bu iki siyasal teşkilat bir nevi, İran’da 1953 yılında yaşanan ihtilal

sonrası kurulan “Fedai-i Halk-i İran” ve “Mücahidin-i Halk-ı İran” adlı iki legal örgütlerin uzantısı şeklindeydiler. Çünkü yeni kurulan “İran Halkı Fedaisi” ve “İran Halkın Mücahitleri” örgütleri Şah rejimi yıkıldıktan sonra hedeflerine ulaşamadığı için eski metotlarıyla mücadelelerini başlattılar. Halkın Mücahitleri örgütü, Marksizm ve İslam’ın bir sentezi olarak faaliyetlerini sürdürmeyi amaçlamıştı ve tevhidi sınıfsız bir toplum oluşturmaktı. Özellikle de İran’ın sufi-devrimci hareketlerinden Hasan Sabbah’ın mücadele metodundan oldukça etkilenmişti. Son yıllarda ise askeri totaliter bir teşkilat olmak için çalışmalar yapıyordu. Örgüt kendi ideolojik devriminin temel ilkelerini ise 1) imamet meselesinin halli, 2) kadının kurtuluşu şeklinde özetliyordu. Batı ve Amerikan aleyhtarı sloganlar atarak ve Tahran’daki Amerikan büyükelçiliğini basarak Humeyni rejiminin inanılmaz sevgisini kazanmış oldu. Humeyni’nin sevgisini kazanarak hükümette bir payının olacağını düşleyen Halkın Mücahitleri örgütü, hayal kırıklığı yaşayınca siyasi karışıklıklar çıkararak İran’ı çıkmaza sürüklemek istiyorlardı. Dolayısıyla İran’da demokratik partilerin özgür siyasi faaliyetlerine son verilmesini sağlamaya çalışarak devleti silah zoruyla ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu örgütün başta gelenleri inkılabın ilk yıllarında totaliter ve faşist yapısını ortaya koydu ve başka diğer hiçbir siyasi partiyle aynı masaya oturmadı. Bir nevi hiç kimseyi kendi hayali gücüne ortak etmek istemiyordu. Fakat yoğun bir halk kitlesine sahip olamayan örgüt, sanıldığı kadar acemi olmayan Humeyni rejimiyle hesaplaşma yoluna gitti. (Rıdvani, 1995: 15-16, 84)

Halkın Mücahitleri örgütü ilk kez İran halkının, Irak rejiminin kanlı savaşına maruz kaldığı bir ortamda Humeyni rejimiyle karşı karşıya geldi. Irak’ın İran’a beklenmedik saldırısı başlarda beklenmedik bir seyir izledi. Sonra İran halkının ortak azmi ve milli direnişi sayesinde Irak yenilgiye uğradı. Halk ve birçok örgüt vatanını savunmak adına birtakım gösteriler düzenliyordu. Halkın Mücahitleri örgütü de milli direniş mücadelesine katılmak için devletten, kendileri için özel bir cephe tahsis etmesini istiyordu. Dahası bu cephenin komutanlığı da devlet ve ordunun kontrolü dışında olmalı ve örgütün bizzat kendi eline verilmeliydi. Tabii ki İran devleti de milli hâkimiyet hakkına sahip bir devlet olarak buna karşı çıktı. Halkın Mücahitleri örgütünün rehberi Recevi, bu cevabı duyunca daha da hiddetlenerek Humeyni

rejimini yıkmak için çalışmalarına başladı.1984 yılında yapılan gösterilerin esas amacı da gerçekte Humeyni rejimini yıkmaya yönelikti. Örgüt halkın büyük bir bölümünün kendisini destekleyeceği düşüncesiyle rejime karşı koyarak üç ay içinde İslam Cumhuriyeti'ni yıkacak ve Humeyni'yi devirecekti. Örgütün yorumcularına göre, İslam Cumhuriyeti'ne vefalı olan ordu ve silahlı güçler Irak ordusuyla savaşırken İran'ın büyük kentlerinde devlet ve askeri merkezlerde yeterli savunma gücünün olmadığı sanılıyordu. Bu arada da Halkın Mücahitleri merkezleri kolayca işgal edebilir umuduyla Humeyni rejimine karşı topyekün bir savaş başlattı. 1981 yılında başlatılan savaşta Tahran ve büyük kentlerde birçok suçsuz insan öldürüldü. Örgütün de birçok üyesi yakalanarak zindana atıldı. Recevi, Rusya Bolşeviklerine benzettiği milis güçlerini savaşa soktu ve Humeyni ile ihtilaf içinde olan Beni Sadr'ın arkasında yer aldı. Örgüt, Beni Sadr'a güvenmese de hedeflerine ulaşmak için bir taktik denemek zorundaydı ve Sadr'ın arkasında yer alarak savaşa katıldı. Fakat örgütün taktikleri tutmadı, savaş sona erdi ve örgüt yıkıldı. (Rıdvani, 1995: 17-18)

Ayetullah Humeyni, 1979 Şubat'ından 1989 Haziran'ına, yani ölümüne kadar geçen sürede İran'ı demir bir yumrukla ve çelik gibi bir kararlılıkla yönetti. Devrim Muhafızları Ayetullah Humeyni'nin tüm rakiplerini ve muhalefeti bir bir ortadan kaldırdı. Öyle ki izlenilen bu yöntem ve şiddet nerdeyse Şah dönemini aratacak biçimdeydi. İlk zamanlar Humeyni'nin bu otoriter rejimine karşı çıkan gruplar arasında Müslüman Mücahitler, Marksist Fedailer, Tudeh Partisi, Ulusçu Ulusal Cephe, Liberal Özgürlük Hareketi gibi gruplar bulunmaktaydı; ama bu grupların hepsi teker teker ortadan kaldırıldı. (Akt. Dabashi, 2007:178-179) Bu açıdan 1981 yılında yaşanan savaş facialarının ve İran'daki baskıların tek sorumlusu sadece Humeyni rejimi değil, aynı zamanda Recevi ve Halkın Mücahitleri örgütüdür. Örgüt, İran'daki siyasi partileri ve demokrasiyi kendi anarşist planlarıyla yok etti. Bu durumlar karşısında Humeyni rejimi de boş kalmayarak örgüte karşı direniyor ve yakaladıkları örgüt üyelerini kurşuna diziyordu. Olaylar dindirilmesi gerekirken, Recevi örgütü ve ortalığı daha da hiddetlendirerek şiddet saçıyordu. Suçsuz insanlar öldürülüyor, mekânlar tahrip ediliyor, büyük şahsiyetler ve cumhurbaşkanı bomba saldırısı sonucu öldürülüyordu. Yaşanan bütün bu çirkin olaylarda zaten Irak'a karşı

savaş içerisinde olan Humeyni rejimi, örgütün yapmış olduğu bu sinsice planlarla ülkede demokrasinin zedelenmesine ve baskıların artmasına neden olmaktan başka hiçbir işe yaramadı. (Rıdvani, 1995: 18-19)

Saddam Hüseyin'in İran'ı işgal etmeye kalktığı sırada Ayetullah Humeyni içte büyük bir güç kazanma mücadelesi veriyordu. Hatta bu işgal süreci, Humeyni'nin otoritesini sağlamlaştırmak için, ona büyük bir fırsat verdi. 22 Haziran 1981 yılında dönemin cumhurbaşkanı Beni Sadr'ı görevden alan Humeyni onun savaşı idare edebilecek bir kabiliyette olduğunu düşünmüyordu. Yüz binlerce masum insanın ölümüne neden olan Irak-İran savaşı yaklaşık sekiz yıl devam etti. İki ülke ABD ve Avrupalı güçlerin arzusu doğrultusunda birbirinin doğal ve insani kaynaklarını tüketti. Avrupalı güçler iki ülkeye de silah satarak savaşın uzamasına neden olmuş ve bu durumu kendi kazançları haline getirmişlerdi. Savaş 3 Temmuz 1988 yılında 290 sivil yolcu taşıyan yolcu uçağının Amerikan savaş gemisi tarafından düşürülmesinden sonra Ayetullah Humeyni Birleşmiş Milletlerin barış kararını kabul etmişti. Ve İran 20 Temmuz 1988 'de Irakla ateşkes imzalayarak savaşa son verdi. Bu barış anlaşmasından çok uzun bir süre geçmeden Ayetullah Humeyni ölmüştü. (Dabashi, 2007: 185-186) İran-Irak savaşının bilinmeyen bir yanı da, Ayetullah Humeyni'nin sadece metafizik konuların uğruna savaşacak bir devrimci olmanın ötesinde gayesi olan birisi olarak mücadele veriyor olmasıydı. Öyle ki Şiiliğin bir başkaldırı dini olduğunu ve kendini gerçekleştirmeden bütün olarak iktidarı elde edemeyeceğini içsel olarak biliyordu. Bu yüzden ki yaşadığı süre boyunca Şiiliğin savaşçı ve devrimci tarafını korumaya çalıştı ve bunu açığa çıkarmak için uğraştı. Humeyni biliyordu ki Şiilik hep bu savaşçı özelliği sayesinde hayatta kalmıştı. Hatta Şiiliğin ortaya çıkışı birinci ve üçüncü imamın yedinci yüzyılda merkezi otoriteye karşı çıkıp ona kafa tutmasıyla ortaya çıkmıştı. (Akt. Dabashi, 2007: 194) Bu gelişmelerden sonra İran İslam Cumhuriyeti'nde tüm partiler kapatılarak siyasi güç liderleri ya yurt dışına çıktı ya da illegal mücadeleye yöneldiler. İran'ı terk eden ilk önder Mesud Recevi ve ilk örgüt ise Halkın Mücahitleri oldu. Zamanın Cumhurbaşkanı Beni Sadr da Mesud Recevi ile Fransa'ya sığındı. (Rıdvani, 1995: 20)

Devrim sonrası İran'ın dış politikasının temel prensiplerinden biri de “İslam devriminin ihracı” söylemi olmuştur. Devrimin liderlerinde olan Ayetullah Huseyin Ali Muntazari, 1979 yılının Eylül ayında yaptığı bir radyo konuşmasında dış politika üzerinde etkili olan misyoncu yaklaşımı şu şekilde açıklamıştır: “İran devriminin özelliği onun herhangi bir coğrafya ile sınırlandırılmayacağı gerçeğidir. Gerçekte bizim devrimimiz bir İran devrimi değil ve fakat bir İslam devrimidir. Nihai zafer, İslam dünyasında sömürgeciliğin ve sömürünün bütün izleri sökülüp atıldığında gerçekleşmiş olacaktır. Diktatörlük ve sömürü altında yaşayan bütün Müslümanların ve savunmasız insanların İran halkından birtakım beklentileri vardır. Dolayısıyla zaferle taçlanan devrimimiz bu insanlara ulaşacaktır. İran Hükümeti ve halkı bütün özgürlük savaşlarına ve Filistin devrimine elinden geldiği kadar maddi ve manevi yardımı sağlamalıdır.” Aynı şekilde devrimin lideri Humeyni de İran devrimini bütün İslam ülkelerini kapsayacak genel bir İslami devrimin bir safhası ve aracı olarak; “Bizim devrimimiz İran için değil İslami bir hedef içindir. İran sadece bir başlangıç safhasıdır.” şeklinde bir vurgu yapmıştır. Yine eski cumhurbaşkanı ve dini lider olan Hamaney de İslam devriminin coğrafyaya hapsedilemeyeceğini ve sınır tanımayacağını söyleyerek bu görüşü pekiştirmiştir. Humeyni bu görüşünü, sadece “İslami dünya düzeni” nin kurulması için değil, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti’ni düşman-küstah süper güçlerden korumak için savunmuştur. Humeyni; “İslam devrimini dünyaya ihraç etmek için çalışmalıyız. Şayet kapalı bir çevrede yalnız olarak kalırsak, kesinlikle yenilgiyle karşılaşırız.” diyerek devrimin ihracını bir var olma meselesi olarak düşünmüştür. (Akt. Dağı, 2002: 60-63)

20. yüzyılın sonunda İslam'ın dünya çapında yayılmasına binaen Hegel'in söylediği düşünce anlam kazanmıştır. Hegel'e göre, “Dünyanın Tini batıya doğru gider. Aynı yörüngeyi izleyen İslam'ın sanayi sonrası dönemde yayılması ikili bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Geleneksel Müslüman toplumların sınırlarının ona sağladığı entelektüel korumanın dışında, İslam, bu “dünyanın tini” ile doğrudan doğruya boy ölçüşmek zorunda, hem de bunu “dünyanın tini” nin dünya çapındaki gücünün Batı'daki kalelerinin merkezinde, değerlerinin, temsillerinin, imge ve zenginlik akışlarının üretildiği yerde yapmak zorunda. Gerginlikler ve uzlaşmalar arasında, burada, gelecek yüzyılın İslamı' nın çizgileri çiziliyor. Ama aynı zamanda,

Batı'ya yerleşmiş kimi yandaşlarının dile getirdiği cemaat talepleri dolayısıyla, gerçek anlamıyla İslami özgüllüğün ötesinde, etraflarında yarının dünyasının yeniden yapılandığı belli sayıda vektör, eksen ve farklılaşma da ortaya çıkmaya başlıyor.” (Kepel, 1995: 14-15) Bütün radikal söylemlerden sonra Humeyni'ye göre devrimin ihracı, “*kılıç*” kullanmadan barışçıl yöntemlerle gerçekleştirilmelidir. Barışçıl bir araç olarak da devrimci propaganda en iyi seçimdir. Ki her ne kadar barışçıl yöntemlerle devrim ihracının gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulayan Humeyni, devrim sonrası ilk yıllarda bu durum için sadece barışçıl araçlar kullandığını söylemek çok da doğru olmayacaktır. Örnek olarak 1982'den sonra Saddam Hüseyin'in barış çağrılarına rağmen Irak'a devrimi askeri yöntemlerle ihraç etme isteği savaş araçlarını kullanmasına neden olmuştur. Bunun ötesinde diğer ülkelerin İslam alimleri ile kurulacak doğrudan ilişkiler ve bu kişilerle yapılacak uluslararası toplantılar devrimin diğer İslam ülkelerinde örgütlenmesinin önemli adımları ve araçları olarak düşünülmektedir. İran bu amaç doğrultusunda “Cuma İmamları Dünya Kongresi” gibi uluslararası toplantılar örgütlemiş ve bu toplantılarda İslam'ın siyasal boyutlarını ele almıştır. Ayrıca, İran, devrim sonrası ilk yıllarında dünyanın çeşitli bölgelerinde ve özellikle Körfez'de faaliyet gösteren devrimci örgütlere lojistik ve ideolojik destek sağlayarak bölgedeki İslamcı hareketleri manipüle ve kontrol etmeye çalışmıştır. Öte yandan ‘hac’ olayını da siyasal bir platforma taşıyarak ‘hac’ı devrim ihracı çabalarının bütün dünya Müslümanlarına iletildiği önemli bir platform olarak görmüştür. (Dağı, 2002: 63-64) İran İslam Devrimi, Şii motiflerle beslenerek, bütünüyle Şii bir zemin üzerinde gerçekleştirildiğinden dolayı 1979'lardan sonra zaman zaman Sünni-Şii yakınlaşmasından söz edilmesine ve “Vahdet” haftaları düzenlenmesine rağmen ideolojik Şii anlayışından sıyrılamamıştır. (Akt. Onat, 1996: 18)

İran'da Humeyni devrimi, büyük ölçüde sivil toplum güçlerinin, zorba Şah devlet mekanizmasına karşı üstünlüğüyle gerçekleşmiş bir olay olarak oldukça önemlidir. Sivil toplum tartışmalarıyla el ele yürüyen bir diğer önemli faktör ise din-devlet ilişkisidir. Laiklik ilkesinin hiçbir zaman olmadığı bir ülke olarak İran, dini, devletin her zaman üstünde tutmuştur. Şiilerin belkemiğini oluşturan din adamları sınıfı bir kast sistemi olarak İran'da politikaya sürekli müdahale etmiştir. Tek adam

kurumu olan Şahlık Kurumu ile çatışan, toplumun tercümanı rolünü üstlenen aktörler olarak Şii din adamları, Kum kentinden yükselerek kendi sosyal yaşam modellerini hayata geçiren pozisyonunda olmuşlardır. (Çizgen, 1994: 15-16)

Dini kavramların, ideolojik planda siyasi boyutunun sürekli ön planda tutulduğu, “dinin siyasetten ayrı olmadığı” ısrarla işlenerek İran’da var olan Şii İslam’ın “ideolojik” olduğu söylenebilir. (Onat, 1996: 17) Bu doğrultuda devrimci dış politikanın bir diğer ideolojik temeli ise “*Birleşik İslam Topluluğu- Ümmetin Birliği*” kavramı olmuştur. Kendi düşüncelerinin geçerliliğini evrensel ölçekte analiz eden devrim liderleri Müslümanları bölen ulusal sınırları Sünni yapılanmalar olarak niteleyerek, ulus-devlet kavramını reddetmektedirler. Humeyni İslam dünyasının “birliği”ni vurgulayarak, Müslümanların ulus-devlet anlayışı içerisinde çeşitli devletler arasında bölünmüşlüğüne emperyalistlerin ve kendi çıkarlarını düşünen tranik siyasal liderlerin bir oyunu görmektedir. Bu yaklaşım, bütün İslam dünyası İran’ın meşru faaliyet ve ilgi alanına girdiğinin bir kanıtı olmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 11. maddesi bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bütün Müslümanlar tek bir millettir ve İslam Cumhuriyeti hükümeti genel politikasını belirlerken bütün Müslümanların birliğini göz önünde bulundurmakla yükümlüdür. İslam Cumhuriyeti, İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel birliğini sağlamak üzere aralıksız çaba harcamalıdır.” (Akt. Dağı, 2002: 64-65)

İran gibi bütün Müslüman toplumlar, İslamcı siyasal hareketler ya da İslam adına yapılan herhangi bir şey üzerine araştırmalarda, aktörlerin söylediklerine fazla önem verme ve İslam’ı her şeyin üstünde açıklayıcı bir kıstas haline getirme eğilimi bulunmaktadır. İslam, kendi tarihinden, Kur’an’ın dediği ya da diyebileceğinden veya Ortadoğu’da yaşananlardan yola çıkarak açıklanabilecek kapalı bir sistem olarak algılanmaktadır. Fakat günümüz Müslümanlarının İslam’ı kültürel bir tecrit içinde değildir; küreselleşmeye maruz kalan ve küreselleşmeye eşlik eden bir olgudur. Dinle ilişkinin bireyselleşmesi ya da “biz ve diğerleri” mantığına uygun bir şekilde dinsel grubun cemaatleşmesi türünden karmaşık olgulardır. (Roy, 2003: 14-15) Bu cemaatleşme yapısı içerisinde Humeyni’nin dış politika söylemi önem kazanmıştır.

İslam dışı bloklarla siyasal ittifakın kesinlikle reddi bağımsız-bağılantısız bir dış politikanın temelini oluşturmaktadır. “Ne Doğu Ne Batı” ilkesi olan yalnız bir dış politika yöneliminin sınırlarını aşarak Batı ve Doğu’dan tamamen farklı ve yerel değerler sistemi oluşturulması, İran’ın hegemonyacı süper güçlerle olan ilişkilerinin problemleri geçmişinde ve kısmen de olsa Ortadoğu’daki İslamcı grupların dünya politikasına karşı aldıkları radikal-ideolojik tavırdan kaynaklanmaktadır. Bağlantısızlar hareketiyle de Humeyni, bağımsız bir dış politika anlayışı ile süper güçlere siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda karşı gelmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla bu şekilde, süper güçlerin Üçüncü Dünya üzerindeki siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel hegemonyasının yok edilmesi bağlantısız dış politikanın ana hedeflerinden biri olmalıdır. Ki İran Anayasası’nın 146. maddesi İran’da her türlü üssün kurulmasını yasaklamıştır. Aynı şekilde 156. maddesi de “İran dış politikası her türlü yabancı egemenliğinin reddi, tam bağımsızlığın korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve hegemonyacı süper güçlere karşı bağlantısızlık ilkeleri üzerine kurulmuştur.” Bunun dışında 153. maddesinde ise yabancı bir devletin doğal kaynakları işletmesine ve ekonomik, kültürel, askeri alanlarda egemenlik kurmasına izin verecek bütün anlaşmaları geçersiz kabul etmektedir. (Akt. Dağı, 2002: 66-67) İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında dış politikayla alakalı ilan edilen ideolojik ilkelere rağmen İran dış politikasının kurulmasında etkisi olan iki grup arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İki rakip görüş olarak nitelendirilen bu gruplardan birincisi, İran’ın yerel ihtiyaçları üzerinde durmakta ve halkın kalkınma ve katılım taleplerine cevap vererek sistemi İran içinde pekiştirmek istemekteyken; ikinci grup ise ‘Humeyni çizgisi’nden taviz verilmemesini ısrarla vurgulamakta ve hatta devrimi çevre ülkelere ihraç etmenin İran’ın görevi olduğunu vurgulamaktadır. İlmîliler ve radikaller olarak isimlendirilen bu iki grup arasında mevcut uluslararası sisteme yaklaşımları da farklılık arz etmektedir. İslami bir dünya düzeni kurmayı amaçlayan radikaller misyoner dünya devrimcilerini konumundadır ve dış politikadan kesinlikle bağımsız olmak istemektedirler. İlmîliler, başka bir deyişle gerçekçiler ise İslami bir dünya düzenini bir ideal olarak benimsemekle beraber, mevcut uluslararası sistemin gerçeklerini de kabul ederek, radikallerden farklı olarak uluslararası sistemin dikte ettirdiği sınırlamalar çerçevesinde hareket etmek gerektiğini düşünmektedirler. (Dağı, 2002:

68) Fakat İslamcılık kavramında ekonomi daha da kötü bir duruma gitmiştir. İktidara gelen İslamcılık, resmi olarak laik ya da ılımlı rejimlerin daha önce ortaya koydukları “yukarıdan aşağıya” İslamileştirme siyasetlerini sistemleştirmiştir. Adetler ve kişisel haklar açısından, birçok laik Müslüman ülke ile yeni-fundamentalist proje açısından çok da farklılık bulunmamaktadır. Parola “şeriat”tır. Bu İslamileştirmenin hedefi özel hukuk ve ceza hukuku olacak, geleneksel ya da yeniden kurulmuş dayanışma ağlarına olduğu gibi yürürlükteki ekonomiye de dokunmayacak ve eski rejimlerden miras alınan siyasal modele, özellikle de tek parti modeline kaldığı yerden devam edilecektir. Çünkü böyle bir model, kendi başına işlemeye muktedir herhangi bir kurum üretememektedir. Adalet ve eşit toplumsal bölüşüm düşü, sadece bu düşü uygulamaya koyanların erdemli olmaları önkoşuluna dayandığı için bu durumun gerçekleşmesi de ruhban sınıfının siyaset sahnesinden çekilmeleriyle gerçekleşmiş olacaktır. (Roy, 2015: 230-231) Sadece İran değil büyük İslamcı hareketlerin neredeyse hepsi siyasal şiddeti bırakarak iç siyaset programları oldukça muhafazakâr olsa bile İslamcıdan ziyade milliyetçileşmişlerdir. İslamcılığın milliyetçileşmesinin en tipik örneği de İran olmuştur. Haziran ayı 1988’de Irak’la ateşkes yapılmasından bu yana ülke söyleminde yer verse bile ideolojik mülahazalarda sadece ulusal çıkarlarını temel alan bir dış politika yürütmüştür. Örneğin, içeride muhafazakârlarla liberaller arasındaki mücadele ciddiyetini korusa da İran, ABD ve İsrail ile ilişkilerdeki simgesellik hariç bir dış politika yürütmeyi bilmiştir. Bunun dışında İran Körfez Savaşı sırasında Amerikan kuvvetlerinin yerleşmesi karşısında güçlük çıkarmamıştır. Böylelikle İran, geleneksel aracılara 1991’de Irak Şiileri’ne, 1996’da Bahreyn’dekilere, 1998’de Afganlılara verdiği desteği azar azar kesmiştir. Ayrıca Kafkasya’da İran, Şii olmasına rağmen Azerbaycan’a karşı Ermenistan’ı desteklemiş, Tacikistan’daki iç savaşa son verdirmek için Rusya ile işbirliğine gitmiştir. Dahası Afganistan’daki 2001 seferi sırasında da İran, Taliban’a karşı Kuzey İttifakını destekleyerek kendini Ruslar, Hintliler ve Amerikalılar ile aynı safta bulmuştur. Körfez’deki Birleşik Arap Emirlikleri’yle de 1971’de Şah tarafından işgal edilen Tumb ve Musa adalarının statüsü konusunda ihtilafı olmasına rağmen, muhafazakâr Suudi Arabistan ve Katar ülkeleriyle yakınlaşmıştır. Son olarak İran, Lübnan Hizbullahı’nı ve Filistinlileri maddi olarak desteklemesine rağmen, 2000 yılında ikinci İntifada’nın başlatılması esnasında ikinci planda kalmıştır. İran’ın

yürütmüş olduğu bu dış politikadaki “ulusallaşma” nın açıklaması, bir ulus-devletle ve özgül siyasal bir alanla, yani pragmatizm ve gerçekçilikle özdeşleşmeye yönelten iktidar pratiğinde yatmaktadır. (Roy, 2003: 32-33)

Devrim sonrası İran’da dış politika hem ideolojik hem uzlaşmacı hem de pragmatik eğilimleri birlikte taşımıştır. Bu eğilimlerden hangisinin politika olarak izleneceği yerel iktidar mücadelesi, uluslararası çevre ve devrim liderinin (dini lider ve cumhurbaşkanı) İran’ın gücüne ilişkin algılamalarına bağlıydı. Bu değişkenlere, İran’ın dış ve bölgesel politikalarının arkasında yatan motivasyonlar olarak rejimin muhafazası, ülkenin bütünlüğünün korunması ve ideolojinin propagandasını eklemek gerekmektedir. Pragmatik dış politikanın nedenlerinden birisi de ülkenin ve devrimin “uluslararası hegemonyacı güçlere” karşı savunulması olmuştur. Bu durum da yeni rejimin temel kaygılarından biri olarak savunma ihtiyacını öne çıkarmıştır. (Akt. Dağı, 2002: 70)

Yapısal olarak ideolojik bir devlet olan İran Anayasası’na göre yönetme hakkı halka değil mollalara ait olmaktadır. Cumhurbaşkanı adayları ‘ideolojik uygunluk’ denetiminden geçirilerek seçilmektedir. Ki nitekim molla olmayanların adaylıkları ise kabul edilmemektedir. Adayların dini ulemanın etkin olduğu Muhafızlar Konseyi tarafından ön elemenden geçirilmesi ‘*dini yönetim*’ sisteminin kalıcılığını sağlayan bir mekanizma görevi görmektedir. Bu sistem, molla olmayan birisinin cumhurbaşkanı adayı olmasını engellemektedir. İran’da Anayasal sistem mollaların yönetim hakkı esasına dayanmakla beraber meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimleriyle siyasal katılıma izin verilir görülmektedir. Fakat sınırlı da olsa katılım gereğinin duyulması yönetimin meşruiyetinin çok önemli bir ayağının halk iradesi olduğunun tanınması anlamına gelmektedir. Yönetimin anayasal-ideolojik ön kabullerle meşrulaştırılması, ancak kitlesel katılıma da yer verilmesi uzun dönemde gerginlik ve çatışma yaratacak bir olgu olmaktadır. (Akt. Dağı, 2002: 82-83) Bu açıdan bakıldığı zaman aslında İslamcılığın Müslüman toplumları laikleştirici bir etken olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Çünkü dinsel alanı siyaset uğruna geri plana iten İslamcılık, siyasetin yararına hamle yapmış bulunmaktadır. Fakat siyasetin ve toplumsalın gerçek işleyişini dikkate almayı reddedişi, onu iktidarın ve toplumsal bölünmenin geleneksel uygulamalarının yazılı olmayan kurallarını izlemeye ve bu yönde

ilerlemeye iteceği kesin olmaktadır. İslamcılık, yeni iktidarla özdeşleştiği için dinsel alanı aşkınlık, sığınma ve muhalefet gibi değerlerinden arındırmasının hemen ardından siyasal ve toplumsalın özerk işleyişinin dayatmasına maruz kalmıştır. (Roy, 2015: 234) Ki bu da İslamcılığın kendi çizdiği yoldan sapmasına neden olmuştur.

3.3.1. İmam Ayetullah Humeyni Dönemi

“Çağın büyük adamı, çağının istemini dile getirebilen, çağına isteminin ne olduğunu söyleyebilen ve bu istemi yerine getirebilen kişidir. Onun yaptığı çağımızın yüreği ve özüdür; o çağını gerçek kılar.”

HEGEL

Humeyni bir lider olarak belki çağın değil ama tam olarak İran’ın İslam Devrimi ile büyük adamı olmuştur. İran’ın, İran halkının istemini dile getirmiş, ne olduğunu açıkça dille ifade etmiş ve içinde yaşanan gerçeği somuta dönüştürmeyi başarmıştır. Sürecin ürünü olarak zamanlamayı doğru yapan, inançlarından ödün vermeyen, inançlarıyla beslenen, sade, mesafeli ve köktenci bir tutuma sahip bir kişiliktir. (Çizgen, 1994: 78) Humeyni, geleneksel dini kurumlardan beslenerek, İran’da köklü bir toplumsal değişimin imamı olma özelliğinin yanı sıra, milyonlarca insanın tartışmadan, sadakatle bağlandığı bir şahsiyet, bir yanıyla dini, diğer yanıyla siyasi bir lider olması, çağdaş toplumlarda rastlanmayan karizmatik bir lider olmasını sağlamıştır. (Kaya, 2013: 278) Hem geleneksel fundamentalist hem de üçüncü dünyacı bir devrimci olan Humeyni, genç İslamcıların büyük bir bölümünü ulema sınıfına yaklaştırmayı bilmiş; ama aynı zamanda da iki yüz yılda ulema tarafından oluşturulmuş oyunun kurallarını bozmuştu. (Roy, 2015: 212) İslam Devriminden sonraki süreçte, Ayetullah Humeyni kendisinin en üst mevki olduğu ve devleti “devrimci” Şii inanç sistemiyle kendisinin şekillendirmiş bir biçimde İran’a mahsus otokratik-teokratik bir İslam Cumhuriyeti meydana getirmişti. Cumhuriyet ile İslami yönetimin nasıl bir arada olacağı sorusuna ise Humeyni, İslam’ın bildiğimiz İslam olduğunu ve uygulanacak cumhuriyet sisteminin de dünyadan farklı olmayacağını söylüyordu. Yani Humeyni, İran İslam Cumhuriyeti’nin kaynağının ilahi olduğunu

söylemişti ve bunun uygulamaya geçmesinin de halkın iradesiyle oluşacağını belirtmişti. (Akt. Vural, 2012: 42)

Dünyada İslamcı hareketler, siyaset oyunundan dışlanan toplumsal kategorileri seferber ederek ve kliyantelizm ile aşiretçiliğe ideolojik bir alternatif sunarak, anavatanlarındaki ulusal siyasal sahneyi yapılandırmaya katkıda bulunmaktadır. İran İslami Devrimi'nde olduğu gibi Humeyni ve devrim yanlıları, halkı politikleştirerek birçok “nasipsizi” ya da başka bir deyişle kendi ülkesinde olmasına rağmen ülkesinin nimetlerinden yararlanamayan vatandaşı toplumla bütünleştirerek, eğitim sistemini yaygınlaştırarak, hiyerarşik düzeni bozup sınıfları birbirine karıştırarak, özellikle de siyasal iktidarla din adamları arasındaki ikiliğe son vererek devleti güçlendirmiştir. (Roy, 2003: 36-37)

Humeyni, İran'a geldikten sonra yaptığı ilk iş, “İslam Devrim Konseyi”ni kurmak oldu. Devrim Konseyini “Merkezi Komite” nin kuruluşu takip etti. Merkezi Komite, Devrim Komiteleri'nin faaliyetlerini kontrol edecek, Devrim Konseyi de ülkenin idaresi için gerekli tedbirleri ve görüşleri ortaya koyup karara bağlayacak görevlerden sorumluydular. Fakat Humeyni'nin sadece bu kurduğu konsey ve komite ile ülkeyi yönetmek imkânsızdı. O yüzden, bir bürokrat olan Mehdi Bazargan'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. (Akt. Saray, 1990: 99-100) Humeyni, Şah döneminin resmi hükümeti olan Bahtiyar'ın görevi bırakmasını beklemeden onun yerine Bazargan'ı geçici hükümetin başbakanı olarak görevlendirdi. Bunun üzerine baskılara daha fazla dayanamayan Bahtiyar hükümeti, on gün sonra Yüksek Askeri Konseyin tarafsız bir konuma geçmesi sonucunda 12 Şubat 1979 yılında resmi olarak yıkıldı. (Elmas, 2011: 108)

Humeyni, İslam Cumhuriyeti'nin kabulü için referanduma sunup İslamcı Anayasa hazırlanana kadar geçici başbakan olarak Özgürlük Hareketi'nden Mehdi Bazargan'ı atadı. Mehdi Bazargan'ın başbakan olarak atanması Özgürlük Hareketi'nin popüler lideri Ayetullah Telekani'yi etkisiz hale getirdi. Ama bu durum devrimin diğer güçleri arasında öfke yaratmadı. Çünkü Mehdi Bazargan liberal, iyi niyetli ve etkisiz biriydi. Bu dönemde Şahlığın kaldırılarak İslam Cumhuriyeti'nin kurulması amacı ile oylamaya gidildi. Bütün gruplar Şahlığın kaldırılması için fikir birliği

sağladı. İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını destekleyenler Humeyni ve onun destekçilerinden ibaretti; ama zaten İslam Cumhuriyeti'ne hayır demek, başlı başına Şahlığa geri dönmek anlamına geliyordu. Bu yüzden diğer gruplarda istemese de İslam rejimini onayladı. Böylece İran İslam Cumhuriyeti Humeyni liderliğinde kurulmuş oldu. (Dabashi, 2007: 179) Bu süreç içerisinde devlet yönetmede yeterli tecrübeyi kazanan Humeyni, kendi fikirleri ve prensipleri doğrultusunda bir anayasa hazırlatarak bu anayasaya göre, ülkeyi İslami prensiplerle yönetecek ve din adamları memleket idaresinde görev alacaklardı. Eğitim, iktisadi ve ticari işlerin hepsi İslami kriterlere göre yapılacaktı. Anayasa'dan sonra 72 üyeden oluşan bir meclis kurarak bu yeni rejimin adını "İran İslam Cumhuriyeti" olarak halka duyurmuştur. Rejimin ve devrimin lideri olan Humeyni, bu sisteme göre ülkede büyük yetkileri olan bir cumhurbaşkanı seçmek zorundaydı. Halkın büyük çoğunluğunun desteğini alan, bir uzman bürokrat olarak Fransa'da yetişmiş modernist Beni Sadr, cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak Humeyni ve arkadaşlarını hayal kırıklığına uğratmıştı. Kısa süre sonra Beni Sadr, mollalar tarafından saf dışı bırakılarak istedikleri adam olan Hamaney'i cumhurbaşkanlığına getirmişlerdi. (Saray, 1990: 100-101) Ali Hamaney, yüksek dini lider olmamasına ve taklit mercii olan büyük Ayetullah olmak için gerekli teolojik niteliklere sahip olmamasına rağmen Uzmanlar Meclisi tarafından cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Bu durum da, yüksek dinsel işlev ile en üst düzeydeki siyasal işlev arasında bir ayrışmanın olduğunu gösteriyordu. (Roy, 2015: 212-213)

Devrim sonrası İran dış politikası doğrusal bir çizgi göstermek yerine istikrarsızlık yaşamıştır. Devrimi gerçekleştiren güçlerin iktidar mücadelesi, uluslararası ve bölgesel güçlerin devrim karşısında aldıkları tavırlar, karar yapımında ideoloji-pragmatizm ikilemi İran dış politikasında istikrarsızlığın temel kaynakları olmuştur. 1979 sonrası İran'ın Ortadoğu ve dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinde belirli bir eğilimin egemen olduğu çeşitli dönemlerin varlığı hissedilmektedir. İlk dönem Humeyni'nin Şubat 1979 yılında yönetimi ele geçirmesiyle başlayıp Kasım 1979 yılında son bulmuştur. Bu dönem, İran'da devrimi yerleştirme çabaları ve dış politikanın bu amaç doğrultusunda manipulasyonu taktiğiyle ilerletilmiştir. Devrimin önemli hedeflerinden ve meşruiyet kaynaklarından biri, bağımsız dış politika anlayışı ve Şah döneminde üstlenilen uluslararası yükümlülüklerin reddi olmuştur. Bu amaç

doğrultusunda devrim hükümeti ilk dış politika uygulamaları olarak İsrail ve Güney Afrika ile diplomatik ilişkileri kesmiş, CENTO'dan çekilerek FKÖ'yü resmen tanımıştır. Dahası Şah döneminde ABD ile yapılan bütün gizli ve açık askeri ve ekonomik anlaşmalar tek taraflı olarak iptal edilmiş; fakat diplomatik ilişkilere devam edilmiş ve Sovyet Birliği ile herhangi bir sürtüşmeye girmekten kaçınılmıştır. Irak ile sorunlar ise daha devrimin ilk aylarında başlamış; İran'ın da Irak'ta yaşayan Şiiler üzerindeki propagandası hissedilir hale gelmiştir. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda Şah döneminde uygulanan dış politika çizgisinden tamamen farklı bir yol izlenmiş olursa da Kasım 1979'a kadar çatışmacı bir görünüm almamıştır. (Akt. Dağı, 2002: 73) Devlet kadrolarının tevhide olmayan, İslami ilkeleri benimsememiş ve milliyetçi kadrolardan temizlenmesi esas amaç olmuştur. (Çizgen, 1994: 118)

İran İslam Cumhuriyeti'nde bir yandan devrimi korumak, bir yandan İran İslam Cumhuriyeti'nin kurumlarını inşa etmek ve bir yandan da devrime ve cumhuriyete karşı olabilecek isyanları engellemek gerekmektedir. Bu dönemde meydana gelen en önemli olaylardan bir tanesi de yaklaşık sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı olmuştur. Irak-İran arasında çıkan bu savaş körfez monarşilerini de oldukça rahatsız etmiştir. Çünkü bir nevi devrimin getirdiği bu savaş çok kolay bir şekilde kendi ülkelerine sıçrayabilirdi ya da kendi ülkelerindeki iç huzursuzlukları tetikleyebilirdi. Bu savaş sonucunda yaklaşık bir milyon kişi hayatını kaybetmişti. Ayrıca bu savaş iki ülkenin de kaynaklarının tükenmesine yol açmıştı. Bilinen adıyla iki ülke için “yıpratma savaşı” olarak nitelendirilmiştir. Savaş, 1988 Ağustos'unda varılan ateşkes kararıyla son bulmuş ve Birleşmiş Milletler gözetiminde barış görüşmeleri başlatılmıştı. Ancak barış görüşmeleri bir sonuç vermemiş, Irak'ın Kuveyt'i 1990'da işgal etmesinin sonucunda ABD'nin Irak'a savaş ilan etmesi sonrasında Irak'ın İran'dan almış olduğu toprakları terk etmesiyle sona ermiştir. (Akt. Vural, 2012: 43-45) Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda dış politikada İslam dışı devletlerle ittifakın reddine dair kesin beyanatlar ve ilkeler bulursa da, kimi zaman vatandaşlarının yaşam standardının ve ülkenin ekonomisinin daha iyi bir duruma gelmesini öngören dini liderler tarafından bu durum, suistimal edilmiştir. Bu nedenden ötürü Humeyni, İran-Irak savaşı sonrası ülkenin ekonomik sıkıntılarla karşılaşması durumunda “yabancı kaynakları kullanmalıyız. Savaş sonrası

ülkenin ekonomik bakımdan yeniden inşası için dokuz yüz yıl bekleyemeyiz.” beyanatını vermeye itmiştir. (Akt. Dağı, 2002: 70) Ayrıca bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti’nin Sanayi Bakanlığı Şah döneminden kalma altmış dört girişimcinin sahip oldukları mal varlıklarını devletleştirerek çok büyük bir serveti İran İslam Cumhuriyeti’ne kazandırmıştır. Bir başka önemli olan ise Adalet Bakanlığı da Yüce Mahkemeler, Bölgesel Mahkemeler, Yerel Devrim Mahkemeleri gibi bütün hukuk sistemini kendisine bağlamış, laik eğitim görmüş hâkim ve yargıçlar görevden alınarak yerlerini medreselerde eğitim almış din adamlarını atamıştır. Bundan böyle ülkede şariat kanunları geçerli olmuştur. Yine bu dönemde İslam kurallarına göre giyinme kanunu çıkartılarak kadınlara kapanma zorunluluğu getirilmiş; erkeklerde ise kravat takma zorunluluğu kaldırılmıştır. Aynı zamanda halkı On İki İmanın görüldüğü Kum kenti yakınlarındaki Cemkeran’da bulunan dilek kuyusunu ziyaret etmeleri teşvik edilmiştir. Buna ilaveten İran İslam rejimiyle birlikte yazılı ve görsel basına büyük bir sansür uygulaması hayata geçirilmiştir. Monarşiyi ve laikliği öven yayınlar ortadan kaldırılmış, kitaplar yeniden yazdırılmıştır. Kısaca din adamlarını ve yeni rejimi öven toplu bir basın-yayın kampanyası başlamıştır. (Hüseyinoğlu, 2009: 90)

İran İslam Cumhuriyeti, yeni ve tarihsel bir tecrübesi olmayan bir rejimdi. Ayetullah Humeyni bu sistemin her şeyiydi, yani İran İslam Cumhuriyeti demek Ayetullah Humeyni demekti. Eğer Humeyni ölürse onun yerine kim geçecek ve bu rejime rehberlik-liderlik edecekti? Bu yüzden Humeyni ölmeden onun yerine geçecek rehberin kim olacağının önceden belirlenmesi gerekiyordu ki, bu sayede devrim varlığını koruyup devam edebilecekti. Bu amaç doğrultusunda Humeyni daha hayattayken yerine Ayetullah Montazeri’nin geçmesini istiyordu. Hatta bu fikrini din adamlarından oluşan Meclisi Hobregan’a danışmış ve onlarında onayını almıştı. Ama İran-Kontra Skandalı diye bilinen olayın patlak vermesi ve bu yüzden Montazeri üzerinde oluşan kötü intiba sebebi ile Montazeri, Humeyni’nin nazarında itibarını kaybetti. (Milani, 2004: 390) Ayetullah Humeyni yaptığı devrimi, bu devrimin dünyaya dair açıklamasını ve ardında yapılması gereken birçok şeyi bırakarak kesin bir sonuca ulaşmaksızın göçüp gitmişti. Büyük Şii ulemasının da yaptığı bir nevi buydu aslında; çünkü onlar dünyada kesin bir eksikliğin varlığına inanıyorlardı. Bu

yüzdendir ki dünyada yapmış oldukları şeyleri hep bir eksik ve tamamlanmamışlık olarak bırakmışlardı. (Dabashi, 2007: 194-195)

Ayetullah Humeyni öldükten sonra Meclisi Hobregan, yaklaşık sekiz saat süren bir toplantıdan sonra yeni rehberin kim olacağını seçmişti. Ali Hamaney on dört ret oyuna karşılık altmış kabul oyu ile 4 Haziran 1989’ da yeni rehber olarak seçildi. Ama bu gelişmede ilginç bir durum söz konusuydu. Ali Hamaney dini bir eğitim almamıştı, yani rehberlik için yetersizdi. Bu nedenden dolayı İran Anayasası’na göre rehber olma yeterliliği yoktu. Meclisi Hobregan, Hamaney’in rehberliğinin geçici olduğunu ilan etti. Ama daha sonra anayasadaki ilgili madde değiştirilerek Ali Hamaney kesin olarak rehber oldu. (Milani, 2004: 392) Kısaca özetleyecek olursak bu dönem İslam Devrimi’nin karizmatik lideri Ayetullah İmam Humeyni’nin önderliği, devrim ve savaştan kaynaklanan kaos ortamı, slogan ve heyecanın tüm alanlara egemen olması nedeniyle ideolojik düşünce üzerinde temellenerek yükseldi. Ayrıca devletin yapılanmasında Müslüman aydınların modeli, yerini “fıkıh İslamı”na bıraktı.

3.3.2.Ali Ekber Haşimi Rafsancani Dönemi

İran-İrak savaşı bittiğinde İran, harap bir duruma gelmişti. Büyük lider Ayetullah Humeyni ölmüştü. Ama ne İran-İrak savaşı ne de Humeyni’nin ölümü devletin yönetim şeklini bozmamış ve İran coğrafi olarak toprak kaybetmemişti. İran rejimini yaymaya çalıştığı komşu ülkelerde başarılı olamamıştı. Bu yüzdendir ki İran bir nevi içe dönüş politikası izleyecekti; kendi iç sorunlarını halletme yoluna gidecekti. 4 Haziran 1989’da Ali Hamaney yeni dini lider ilan edildi. Ardından 17 Ağustos 1989’da Ali Ekber Haşimi Rafsancani ülkenin yeni cumhurbaşkanı oldu. (Akt. Dabashi, 2007: 202) Haşimi Rafsancani, İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilk aşamasından beri önemli bir konuma sahip olmuştur. Gençlik yıllarında Şah rejimine direniş göstermiş, devrim sonrasında ise kurucu kadro içerisinde yer almış olan Rafsancani, yurt içinde popülist söylemlerde bulunurken uluslararası arenada uzlaşmacı ve pragmatist olmayı başarmıştır. (Akt. Hüseyinoğlu, 2009: 96) Haşimi Rafsancani’nin iktidara geldiği dönemde İran, sekiz yıllık yıpratıcı bir savaştan

çıkmişti. Rafsancani yönetimi ele aldığında savaşın bıraktığı tahribat, bunun getirdiği maddi-manevi sorunlar, göçmen meselesi, üretim merkezlerinin olmaması, olanların da durma noktasına gelmesi, milli sermayenin azalmış olması, iç ve dış siyasette sorunların yaşanması İran İslam Cumhuriyeti'nin varlığının devamını tehdit altına sokmuştu. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 121)

1989'un Haziran'ında Rafsancani, İran İslam Cumhuriyeti'nin dördüncü cumhurbaşkanı olarak seçildi. Rafsancani cumhurbaşkanı olduktan sonra birden çok sorunla karşı karşıya kaldı. Bunların en önemlileri ülkenin iktisadi durumunun iyi olmaması, ekonomik tüm gelirlerinin azalmış olması ve sistemin birbirine karışmış durumda olmasıydı. Özel sektör yok denecek kadar azdı ve bu yüzden ülkenin tüm ihtiyaçlarını devletin elindeki kuruluşlardan karşılamak zorundaydı. Ayrıca ülke içerisindeki inanç, bu durumun düzelemeyeceği yönündeydi. Öyle ki inkılâp yanlıları, devlet ve özel sektör arasında bir birliktelik yoktu; hatta aksine sayılamayacak büyüklükte bir mücadele vardı. (Milani, 2004: 403) Tüm çabasını iktisadi kalkınmaya harcayan Rafsancani, kendi döneminde ekonominin temel sorun olması nedeniyle ülkenin kültürel ve siyasal açılımlara olan ihtiyacını yeterince önemsemedi. Ekonomik daralmalardan ya da atılımlardan olumsuz etkilenenler, sadece tarım ve sanayi bağlantılı sosyal kesimlerin sayılır olması ve aydınların, özellikle Müslüman aydınların resmi görüşün ezici gücü karşısında gerilemesi ve zorunlu olarak suskunlaşması dikkatlerden kaçır. Geleneksel ve tutucu çevrelerden aldığı destekle dini lider Hamanei'nin bariz biçimde artan gücünün, kontrolü elinde tuttuğu farzedilen Rafsancani tarafından önemsenmediği düşünülmektedir. (Çamurcu, 2000: 20-21) Kısaca ekonomik sorunlar ülkedeki siyasi ve sosyal sorunların önüne geçmiş, bu yüzden Rafsancani döneminde ülke içerisinde toplumu ilgilendiren konularda gerekli reformlar istenilen seviyede olmamıştır.

21 Haziran 1990 yılında ülkede büyük bir deprem meydana gelmesi de zaten bozuk olan düzenin daha da kötüye gitmesine neden oldu. Bunun üzerine halk siyasetle ilgilenmekten uzak durarak daha ziyade eldeki imkânların yettiğince depremzedelere yardım etmeye yöneldi. Hatta bu durum ruhban sınıfının resmi olarak devletin yöneticisi olarak kabul edilmesini tescilledi. Öyle ki İslam Cumhuriyeti her şeye rağmen ayakta kalmayı başarmış, bütün rakiplerini bertaraf

etmiş, ülkenin toprak bütünlüğünü korumuş ve bölgesinde önemli bir güç olarak kalmıştı. 1990'lı yıllar genel olarak savaş nedeni ile harap olmuş, ülkenin alt yapısını yeniden ıslah edilmesi şeklinde geçti. Bu yüzden ki Rafsancani "yeniden yapılanma lideri" diye anılmıştı. Petrol gelirlerini çoğunlukla bu amaç için kullandı. Özel sektörün gelişmesi için destek ve düzenlemeler yaptı. Böylece petrol gelirlerin de katkısı ile ülkede ekonomik büyüme sağlandı. (Akt. Dabashi, 2007: 203) Rafsancani hükümeti yeniden yapılanmanın gereklerini yerine getirmek ve petrol gelirlerinin düşüşünü telafi etmek amacıyla bir iktisadi reform programını uygulamaya başlamıştır. Bu reform paketiyle kendinden emin ve kararlı olan Rafsancani birçok uzman tarafından yetenekli olmadığı düşüncesi ile eleştirilmiştir. Rafsancani'nin, rejimin büyük spekülâtörlerinin yararlandığı vergi kaçağı kanallarını, kaçakçılığı serbest bölgelerin emniyet supabını, döviz fiyatlarındaki istikrarsızlığı ve yasal olarak vergiden muaf tutulmuş hayır işleri konusundaki etkinlikleri denetleyebileceği konusunda uzmanlar endişe duymaktaydılar. (Akt. Adelkhah, 2015: 37)

Rafsancani'nin uygulamış olduğu politikaların temelinde, Batı yanlısı ve İslam devriminden sonra yeni rejimle uzlaşmak istemeyen, Amerika ve Avrupa'ya giden İranlı kapitalistlerin ve teknik alanda uzman kişilerin ülkeye geri dönmesi; ayrıca Batılı sermayenin İran'a gelmesinin amacı yatıyordu. Rafsancani'ye göre devletin meşruluğu ve İran İslam Cumhuriyeti'nin uzun süre devam edebilmesi için ekonomik kalkınmanın olması şarttı. Rafsancani cumhurbaşkanlığının büyük bir bölümünü bu değişim ve reformu hayata geçirebilmek için bürokrasi ile desteklenmiş güçlü kurumlar kurmaya çalışarak geçirdi. (Akt. Aydın, 2010: 67) Rafsancani dönemine kadar devam edilen devletçi politikalar son bulmuş, bunun yerine dışa açık, liberal bir yol izlenmeye başlandı. Devrimden sonra millileştirilen fabrikalar özelleştirildi ve yine bu amaç doğrultusunda yabancı sermayenin ükeye gelmeye için IMF Dünya Bankası ile anlaşmalar imzalandı. (Akt. Elmas, 2011: 115)

Rafsancani cumhurbaşkanlığı döneminde, toplumsal huzursuzluk ve istikrarsızlık yaratmadan özel sektörü kalkındırmaya yönelik girişimler başlatılmış, bu amaca yönelik ilk girişim mevcut petrol gelirleriyle ekonominin liberalleştirilmesi olmuştu. Ülkede kıtlığı ortadan kaldırmak amacıyla temel maddeler dışında tüketim

mallarının dışardan alınmasına izin verildi. Ayrıca bazı gayrimenkuller eski sahiplerine iade edilmiş, vergiler indirilmiş ve özellikle savunma bütçesi büyük oranda düşürülerek kaynaklar eğitim, sağlık, elektrik, yol, kentsel dönüşüm gibi halk yararına olan projelere aktarılmıştır. (Hüseyinoğlu, 2009: 96) Rafsancani döneminde toplumsal huzursuzluk ve ekonomik bir bunalım yaşanmadan özel sektörün kalkındırılması amacıyla özel bir çaba harcanmıştır. Bunun dışında en önemli faaliyeti ise İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim bünyesindeki şu altı organı fiiliyata katmasıydı: 1) Dini Devrim Liderliği (Velayet-i Fakih), 2) Cumhurbaşkanlığı Makamı, 3) Anayasa Koruma Konseyi, 4) Uygunluk Konseyi, 5) Parlamento, 6) Adli Yargı. Kısaca İran'da sistem, ortak bir dini benimseyen ve ortak bir hukuki dili konuşan din adamlarının devlet yönetimine dâhil edilmesi ile işliyordu. Din adamları, iktidarı cumhurbaşkanlığı ve parlamento ile paylaşıyor, ama diğer yandan da bu kurumları din adamlarının denetimdeki son derece önemli olan diğer kurumların denetlemesine tabi kılıyordu. (Dabashi, 2007: 204-205) Genel olarak Rafsancani dönemine bakıldığında temel hedeflere ulaşamadığı görülmektedir. Kamu sektöründe yapılan özelleştirmelere rağmen ülke liberalleştirilemedi ve çarpıklıklar giderilemedi. Uluslararası kuruluşlardan borç alınması İran'ı borç yükü altına soktu. Enflasyon yükselmiş, fakirler ve orta sınıf arasındaki uçurum daha da artmıştır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, yabancı sermayenin istenilen boyutta ülkeye girememesi ilerlemeyi engellemiştir. Reformcu ve değişim yanlısı olmasına rağmen Rafsancani, durgun bir ekonomi ve sosyal olarak bastırılmış bir toplum yönetmeye çalışmıştır. Fakat bu dönemin uzun vadede İran'ın değişim arayışına da zemin hazırladığı söylenebilir. (Akt. Akyıldız, 2009: 58)

Rafsancani 1989'da ilk kez cumhurbaşkanı seçildiğinde her ne kadar mecliste çoğunluğu oluşturan sol kanat kendisine engel oluştursa da ekonomik alanda yeniden imar için serbest piyasa ekonomisine geçişi benimsemiştir. Kendisine engel teşkil eden bu solu tamamen tasfiye etmek için 1992 meclis seçimlerinde muhafazakârların egemen olduğu Anayasayı Koruyucular Konseyi ile birlikte varolan solu siyasi alandan uzaklaştırmıştır. Hatta daha da ileri giderek siyaset yapmayı denetimi altına almıştır. (Oğuz ve Çakır, 2000: 248) Savaşın sona ermesinden sonra Rafsancani döneminde İran toplumunun önde gelenleri ve siyasi camia mensupları sadece savaş nedeniyle

bozulan ve yıkılan düzeni yeniden kurmakla uğraşmışlardır. Bu yüzden siyasi gelişim olmamış, hatta gerilemiştir. Rafsancani döneminin son iki yılında siyasi gelişim istekleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde kadınlar ve gençler siyasete dâhil edilmek istenmiş, bu da bir nevi siyasi bir canlanmayı tetiklemişti. (Kaderi ve Alizad, 2013: 13-14)

İran'ın devrim ihracına yönelik dış politika prensibi ise Humeyni döneminden sonra müthiş bir değişim-dönüşüm içerisinde olmuştur. Ekonominin yeniden inşasına öncelik verilerek idealist ve çatışmacı politika arka plana itilmiştir. Çünkü Humeyni sonrası seçilen cumhurbaşkanı, meclis eski başkanı ve ılımlı bir molla olan Rafsancani'nin liderliğindeki realistler, İslam devriminin ancak İran'da sosyal, ekonomik ve siyasal yapıyı İslami prensipler üzerine kurmasıyla diğer İslam ülkeleri arasında bir model olarak etkili olacağına ve devrimin ideolojisinin bu şekilde yayılacağına inanmışlardır. Ki buna en güzel örnek olarak rejimin korunması kaygısıyla dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani, 1991 yılında İran'ı pragmatik bir yol izlemeye iterek Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Vatandaşlarının yaşam standardının en azından korunması gerektiğinin bilincinde olan Rafsancani, emperyalizmin kuklası olarak nitelendirdikleri Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelerle Körfez Savaşı sonrasında yakınlaşmaya başlamıştır. Rafsancani, İran'ın kendi eliyle çevresinde düşmanlar edinmesine son verip, eski hataları tekrarlamaması gerektiğini ifade ederek İran'ın Ortadoğu'da daha esnek bir dış politika izlemesinin gerekliliğini vurgulamıştı. Fakat bu durum, İran'ın Humeyni'nin "İslami misyonu"ndan kaynaklanan eksantrik dış politika uygulamalarından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. (Akt. Dağı, 2002: 64, 70, 77, 82)

Rafsancani "pragmatik bir muhafazakar" olarak bilinir. Öyle ki Rafsancani çoğunlukla belirli bir fikir, ilke ya da siyasi tavır belirlemekten uzak durmuştur. Bu yüzden ki İslam Cumhuriyeti döneminde ortaya çıkan en kurnaz siyasetçilerden biridir. Rafsancani ülke içinde Amerika karşıtı bir duruş sergilerken, ülke dışında muhataplarına uzlaştırmacı ve faydacı bir tutum sergilemeyi başaramıştır. Rafsancani, cumhurbaşkanı olmadan önce dokuz sene Meclis Başkanlığı, bir süre İran Silahlı Kuvvetlerinin Komutanlığı'nı yapmıştır. Hatta bir ihtimaldir ki

Humeyni'yi İran-Irak savaşında barış görüşmelerine ikna eden kişinin de o olduğu söylenmektedir. (Dabashi, 2007: 204)

Sonuç olarak Rafsancani, İran'ın siyasi dünyasında her zaman önemli bir şahıs olarak öne çıkmıştır. Kendisinden sonra iktidara gelecek olan Muhammed Hatemi'yi desteklemiş ve reformlarının devamını sürdürmek için uğraşmıştır. Ancak kendisi reformist bir siyasetçi olmaktan ziyade pragmatisttir. Öyle ki zaman zaman muhafazakârlarla, zaman zaman da reformist kanatla iş birliği yapmıştır. Rafsancani, İran siyaset sahnesinden kolay kolay silinmeyecek bir aktördür. Bu durumun arkasında birçok neden gerekçe olarak gösterilebilir. Ayetullah Humeyni'nin daima yanında yer almış, devrim sürecine aktif olarak katılmış ve rejimin kurucu kadrosu içerisinde bulunmuştur. Ayrıca da önemli bir ekonomik güce sahiptir. Çünkü ülkenin önde gelen toprak sahiplerinden ve fıstık üreticilerindendir. Onun iktidarı döneminde, cumhurbaşkanlığı makamı daha güçlü ve dini lider-cumhurbaşkanı çatışmasının daha az yaşandığı bir dönem olmuştur. (Akkoyunlu, 2009: 123) Kısaca Rafsancani, İran siyasetini yeniden dizayn ederek kendi dönemini sancısız bir şekilde tamamladı. Anayasa'da yaptığı değişiklikler sayesinde başkanlık sistemini getirdi. Ayrıca rehberlik makamının konsey biçimindeki formatına değiştirerek Hamanei'nin rehber seçilmesinde önemli rol oynadı.

3.3.3. Muhammed Hatemi Dönemi

İranlı bir din adamına göre Muhammed Hatemi, oldukça sade ve şık giyimli yüzündeki tebessümü, insanlarla olan samimi ilişkisi ve iletişimi sayesinde ani bir yükselişle karizmatik bir lider konumuna çıkmıştır. Özellikle seçim kampanyası sırasından söylemlerinde kullandığı ilke ve değerlerle hem rejimin içinde bulunduğu krizi atlatması için arayış içinde olan etkili kişi ve kesimleri hem de rejime karşı kayıtsız olan ve oy kullanmayı dahi düşünmeyen geniş kitleleri kendi yanına çekmeyi başarmış bir liderdir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 153) İran, Mayıs 1997 yılında ılımlı görüşleriyle bilinen kültür eski bakanı Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle iç politikada önemli gelişmelere, değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. Seçimlerde adaylardan en radikal olarak bilinen İçişleri Eski Bakanı Reyşehri'nin

700 bin, radikallere yakın Meclis Eski Başkanı Natık Nuri'nin 7 milyon oy almaları ve bunlara karşı daha reformist, daha özgürlükçü bir çizgiyi yansıtan Hatemi'nin 20 milyon seçmenden destek bulması İran halkının ciddi anlamda bir değişim istediğine ilişkin bir işaret olmuştur. 20 milyon seçmenle geniş bir kitlenin oluşması, ülkede daha az slogan fakat daha çok refah ve özgürlük istediğinin kanıtı olmaktaydı. Hatemi, seçim öncesi konuşmalarında hukuk devleti ve bireysel özgürlükler üzerinde durarak halka yönelik komite baskılarını hafifleteceğinin sinyallerini verdi. Dahası kadınlara daha fazla özgürlük tanıyacağını, ekonomide özel sektörün öncülüğünü üstleneceğini ve dış politikada dünyaya açılım sıkça kullandığı ve destek bulduğu temalar oldu. Ki nitekim seçim sonunda da bu söylemlerin halk tarafından ne kadar destek bulduğu 20 milyon seçmenle pekiştirilmiş oldu. Fakat Hatemi'nin ne kadar değişim istediği ve belki de daha da önemlisi devralacağı sistemin değişime ne kadar elverişli olacağı da yaşanarak görülecekti. (Akt. Dağı, 2002: 81-82)

Muhammed Hatemi 23 Mayıs 1997'de İran'ın beşinci cumhurbaşkanı olarak seçildi. İran'da Hatemi büyük bir üstünlükle seçimleri kazandı. Bu büyük üstünlük Hatemi'nin omuzlarına seçimler sırasında verdiği sözleri yerine getirme mesuliyeti olarak yüklendi. Hatemi'nin vaatleri arasında siyasal özgürlük, ekonomik kalkınma, hukukun üstünlüğü, kişisel hak ve özgürlükler, kadınların toplum hayatında daha fazla yer alması, daha açık ve demokratik bir yapının meydana getirileceği gibi vaatler bulunmaktaydı. Ali Hamaney rehberliğindeki dini muhafazakâr kesim tam bir kargaşa içindeydi. Çünkü Hatemi 2000 seçimlerinde 290 sandalyeli parlamentonun neredeyse tamamını elde etmişti. Böylece dini grubun elinde olan parlamento ilk defa çoğunluk alarak ileri görüşlü liberal bir grubun eline geçmişti. (Akt. Dabashi, 2007: 214)

4 Ağustos 1997 yılında mecliste görevi devralması için düzenlenen yemin töreninde Hatemi; “Ben, cumhurbaşkanı olarak, Kuran-ı Kerim üzerine ve İran milletinin önünde; resmi dinin, İran İslam Cumhuriyeti düzeninin ve ülkenin anayasasının koruyucusu olacağıma ve tüm yetenek ve yetkilerimi üstlendiğim sorumlulukları yerine getirme doğrultusunda kullanacağıma ve kendimi halkın hizmetine, ülkenin yükselmesine, din ve ahlakın yayılmasına, hakkı desteklemeye ve adaleti yaymaya adayacağıma ve başına buyrukluktan uzak duracağıma ve

özgürlüğü, insanların onurunu ve Anayasa'nın halka tanıdığı hakları koruyacağıma ve ülkenin sınırlarını, ülkenin kültürel, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını korumakta hiçbir şeyden kaçınmayacağıma ve Allah'ın yardımıyla ve İslam Peygamber'i ve İmamlarımızın izinden giderek, halkın bana kutsal emaneti olan iktidarı, koruyucu, fedakâr ve güvenilir birisi olarak koruyacağıma ve onu benden sonra halkın seçtiği kişiye devredeceğime, yüce Allah'ın adına ant içiyorum.” konuşmasını yapmıştır. Siyasi kimliğinin yanı sıra bir kültür ve kalem adamı olan Hatemi cumhurbaşkanlığı konumunda sık sık hükümet, halk, gelişme, yöneten ve yönetilenlerin ilişkisi, anayasanın toplumda egemen kılınması, kanun ve iktidar, hak ve görev, kültürel gelişmeye verilen öncelikten bahsetmektedir. (Oğuz, 2001: 7, 15) Hatemi'nin hukuk devletinin gerekliliği üzerinde ısrarla durması ile toplumsal aktörlerin, ailevi, ekonomik veya mülkiyetle ilgili çatışmalarını çözmek amacıyla gitgide daha çok hukuk kurallarına ve adalete başvurmaları arasında açık bir paralellik gösteriyordu. (Adelkhah, 2015: 16) Hatemi seçildikten sonraki ilk basın toplantısı ve diğer konuşmalarında ısrarla bir konunun üzerinde durmuştu: “kanun hâkimiyeti” Çünkü ülkede hukukun egemenliği gözardı ediliyor ve bazı baskı gruplarının kural tanımazlığı hüküm sürüyordu. (Oğuz ve Çakır, 2000: 73)

Solun ve reformcuların desteklediği Muhammed Hatemi 1979'da devrimle kurulan İslami rejimi ve daha sonraki 'açılım' çizgisini aşındırmış olduğunu söylesek bile birçok gözlemciye göre, Hatemi'nin iktidara gelmesi ile beraber İran'ın ya da genel olarak İslam dünyasının “post-İslamcı” (İslamcılık sonrası) bir döneme girdiğini doğrulamış oluyordu. Fakat Hatemi'nin seçim sonuçları İslami rejimin törpülenmesinden ziyade İslam Cumhuriyeti'nin yeniden soluk almasıydı. Sivil toplumun doğrudan bir ürünü olan Hatemi ülkenin geniş bir kesiminin özgürlükler ve hukuk devleti konularındaki beklentilerini konuşmalarında sahiplenmiş, turum ve davranışları ile bu durumu dile getirmiş ve bu beklentilerin yüklediği sorumlulukları üstlenmiştir. Bütün bu sorumluluklar 1978-1979 devrim mirası ile çelişmemektedir. Aksine Hatemi'nin seçilmesi ile rejimin tükenmediğinin, dahası yeniden yapılandırıldığının sinyallerini vermekteydi. (Adelkhah, 2015: 11-13) ılımlı olarak bilinen bir molla olan Hatemi, İran halkının son seçimlerde tepki gösterdikleri bireysel özgürlüklerine yönelik baskılara karşı daha ılımlı, esnek, pragmatist ve

çoğulcu bir anlayışla seslendi. Fakat bu nitelikleri yine de onu ‘İslamcı’ kimliğinden sıyırmamıştı. Bir yandan bireysel özgürlüklerden, vatandaşların haklarından ve dışa açılmaktan söz ederken, bir yandan da devrime, devrim ideolojisine ve liderine bağımlılığı da vurguluyordu. (Dağı, 2002: 82-83) Hatemi gücünü muhafazakârların uğradığı yenilgiden değil de yenilikçiler ve muhafazakârlar arasındaki uzlaşımı ön plana çıkartmasından alıyordu. (Adelkhah, 2015: 19) Hatemi döneminde gelişen olaylara göre din, siyaset, düşünce, dünya, devlet ve halk adamlığı özelliklerinden hangisini, hangi kritik zamanda kullanmasını gayet iyi bilen bir adamdı. Her zaman dengeli, güven verici, temkinli, uzlaştırıcı bir cumhurbaşkanı oldu. Bu durumdan ötürü her zaman haklı çıktı. Hatemi’nin mevcut koşullarda olabilecek tek siyaseti izlediğini söylemek yanlış olacaktır. (Oğuz ve Çakır, 2000: 159) Ayrıca Hatemi döneminde, İran toplumuna “milli kimliğine dönüş” çağrısını yapmıştı. Hatemi’ye göre, İran milli kimliğini İslam ve İranlılık oluşturmaktadır. Hatemi’ye göre, İran milli kimliğini oluşturmakta İslam çok önemli bir faktördür. İran etnik, dilsel ve dinsel farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da, İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir olgudur. İranlılık kimliği Sünni-Şia, Fars-Türk unsurların tümünü kendi içerisinde barındıran bir yapıdır. (Akt. Cankara, 2005: 59-60)

Hatemi döneminde (ki bu dönem ıslahat dönemi olarak bilinir) bütün İran halkının, seçimlere katılım oranı istenilen seviyeye gelmemişti. Hatta Rafsancani dönemindeki seçimlere katılım oranı daha yüksek olmuştu. Bu dönemde halkın, yani özde gençlerin ve kadınların siyasi sisteme katılmaları teşvik edilmiş olsa da istenilen hedefe ulaşamamıştı. Neden böyle olduğu da açıklanamayan bir durumdu. (Kaderi ve Alizad, 2013: 17) Sistem içinden gelmekle beraber radikallerden daha ılımlı ve özgürlükçü söylemiyle farklılaşan Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi radikallerin toplumsal tabanının erimekte olduğunu göstermekteydi. Fakat buna rağmen temel örgütlenmesi bakımından ideolojik bir devlet olan İran’da hala halk desteği değil, devrime ve ideolojiye bağlılık temel meşruiyet kaynağıydı. İdeolojik nitelikli ‘*anayasal kurumlar*’ ve özellikle mollaların tam kontrolünde olan yargı organları sistemin dönüşümüne izin vermeyecek kadar güçlüdür. Rafsancani döneminde başlayan iç sorunları çözmeye yönelik ve dünyaya açılma arzusu İran’ın Hatemi döneminde pragmatik bir dış politika izleyeceği anlamına gelmekteydi. Hatemi,

çatışmacı dış politikanın sınırlarının ve handikaplarının her ne kadar farkında olsa da İran'ın dış politika manevralarının iç siyasal gelişmelere ekstra duyarlı oluşunun ve her an bir sürprizle karşı karşıya gelme ihtimalini de göz ardı etmiyordu. (Dağı, 2002: 84) Hatemi dönemi İran'ının iç ve dış politikası iki temel üzerine dayanmaktadır. İlki ülkenin sahip olduğu ve gelen ya da giden liderlere göre değişmesi mümkün olmayan devlet politikası, ikincisi ise sistemin izin verdiği sınırlar içerisinde liderin bir şeyler yapma çabasıydı. Rafsancani döneminde cumhurbaşkanlığı makamı yetkileri kısmen arttırılmış olsa da rejim birçok konuda cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlayacak güce sahipti. % 70'lik halk desteğiyle cumhurbaşkanı seçilmiş olsa bile yetkileri ve hareket alanı belirli bir sınırın ötesine geçememekteydi. Hatemi savunmuş olduğu reformcu politikalarına rağmen birçok kez dini lider ve Anayasa Koruyucular Konseyinin engellemelerine maruz kalmıştır. Öyle ki bu kurumlar yaklaşık 700'den fazla yasayı veto ederek meclise geri göndermiştir. (Akt. Elmas, 2011: 117)

1989 yılından sonra İran, Rafsancani ile birlikte ılımlı bir politika içerisine girmiştir. 1997 yılından itibaren ise Hatemi, İran'ı dış politikada dünyaya entegre etme yönünde adımlar atmıştı. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi İran için dünya ile yeni bir iletişim içine girmesine neden olmuştu. Hatemi'nin politikası Körfez ve komşu ülkeler ile olan ilişkilerin yeniden inşasında bulunmak için güven sağlamıştı. Bu sayede İran içinde bulunmuş olduğu yalnızlıktan da kurtulmuş olacaktı. Avrupalı devletler İran ile ilişkileri geliştirip İran'ın yeraltı kaynaklarından faydalanmak istiyorlardı. Bu yüzden İran'ı uluslararası sisteme entegre etmenin yollarını arıyorlardı. Avrupa Birliği İran ile insan hakları ihlali, kitle imha silahları, İran'ın nükleer programı gibi konularda İran'ın politikalarının değişmesini talep ediyorlardı. İki tarafında ortak çabaları sonucunda Hatemi döneminde ilişkiler iyileşme gösterdi. (Aydın, 2010: 45-46) 1997 yılında Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra dış politikada Rafsancani'nin yumuşama politikasını benzer şekilde devam ettirdi. Bunu "birlikte yaşam ve medeniyetler arası diyalog" ilkesine dayandırdı. Hatemi döneminde izlenilen dış politika uluslararası sistemde olumlu karşılandı; ama ABD'nin muhalefeti nedeniyle başarıya ulaşamadı. Çünkü ABD, İran'ı şer ekseninde konumlandırıyordu. (Yeğin, 2014: 3) Hatemi döneminde izlenilen bu

diyalog yanlısı ılımlı politika ülkenin her yanında kendini hissettirmişti; lakin Ocak 2002 yılından itibaren ABD başkanı Bush'un İran'ı "şeytan eksen" içinde tanımlanması ile ülkedeki muhafazakâr kanat Amerika'ya karşı nefret duygularını yeniden körüklemiş ve destek kazanmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Hatemi'nin reformcu politikalarının uygulanabilirliğini zora sokmuştur. Öyle ki muhafazakârlar zamanla yönetimi tekrardan ele geçirmeye başladılar. 2003 yılında yerel seçimleri, 2004 yılında parlamento seçimlerini ve 2005 yılında da cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakâr kanadın adayı Mahmud Ahmedinejad'ın kazanmasıyla ülkede de muhafazakâr kanat yeniden gücü ele geçirmiştir. (Hüseyinoğlu, 2009: 1001)

Sonuç olarak diyebiliriz ki Muhammed Hatemi izlemiş olduğu politika ile rejime karşı mücadele etmek değil ama rejimin eleştirilebilir olduğunu göstermiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin geleceğinin devam edebilirliği, bu kavramların ve reformların hayata geçirilmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Öyle ki devrimi hayata geçirme idealleri bağımsız, özgür ve adil bir düzen kurmaya yönelikti. Fakat devrim kendi değerlerini 1990'larda yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Hatemi bu durumu görerek bir şeyler yapmaya çalışmıştır. Ama yapmaya çalıştığı bu sistemsiz değişiklikler kendi makamının sınırlarını aşmıştır. Yani kısaca Hatemi'nin gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar rejimin kırmızı çizgilerine takılmış ve gerçekleşme şansı bulamamıştır. (Akkoyunlu, 2009: 129-130)

3.3.4. Mahmud Ahmedinejad Dönemi

İran'da iki dönem süren Hatemi yönetiminden sonra, 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Mahmud Ahmedinejad kazanmıştı. Hatemi, İran Devrimi'nden sonra kurulan ideolojik devlet yapısının daha demokratik olması yönünde yürütmüş olduğu çabaları, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte bu demokratikleşme çabalarının sona ereceği görüşü öne çıkmıştır. Ahmedinejad'ın siyasi ve sosyal özellikleri ve söylemlerinde daha çok toplumun günlük yaşamına dair sıkıntılar üzerine açıklamalar yapması, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla Hatemi döneminde demokratikleşme yolunda alınan mesafenin nasıl bir şekil alacağı da merak konusu olmuştur. (Akyıldız, 2009: 117)

Radikal ve muhafazakâr olarak adlandırılan Mahmud Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı olarak seçilmesi bazı araştırmacılara göre sürpriz olarak kabul edilmiştir. İlk kez din adamı olmayan birisi ve İran İslam Devrimi'nin önemli bir şahsiyeti olan Rafsancani'yi geride bırakarak seçimleri kazanmıştır. Mahmud Ahmedinejad doktora yapmış bir mühendis ve Tahran'ın eski belediye başkanıdır. Mahmud Ahmedinejad seçim çalışmaları sırasında daha fazla özgürlük, politik reform diyen Rafsancani'nin yerine devrimin köklerine dönmekten, ekonomik adaletten ve siyasi uygunluktan faydalanmıştır. Mahmud Ahmedinejad'ın başarısının belki de en önemli nedeni reformcuların vaatlerini yerine getirememiş olması ve ülkedeki ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve enflasyon oldu. Ayrıca reformcularının bazı söylemlerinin devrim kurumları arasında oluşturduğu rahatsızlığın neden olduğu denilebilir. 17 milyon seçmenin % 61'lik kısmının oylarını alan Ahmedinejad meclis çoğunluğunu da kazanarak yönetimin tekrardan muhafazakârların eline geçmesini sağlamıştır. (Akt. Vural: 49-50) Hatemi'nin 2. döneminin ardından tekrar aday olmaması, reformcu kanadın tek bir aday üzerine yoğunlaşmaması, muhafazakâr kanattan gelen Ahmedinejad'a büyük bir avantaj sağlamıştı. Hatemi'nin entelektüel yanının aksine Mahmud Ahmedinejad ise halktan biri gibi gözüküyordu. Öyle ki Hatemi orta ve zengin kesimin desteğini alırken Ahmedinejad yoksul ve alt sınıfın desteğini alıyordu. Ahmedinejad'ın mütevazı ve akademik geçmişi, halkın yanında yer alan görüntüsü sayesinde halk nazarında itibar kazanmasına yol açtı. (Elmas, 2011: 119)

Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı olarak seçilmesi yaklaşık on beş senedir sürdürülen reformist hareketlerin duraklama ve gerileme dönemi olarak düşünülebilir. Bu gerilemenin durması Ahmedinejad dönemi ile birlikte "İran'da muhafazakâr çizgiye ger dönüş" olarak değil, aksine dini kadro ile siyasi kadro arasında yaşanan çatışma ortamının yerine uzlaşmacı, dengeli bir ortama bırakması olarak anlaşılmalıdır. Bu dönem, Ahmedinejad'ın zaman zaman provoke edici ve agresif duruşu itibarıyla, hem de uluslararası tehditler nedeniyle İran için statükocu bir dönem olarak nitelendirilebilir. (Çitlioğlu, 2015: 53)

Ahmedinejad'ın hükümet programında dış ilişkilerde adalet, saygınlık, barış ve tehditleri gidermek olarak dört ana hedef belirlenmişti. Ayrıca Ahmedinejad dış

ilişkileri geliştireceğini beyan etmişti. Ahmedinejad bir konuşmasında adalet severlik, barışseverlik ve tehditlerin giderilmesinin önemli hedefleri olduğunu belirtmişti. Ahmedinejad hükümetinin bakanları da benzer açıklamalar yapmaktaydı. (Kashef asl, 2009: 50) Mahmud Ahmedinejad'ın 2005 seçimlerini kazanmasının ardından 2006 yılında meclis seçimlerini de muhafazakâr kanadın desteklediği adaylar kazanmıştı. Böylece yasama ve yürütme erkleri muhafazakâr kanadın eline geçmişti. Mahmud Ahmedinejad iktidara geldikten sonraki dış politika ile ilgili söylemleri uluslararası arenada tepki çekmişti. Aslında ülke içinde de bu söylemleri yüzünden bazı çevrelerce eleştirilmiştir. (Akt. Akkoyunlu, 2009: 131) Hatemi döneminde sürdürülen Avrupa ve dünyanın diğer devletleri ile dengeli ve ılımlı dış politika, Ahmedinejad'la birlikte daha sert ve tutucu bir hale gelmiştir. Ahmedinejad Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki etkileri sebebi ile Çin ve Rusya ile ayrıca IAEA'nın yönetim kurulunda olan Hindistan ve Pakistan ile de daha iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ayrıca Ortadoğu'daki barışın ve güvenliğin tesis edilmesi amacıyla Türkiye ve Suriye ile de yakın ilişkiler kurmuştur. 2005'de Türkiye ve İran arasında sınır güvenliği, kaçakçılığın giderilmesi ve sınır köylerindeki sorunların halledilmesi için bir anlaşma imzalamıştır. 7 Ağustos 2005 yılında Suriye devlet başkanını Tahran'da ağırlayan İran, bu ülke ile de bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması için bir anlaşma yapmıştır. Ayrıca aynı yıl İslam İşbirliği Teşkilatı zirvesine katılan Ahmedinejad burada Müslüman ülkelerin sorunlarının çözülmesi ve İran'a yönelik Amerika tehdidine karşı Müslüman ülkelerin desteğini kazanmaya çalışmıştır. (Akt. Aydın, 2010: 70) Ahmedinejad döneminin dış politikası devrim sonrası Humeyni dönemini ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Ahmedinejad yönetimi Humeyni'den farklı olarak, Batı karşısında İslam ülkeleri ile yakın ilişkiler içine girmiştir. (Muran ve Atay, 2009: 160) İran'ın Ahmedinejad döneminde nükleer çalışmalarına hız vermesi, Ahmedinejad döneminin en önemli olayı olmuştur. Ayrıca İran cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın gazeteciler önünde Siyonist İsrail devletin haritalardan silinmesi gerektiğine dair açıklaması Amerika ve İsrail tarafından İran'ın en büyük tehditler arasında sayılmasına neden olmuştur. (Vural, 2012: 51) İran, Ahmedinejad döneminde İsrail'e karşı bu radikal tutumunu dış politikada baş unsur haline getirdi. Öyle ki Ahmedinejad'ın destekçileri arasında İsrail'in tamamen gayri meşru ve yok

edilmesi gereken bir devlet olduğu düşüncesi mevcuttu. Bu şekilde Ahmedinejad hem Filistinlileri desteklediğini hem de İsrail'i destekleyen uluslararası sistemi ağır bir şekilde eleştiriyordu. Ahmedinejad 2005 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı bir konuşmasında, dünyadaki egemen güçlerin bilimsel ve teknolojik alanda ilerleyen bağımsız ve özgür ulusları kendileri için bir tehdit olarak gördüğünü ifade etti. Kısaca Ahmedinejad döneminde İran dış politikası pragmatist siyasetten uzaklaşarak ideolojik bir siyaset benimsedi. Nükleer program konusunda da Batı'ya meydan okuyarak nükleer kapasitesini arttıracığını belirterek Batı dünyasının tüm tehditlerini aldırış etmedi. Ahmedinejad'ın bu tarz bir politika takip etmesinde birkaç neden bulunuyordu. Bir yandan iç siyasette destek tabanını genişletmek isterken, bir yandan da Filistin davasını üstlenerek bölgesel destek kazanmayı hedefliyordu. Ayrıca, Arap halkları arasında İran sempatisini arttırarak Arap liderlerini Filistin meselesinde daha aktif rol almalarını hedefliyordu. (Akt. Özdoğan, 2016: 13)

George Bush, İran'ın nükleer programı konusunda ABD yönetiminin ilk seçeneğinin diplomasi olduğunu ve askeri müdahaleyi ise en son çare olarak düşündüğünü 2006 yılında yapmış olduğu bir konuşmada dile getirmiştir. Bush, bu konuşmadan önce İran cumhurbaşkanı Ahmedinejad ABD'ye bir mektup göndererek Amerika'nın yapmış olduğu dış politika hatalarını, nükleer programı bahane ederek İran'a saldırmasının iki ülke açısından ne gibi zararlar vereceğini ve ABD'nin Irak'a yapmış olduğu müdahalenin yanlış olduğunu belirtmiştir. George Bush, Ahmedinejad'ın bu mektubunu dikkate almayarak ABD'nin Batı'nın kaygılarını anladığını ve İran'ın nükleer bomba üretmesine izin vermeyeceğini belirtmiştir. (Akt. Ercan ve Bilgin, 2012: 4-5) İran halkı, İran'ın ABD'nin terörist devletler listesinde yer almasından oldukça rahatsızdır. Çünkü İran'ın karşısında BM kararlarını hiçe sayan çok güçlü ve askeri donanımları çok iyi olan bir ABD vardır. Bu yüzden Ahmedinejad yönetimi kendi halkına güvenerek ABD'ye direnemeyeceğinin farkındadır. Bu durum 1979'daki İran devrimi sırasında halkta bulunan devrimci ruha benzer bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Aslında Ahmedinejad'ın Batı karşıtı söylemlerinin altında yatan temel neden, halkta Batı karşısında oluşan sempatinin izole edilmeye çalışmasından ibarettir. Ve amacı, halkı Batı karşısında

Batı karşıtlığı İran'da toplumu birleştirici bir güç olarak varlığını devam ettirmesine rağmen, Ahmedinejad'ın sert ve katı dış politikaları ülke içi politikada da kendini göstermiştir. Öyle ki 10 Haziran 2009 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad oyların çoğunu almış olmasına rağmen bu başarısı ve meşruiyeti büyük bir kitle tarafından kuşku ile karşılanmıştır. (Çitlioğlu, 2015: 53) 2009'daki seçimlerde yeniden aday olan ve seçimleri kazandığı açıklanan Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında göstericilere karşı devrim muhafızlarının sert müdahalesine izin verdi. Seçim sonrasında sokağa dökülen reformcular, protesto gösterileri düzenledi. Bu gösteriler sırasında birçok kişi yaşamını yitirdi. (<http://www.aljazeera.com.tr>)

Ahmedinejad döneminde İran'ın dış politikada genellikle ABD işgali altındaki Irak üzerine yoğunlaştırdığını, Irak'taki Şii varlığını güçlendirmek ve önünü açmak için Şii milisleri kullandığını, 2010 yılında ortaya çıkan Arap Baharı'nın etkisiyle Arap coğrafyasında yaşayan Şii grupların yüzlerini İran'a dönmesinde etkili olmuştur. İran ile uluslararası terörizm arasındaki ilişki bu şekilde kendini göstermiştir; ancak bu süreç İran'ı kaynak ve bilgi elde etmede zora sokmuştur. Hem Arap Baharı hem Suriye krizi nedeniyle İran'ın uluslararası terörizmle olan ilişkisi gündemde yeteri kadar öne çıkmamıştır. (Alp, 2015: 103)

64 yaşında bir din adamı olan Hasan Ruhani, cumhurbaşkanlığından önce Uzlaştırma Konseyi üyeliği yapmıştır. Ayrıca önemli bir din adamı olması itibariyle Uzmanlar Meclisi'nde görev almıştır. 1982-2000 yılları arasında Şura Meclisi'nde milletvekili olarak görev yaptı, milletvekilliği sırasında Mecis Başkan Yardımcılığı görevinde de bulundu. Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde Ulusal Güvenlik Konseyi

Genel Sekreterliği görevinde bulundu. Bu görev sırasında İran'ın Batı ile olan nükleer müzakerelerini yürüttü. (Şahin, 2013: 8) Ruhani seçim kampanyası esnasında İran halkına daha müreffeh, daha mutlu, daha onurlu bir hayat vaat ediyordu. İran'ın modern bir İslam toplumu olduğunu, gelişmiş sivil toplumlarının bulunduğunu ve bu yüzden İran'da radikalliğin ve aşırılığın uzun süre hayat bulamayacağını vurguluyordu. Ayrıca tüm adayların ortak seçim vaatlerinden olan İran'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara çözüm bulacağı vaadini veriyordu. Aslında Ruhani'yi gelecekte bekleyen en önemli iki sorun ekonomi ve dış politikada izleyeceği yoldu. (<http://www.analistdergisi.com>) Hasan Ruhani halkın 72,7 oranındaki katılımıyla 14 Haziran seçimlerinde oyların yarısından fazlasını alarak İran cumhurbaşkanlığını kazandı ve İran Parlamentosu'nda 4 Ağustos'ta yapılan törenle resmi olarak görevine başladı. (Elik, 2014: 4)

Hasan Ruhani İran cumhurbaşkanı olduktan sonraki ilk açıklamasında 'baskıcı kısıtlamaları' kaldırma sözü verdi. Ayrıca hükümetin öncelikli hedefinin halkın yaşam standartlarını yükseltmek olduğunu belirten Ruhani, "Bu doğrultuda ülkemize uygulanan acımasız yaptırımların kaldırılması için yeni adımlar atılacaktır. Bu hedeflere ulaşmak için görevi hak eden yetkililerin millete hizmet etmesine izin verelim. Kin silmeye, küskünlük yerine barışın ve dostluğun kurulmasına izin verelim" diye beyanda bulundu. (<http://www.on5yirmi5.com>) 2013 yılındaki seçimlerde cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhani, İran dış politikasında gözle görülür değişimler yaşanmasına zemin hazırladı. Batı dünyasıyla uzun yıllara dayanan gergin ilişkiler Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte daha ılımlı ve diyaloga dayanan bir seyir izlemeye başladı. Ruhani, kendinden önceki cumhurbaşkanı Ahmedinejad'tan farklı olarak uluslararası ortamın gerçeklerini gözetken bir dış politika izleme yoluna gitti. İdeolojik bir dış politika yerine daha gerçekçi bir yol izleyen Ruhani, bu çabaları sonucunda İran ve İngiltere arasında diplomatik diyalogun kurulmasına ve komşu ülkelerle vize kolaylığı sağlanmasına ortam hazırladı. (Özdoğan, 2016: 13)

Ruhani hükümetinin bu tarz bir politika izlemesinin temelinde Batı ile yaşanan nükleer kriz nedeniyle Batı'nın İran'a uygulamış olduğu ekonomik ambargo yüzünden İran'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak istemesi

yatmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ruhani, iç siyasette önemli bir güç olan muhafazakârlara karşı halk desteğini alma amacındaydı. Öyle ki muhafazakârlar Batı ve İran arasında başlayan nükleer müzakerenin gerçekleşmemesi için büyük bir çaba sarfetmişlerdi. Aslında İran uluslararası yaptırımlar ve bunun sonucunda gelen ekonomik çöküşle, bölgesel aktör olma gücünü güçlendirmek için nükleer kapasite artırma yoluna gitmişti. Öte yandan bu yaklaşım İran'ın bölgesel güç olma iddiasında pek bir işe yaramamıştı. Bu yüzdendir ki Ruhani, ABD'nin bölgeden çekilmeye başladığı bir dönemde nükleer anlaşmayı yaparak İran ve bölgedeki diğer aktörlerin arasındaki statükoya son verecektir. 2015 yılının Kasım ayında imzalanan geçici anlaşmayla bölgedeki gücünü arttırmıştır. Bu sebepten ötürü İsrail ve Körfez İş Birliği Konseyi üyeleri bu anlaşmaya karşı çıkmışlardır. (Özdoğan, 2016: 13-14)

Hasan Ruhani'nin göreve gelişinden sonra Batılı ülkelerle başlatılan P5+1 görüşmeleri İran'ı hem yalnızlıktan kurtarmak hem de nükleer programına meşruluk kazandırmak amacına hizmet etti. Öyle ki P5+1-İran arasındaki müzakereler 2015 yılında yoğunlaştı. 15 Ocak 2015'te Cenevre'de müzakereler üç gün sürdü. 18 Şubat 2015 yine taraflar arasında Viyana'da iki gün süren görüşmeler oldu. 17 Mart'ta taraflar bu kez İsviçre'nin Lozan kentinde bir araya geldi ve görüşmelere üç gün sonra ara verildi. 25 Mart'ta ara verilen görüşmelere devam edildi. 29 Mart'ta müzakerelere tarafların Dış İşleri Bakanları katıldı. 2 Nisan'da İran ve P5+1 ülkeleri ana hatlarıyla müzakerelerde anlaşma sağlandı ve 30 Haziran'da anlaşma metninin son halinin imzalanmasına karar verildi. (<http://tr.sputniknews.com>) Cumhurbaşkanı Ruhani'nin göreve gelmesinden sonra oluşan yumuşak hava P5+1 görüşmeleri ile test edilmiştir. Yapılan görüşmeler sayesinde İran'ın Batı ülkeleri ile arasında olumlu bir hava oluşmuştur. Bu sayede İran'ın ABD ile olan gerilimi yumuşama aşamasına girmiştir. Ama uzlaşmaya varılan bu anlaşma sayesinde İran'ın ABD ile olan tüm sorunlarının çözüldüğünü söylemek yanlış olur. (Sinkaya, 2014: 32) Ülkeler arasında nihai anlaşmanın sağlanmasından sonra İran'a uygulanan ambargo büyük oranda kaldırıldı.

Ayrıca İran'ın bölgede ve Ortadoğu'nun genelinde uyguladığı dış politika ve siyaset yüzünden Irak'ta ve Suriye'de Şii egemenliğinin önünü açmak amacıyla buradaki milislere sağlanan destek yüzünden sivil halkın öldürüldüğü görülür. İran

bu bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak gördüğü için bu ülkelerdeki kriz ortamını kendi aleyhine dönüşmesini istememektedir. Devrim Muhafızları bünyesinde yer alan gruplar hem Irak'ta hem de Suriye'de aktif görevler üstlenmektedir. Bu grupların icra ettiği görevler terör eylemi içinde yer aldığından dolayı bu örgütlerin terör listesine alınmasına neden olmuştur. Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü'nün BAE tarafından terör listesine alınması bir örnektir. (Alp, 2015: 104)

Sonuç olarak Ruhani'nin etki alanının sınırlarını İran politikasının asıl belirleyici unsuru olan Velayet-i Fakih sisteminin çizdiği alanla sınırlı olduğunu bilmemiz gerekir. Bu kurumun uluslararası konjonktürde İran'a yükleyeceği rolün dış politikayı belirleyeceğini söylemek daha doğru olacaktır.

SONUÇ

Ortadoğu ve İran bölgesi tarihin ilk dönemlerinden beri dünya siyasal tarihinde önemli olaylara ev sahipliği yapmıştır. Bunun en büyük nedeni ise yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, büyük dinler için kutsal sayılan mekânların burada olması, jeopolitik konumu ve kültürel zenginliklerinin fazla olmasıyla ifade edilebilir. İran kültürel köklerini çok eskilerden alan bir devlet yapısına sahiptir. Dünyanın en eski medeniyetlerinden birisi olan İran Medeniyeti güçlü devlet sistemi ve kültürel zenginliği ile yüzyıllarca ayakta kalmayı başarabilmiş sayılı medeniyetlerden biridir. Bahsedilen bu coğrafya çeşitli devletlere ev sahipliği yapmıştır. Elam, Med, Pers, Helenistik ve Sasani gibi İslam öncesi devlet ve imparatorlukların kurulduğu ya da yayıldığı bir bölge olmuştur. Öyle ki geçmiş dönemlerden itibaren din ve devlet ilişkisi birlikte yürütülmüş, bu da dine dayalı bir devlet modelinin İran'da eski dönemlerden beri var olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bu bölgede yaşayan insanların Zerdüştlük, Mani ve Mazdek dini gibi kendilerine ait milli dinleri vardır. Bir tek İslam dini dışarıdan gelmiştir. İslam da Şii versiyonu esas alınarak kabul edilmiştir. Arapların milliyetçi politikasına karşı İslami-Şii inancı benimsenerek karşı konulmaya çalışılmıştır. Ve bu inanç kaybolmaya yüz tutmuş Farslık olgusunun canlanmasına katkı sağlamış ve İran ulusalcılığının önünü açmıştır.

Araplardan sonra, uzun bir süre Türk ve Moğol hâkimiyeti altında yönetilen İran toprakları, güçlü kültür ve ulusal kimlikleri sayesinde hayatta kalmayı başarmış ve asimile olmamışlardır. Hatta kendilerini yöneten yabancı unsurları etkilemeyi başarmışlardır. Safeviler döneminde Şiilik devletin resmi mezhebi olarak kabul edilmiştir. Günümüz İran'ının kendi benliğini yitirmeden bir ulus olarak günümüze kadar gelebilmesi, İslam'ın içselleştirilmesi ve sistematikleştirilerek birikim ve tecrübe elde edilmesiyle mümkün olmuştur. Şiilik siyasetteki etkisini Kaçar Hanedanlığı döneminde göstermiş ve uzun süren bu siyasi mücadelenin sonucunda 1979'da din adamları devlet yönetimini ele geçirmişlerdir.

İran 1900'lü yıllara gelindiğinde dönemin şartlarına uygun olarak, Fransız devriminin getirdiği ulusal egemenliği hedeflemiş, bu amaç doğrultusunda 1906

meşrutiyet hareketi başlatılmış ve böylece İran’da var olan monarşik sistemin yerine ulus-devlet modeline geçmeyi arzu etmişti. Bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanması için bir anayasanın yapılması şart gözüktüyordu. Ama yapılan anayasaya, yeni yapılacak kanunların şeriata uygunluğunun denetlenmesi manasına gelen maddenin eklenmesiyle anayasaya dinsel bir içerik kazandı. Ve bu durum din adamlarının güçlenmesine katkı sağlarken ulus-devlet anlayışına da zarar vermiştir.

Daha sonraki süreçte bir askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Rıza Şah ve onun ardından gelen oğlu anayasada var olan laiklik anlayışına ağırlık verdi. Bu dönemde kendilerine vatandaş olarak bağlı olan bireylerin hayatlarında değişiklik içeren düzenlemelere gittiler. Yani laik eğitim ve laik hukuk sistemini hayata geçirmeye çalıştılar. Bununla birlikte merkezi otoritenin güçlendirilmesi, ordunun yeni düzenlemelerle daha güçlü hale getirilmesi ve bireylerin resmi devlet ideolojisi doğrultusunda yetiştirilmeye çalışılması daha çok ulus-devlet egemenliği için değil kendilerinin konumunu sağlamlaştıracak olan mutlak monarşinin egemenliği için yapılmıştı.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken din adamları da boş durmamış kendi çıkarları doğrultusunda halkı Şah ve rejim aleyhine kışkırtmaya başlamışlardı. Öyle ki ülkede kötü giden ekonomiyi ve Şah’ın ve adamlarının halk üzerinde uyguladığı baskıyı bahane ederek halkı rejime karşı ayaklandırıyorlardı. Nitekim ülkede Şah’a karşı olan tüm muhalif gruplar dini lider Ayetullah Humeyni etrafında birleşerek devrimi gerçekleştirdiler. Ve 1979’da Şii-İslam egemenlik anlayışından beslenmekle birlikte Şii İmamet teorisinde bazı konularda değişikliğe gidilerek Velayet-i Fakih esasına dayalı yeni bir siyasi devlet kuruldu. Yeni kurulan bu siyasi düzene göre egemenlik hakkı Tanrı’ya aittir. Din-siyaset arasındaki birlikteliği kabul eden Şia, siyasi iktidarın meşruiyetini her zaman dinsel alana dayandırma yolunu benimsemiştir. Çünkü Tanrı’nın iradesi dünyanın ve içinde var olan tüm hayatın mutlak düzenleyicisi ve sahibidir. Ayrıca Şii düşüncesinde İmamet Tanrı’nın isteğinin bir sonucudur. Tıpkı peygamber misali Tanrı-kul arasındaki ilişkilerin aracısı durumundadır. Bu yüzden Şia’da İmamet insanüstü bir konuma yükseltilmiştir.

1979 İran Devrimi ile modern devletin bazı özelliklerini de taşıyan ama genel olarak dini temellere dayalı yeni bir sistem kuruldu. Çalışmamızda İran Devrimi'nden sonra güçlü tarihsel arka plan, sosyo-politik ve sosyo-kültürel dönüşümlerin nasıl meydana geldiği anlatılmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti kendine has toplumsal koşulları içinde gelişmiş, meşruiyetini Şii İslam inancına dayandırmış ve bunu bir ideolojiye dönüştürmüştür. İslam Devrimi, kurulan yeni İslam Cumhuriyeti'ni teokratik nitelikte yapılandırmış, Anayasası'nda teokratik rejimin devamını sağlayacak kavram ve kurumları açıklamıştır. İran halkı kendisini Şah'tan kurtardığını düşünürken Humeyni ve taraftarlarının oluşturduğu yeni ideolojik bir rejimle karşı karşıya kalmışlardır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki süreçte dünyaya kapalı, toplum iradesini kısmen benimseyen bir yapı oluşmuştur. Ülkenin ekonomik gelirleri İslam Devrimi ideolojisini benimsemiş yeni iktidar sahiplerinden oluşan zümrelerin hizmetine sunulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti yönetici kesimlerini değiştirirken, toplumun siyasal alana katılımı ve temsili istenilen düzeyde olmamıştır. İran İslam Cumhuriyeti ideolojik ve teokratik devlet yapısının yanı sıra anayasal olarak da cumhuriyet rejimini benimsediğini belirtmiştir. Görünürde birçok demokratik unsur, parlamento seçimleri gibi barındırıyor olsa da sistem özü itibarıyla Velayet-i Fakih anlayışı çerçevesinde teokratik olarak kurulmuştur. Velayet-i Fakih sistem geçerli olduğu için seçimlerin pek bir anlamı olmamaktadır. Çünkü dini lider bu sistem içerisinde sadece denetim ve gözetim rolünü yapmamakta, günlük politikalara da müdahale edebilmektedir. Öyle ki devlet içerisinde pek çok kurumun başkanı halk tarafından seçilmemekte ve dini lider tarafından atanmaktadır. Görüldüğü üzere Velayet-i Fakih sadece dini lider olmanın ötesinde devlet başkanı misyonunu da üstlenmiştir. Aslında İran'da seçilmişler de pratikte atanmışlar tarafından yönetilmektedir.

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra toplum hayatında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü hazırlanan yeni anayasa şariat kuralları temelinde oluşturulmuştur. Din adamlarının yönetiminde bulunduğu devlet, toplumun bütün kesimlerine müdahale edebilmekte ve bireyler hakkında kararlar alabilmektedir. Kadınların örtünme zorunluluğu bunlardan bir tanesidir. Bunun dışında devrimden

önceki sosyal yapı ile devrimden sonraki sosyal yapı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca eğitim-öğretim alanında değişiklikler yapılarak mevcut iktidarın onayladığı şekilde müfredatlar değiştirilmiştir. Ulusal kimliğin yanı sıra dinsel kimlik ön plana çıkarılmıştır. Rejimin devamlılığını sağlamak amacıyla halk üzerindeki devrimci ruh korunmaya çalışılmış, Batı karşıtlığı genel olarak bir devlet politikası haline gelmiştir.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin kısa vadede rejimde köklü bir dönüşüm sergilemesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Ama orta ve uzun vadede rejimin devamını sağlamak, halkın hoşnutsuzluklarını gidermek ve artan değişim taleplerini karşılamak amacıyla kurumsal yapılarda birtakım tavizlerin verilmesine izin verilmesi mümkündür. Yani rejime karşı toplumsal desteği canlı tutmak amacıyla muhafazakâr kanat tarafından toplumu sakinleştirecek bazı atılımların olması mümkündür.

KAYNAKÇA

ABRAHAMIAN, Ervand, “Hümeynizm” İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler, (Çev: Mehmet Toprak), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

ADELKHAH, Fariba, İran’da Modern Olmak, (Çev: İsmail Yerguz), Metis Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2015.

AĞAOĞLU, Ahmed, İran ve İnkılabı, Zerbamat Yayınevi, Ağaoğlu Küllüyatı Eserleri: 3, Ankara, 1941.

AKDEVELİOĞLU, Atay, “İslam’da Dış Politika Anlayışı ve İran Örneği”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, “İslam Devrimi’nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.

AKSOYLAR ÇETİRGE, Yurdanur, Namludaki Karanfilden Şeriata–İran-, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1997.

AKYILDIZ, Meral, “Hatemi Dönemi ve Sonrası İran’ın Sosyal ve Ekonomik Açından Karşılaştırılması”, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

ALLOUCHE, Adel, "Osmanlı-Safevi İlişkileri" Kökenleri ve Gelişimi, (Çev: Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

ALP, Adem, 1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm (1979’daki İslam Devrimi Sonrasında İran ve Terörizm), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

AXWORTHY, Michael, A History of Iran: Empire of themind, Basic Books, New York, 2010.

AYDIN, Hayati, “GadiriHum” Şii ve Sünni Literatürde İmamet, Hilafet ve Velayet Kavramlarının Dini ve Siyasi Arka Planı, Şa-to Yayınları, İstanbul, 2001.

AYDIN, Nevzat, “İran’ın Orta Doğu Politikasında Şii Mezhebinin Etkisi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2010.

BABAN, Cihad, İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan "Bugünkü İran", T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

BULAÇ, Ali, Ortadoğu’da İslam Dünyasına Bütün Eserleri-14, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

CAHANBAHŞ, Furug, İslam Demokrasisi ve İran’da Dini Yenileşme Bezargandan Suruç, “Nehat-e Azadi ve Halga-i Kiyan” (Çev: Celil Pervin), gam-e no: Yayınları, Tahran, Hicri:1383 Miladi: 2002.

CANKARA, Yavuz, Yeni Oyun: İran’ın Nükleer Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul. 2005.

ÇAMURCU, Kenan, Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇİTLİOĞLU, Ercan, “İran’ı Anlamak”, Başkent Üniversitesi, 2015.

ÇİZGEN, Nevval, İki Ülke İki Devrim Türkiye İran, Say Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1994.

DABASHİ, Hamid, İran: Ketlenmiş Halk, (Çev: Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

DAĞI, İhsan D., Ortadoğu’da İslam ve Siyaset, Boyut Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

ELİK, Süleyman, “Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri”(Politika Notu No. 2014/01). İstanbul: İlmi Etüdler Derneği.

ELMAS, Mahmut Abuzer, “Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla İran’da Ulusçuluğun Gelişimi ve Uluslararası-Bölgesel Politikalara Etkileri”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2011.

ERCAN, Murat ve BİLGİN, Taner, “ABD-İran İlişkileri” ABD-İran Gerginliğinin Türkiye’ye Etkileri, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 33 Kasım-Aralık 2012, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

ERKAL, Mustafa E., BALOĞLU, Burhan ve BALOĞLU, Filiz, Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

ERKİLET, Alev, Orta Doğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015.

ESENGİN, Kenan, "İran" Ak Devrimin Getirdikleri, İstanbul Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul,...(basım tarihi yok),

EYVEZİ, Muhammed Rehim, Mufhume Dindari Der Seyre Tahavvole Engelabe Eslami, Ketabe Nagd, Şomareye 40, ss 233-248

FEKRİ, Amir Ahmad, “İran’da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953-2006” Tarihsel Oluşumu İçinde İran Devrimi ve Evrimleşme Süreci, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

FEKRİ, Amir Ahmad, Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011.

FORAN, John, A century of Revolution: Social Movements in Iran, Minnesota University Press, 1994.

GÜNALTAY, Şemseddin M, "İran Tarihi" En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Seri No: IX Dünya Tarihi, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 1996.

HÜSEYİNOĞLU, Pınar, "İran'da Ulemanın Sosyo-Politik Gücü (1921-2009)", Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

JAHANAHŞ, Forug, Eslam, Deokrasi ve Nowgarayi Dini der Iran: Az Bazargan ta Soruş, Motarjem: Jalil Parvin, Tehran, Game Now, 2002.

KADİRİ, Tahire ve ALİZAD, İsmail, Sıyasathayedovlet ve Toseeye Sıyası Der Iran, (1988-2004), Faslnameye Olume Ectemayı, Shomare 60, ss: 1-42, 2013.

KAPUSCINSKI, Ryszard, Şahların Şahı, (Çev: Oktay Döşemeci), Metis Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1989.

KARADUMAN, Name, "Türkiye-İran İlişkileri (1979-1989)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

KARAKAŞ, Arife, "20. Ve 21. Yüzyılda İran ve İran'ı Bekleyen Gelişmeler", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

KASHEF ASL, Nasser, "1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

KAYA, A. Vahap, Karizmatik Liderlik ve Toplumsal Değişim, Hemen Kitap Sis Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

KEPEL, Gilles, Allah'ın Batısında, (Çev: Işık Ergüden), Metis Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1995.

KINZER, Stephen, " Şah'ın Bütün Adamları" Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri, Çev: Selim Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin ve ERJEM, Yaşar, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Emre Yayınevi, Konya, 1992.

LEWIS, Bernard, Alamut Kalesi ve Hasan El Sabah, (Çev: Müberra Güney), Nokta Yayınları, İstanbul, 2009.

LORENTZ, John H, Historical Dictionary of Iran, The Scarecrow, Inc, Toronto, 2007.

LUIZARD, Pierre-Jean, İslam Topraklarında Otoriter Rejimler, (Çev: Egemen Demircioğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

MANDEL, Ernest, Marksizme Giriş, (Çev: Orhan Dilber, Şadi Ozansü, Bülent Tanatar), Yazın Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 1999.

MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2014.

MESUTNİYA, Huseyin ve NECEFİ, Davut, Ahzap ve Tosee Sıyası Der İran: Çaleşha ve Rahkrha, Pajuheşhaye Sıyası, Dore 2, Şomare 1, ss: 107-126, 2012.

MİLANİ, Muhsin, Şeklgire Engelage Eslami Ez Seltenat-i Pehlevi Ta Comhuri Eslami, (Motarjem: Mucteba Ettarzade), Tehran, Game Now, 2004.

MOKHTARPOUR, Alireza, "İran Devlet Modeli", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk (Genel Kamu Hukuk) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

MURAN, Aygöl, ATAY, Ahmet Gürkan, "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi 1 (4), 2009, 155-168.

OĞUZ, Sami ve ÇAKIR, Ruşen, Hatemi'nin İran'ı, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000.

OĞUZ, Sami, Gülümseyen İslam Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim, (Farsça'dan Çeviren: Nazila H. Nejad), Metis Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001.

ONAT, Hasan, Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZDOĞAN, Talip, "İran'da Devrim İdeolojisi ve Dış Politikaya Etkisi: İran'ın Suriye Politikası", Erusam, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 28 Ocak 2016.

ÖZKAN, Muhammet Fatih, "İran'ın Ortadoğu'da Etkinlik Arayışları: Devrim İhracı Politikasından "Şii Hilali" Söylemine", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013.

ÖZKAYA, Ömer, Pentagon'un İran Operasyonu, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZTÜRK, Osman Metin, SARIKAYA, Yalçın, "Kaosa Doğru İran" Güncel İran İncelemeleri, Fark Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006.

PARSA, Misagh, "Devlet, İdeoloji ve Devrim" İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi, (Çev: Alper Birdal, Nahide Özkan, Derya Göçer), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

POORBAGHER, Gholamreza, "İran'da 1979 Devrimi'nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

RAYMOND, Williams, "Anahtar Sözcükler" Kültür ve Toplumun Sözvarlığı, (Çev: Savaş Kılıç), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

RIDVANİ, Nevruz Ali, Umut Tacirleri, (Çev: Kadri Çelik), Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 1995.

ROY, Olivier, Küreselleşen İslam, (Çev: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2003.

ROY, Olivier, Siyasal İslamın İflası, (Çev: Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2015.

SARAY, Mehmet, Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 107, Seri: 3, Sayı: A.28, Ankara, 1990.

SEYYAR, Ali, İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.

SİNKAYA, Bayram, “Ahmedinecad’dan Ruhaniye’ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika”, Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 61, Mart-Nisan 2014.

ŞAHİN, Mehmet, “Sekiz Aday Tek Görüş: İran’da Cumhurbaşkanlığı Seçimi”, Hazar Strateji Enstitüsü Seçim Gözlemciliği, Haziran 2013.

ŞERİATİ, Ali, Ali Şiası Safevi Şiası (Teşeyyü-i Alevi ve Teşeyyü-i Safevi), (Çev: Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2009.

TAFLIOĞLU, Mehmet Serkan, “İran İslam İhtilalinde Ayetullah Humeyni ve Velayet-i Fakih Meselesi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

TÜLÜMEN, Turgut, İran Devrimi Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

ULUDAĞ, Süleyman, İran’a ve Turan’a Seyahat İran, Kafkasya, Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar, Dergah Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2002.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, 9, Sözlük Serisi, 1, İstanbul, 1969.

ÜNLÜ, Abdullah, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (Yeni Düzenlemelerle), Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 1996.

VURAL, Hazar, “İran Toplum Yapısının Dış Politikasına ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri”, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼ Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
Y¼ksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

WIESEHÖFER, Josef, Antik Pers Tarihi, (Çev: Mehmet Ali İnci), Telos
Yayınları, 2003.

WRIGHT, Robin, "Son B¼y¼k Devrim" Humeyni' den Bug¼ne İran, (Çev:
şeniz T¼rk¼mer), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

YEĞİN, Abdullah, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, Seta Perspektif
Sayı: 32, şubat 2014.

ZUBAİDA, Sami, İslam, Halk ve Devlet, (Çev: Sami Oğuz), İletişim
Yayınları, İstanbul, 1994.

İTERNET (WEB) ADRESLERİ

<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-mahmud-ahmedinejad> (G¼r¼nt¼leme
Tarihi: 23. 05. 2016)

<http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/07/iran-da-ruhani-donemi>
(G¼r¼nt¼leme Tarihi: 23. 05. 2016)

<http://www.on5yirmi5.com/133132> (G¼r¼nt¼leme Tarihi: 23. 05. 2016)

<http://tr.sputniknews.com/ortadogu/20150403/1014797570.html> (G¼r¼nt¼leme
Tarihi: 23. 05. 2016)